ٿرجي ٻولي

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو
هدايت پريم

سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو
حيدرآباد - سنڌ

سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو

سلسلي جو پنجون ڪتاب

ٿر جي ٻولي

مصنف

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

هدايت پريم

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

سنڌ صوبائي ميوزيم، نيشنل هاءِ وي

حيدرآباد، سنڌ

١٤١٤ / ١٩٩٤ع

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جا سڀ حق ۽ واسطا قائم

ڇاپو پهريون : جنوري، ۱۹۹۴ع
تعداد : هڪ هزار

قيمت : ۴۰ روپيا

ملڻ جو هنڌ :

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزيم، نيشنل هاءِ وي
حيدرآباد، سنڌ

۽

مرڪزي ڪتاب گهر نمبر: ۹۷۲
گل شاهه محلو، گاڏي کاتو
حيدرآباد، سنڌ
پاڪستان

هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيو ۽
اداري پاران اشاعتي نگران امين لغاري ڇپائي پڌرو ڪيو.

پيش لفظ

سنڌ ۾ سنڌي ٻولي جنهن جدا جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائجي ٿي، تنهن جي تفصيلي مطالعي جي ضرورت گهڻي وقت کان وٺي پئي محسوس ڪئي وئي آهي. اهڙي مطالعي سان هر ڀاڱي جي مقامي لفظن ۽ اصطلاحن جي ڄاڻ حاصل ٿيندي جنهن سان استادن کي ان ڀاڱي جي اسڪولن ۾ پڙهندڙ معصوم ٻارڙن جي ٻوليءَ جي پروڙ پوندي ۽ کين پڙهائڻ ۾ سولائي ٿيندي. هر ڀاڱي جي عوامي ٻوليءَ مان واقفيت حاصل ٿيندي، جنهن سان سماجي ڪم ڪندڙن، زرعي کاتي جي ڪامگارن ۽ ٻين ڪارڪنن کي ان ڀاڱي ۾ عوام سان هم زبان ٿي ڪم ڪرڻ ۾ سهوليت ٿيندي. وڏي ڳالهه ته هر ڀاڱي جي ٻولي لکت ۾ محفوظ ٿيندي جنهن سان سنڌي زبان جي لغات جو دائرو وسيع ٿيندو.

انگريزن جي دور ۾، سرڪاري طور تي هندوستان جي ٻولين جي لساني جائزي (Linguistic Survey of India) جي هڪ وڏي رٿا عمل ۾ آندي وئي جنهن جو سربراهه جي. اي. گِريئرسن هو. ان رٿا هيٺ سنڌي ۽ سرائڪي ٻولين جو مطالعو جڻ ٻن پيٽين طور ڪيائون. ۽ ان حيثيت ۾ اهو هڪ ساڳئي جلد(Volume III,Part- II) ۾ مرتب ڪيو ويو. ان کي به ڪافي عرصو گذري ويو، ۽ انهيءَ قسم جي ٻئي جائزي جي ضرورت انگريزن جي آخري دور ۾ محسوس ڪئي وئي.

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي هڪ جامع رٿا هيٺ سنڌ جي مختلف ڀاڱن توڙي سنڌ سان لاڳو ٻين صوبائي علائقن ۾

سنڌي ٻولي جڙن ڳالهائجي ٿي تڻن ان جي مطالعي جي شروعات ڪئي وئي آهي. ان رٿا موجب هيٺين ٻارهن ڀاڱن ٻولين جا مطالعا ڪيا ويندا:

١. سِبي جي ٻولي	٧. ڪڇي - سنڌي ٻولي
٢. ڪڇي - ناڙي جي ٻولي	٨. ٿري - ڍاٽڪي ٻولي
٣.ماتيلي - اوٻاوڙي جي ٻولي	٩. اترادي ٻولي
٤. ڪاڇي جي ٻولي	١٠. لاڙي ٻولي
٥. لاسي ۽ ڪوهستاني ٻولي	١١. ڪن خاص شهرن جي ٻولي
٦.ماڇر،ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي	١٢. ڪن خاص قبيلن جي ٻولي

’ٿر جي ٻولي‘ هن سلسلي جو پنجون ڪتاب آهي. هيءُ ڪتاب ڇهن بابن تي مشتمل آهي: پنجن بابن ۾ ٿر جي مختلف محاورن ڍاٽڪي، پارڪري، سوڍڪي ۽ ٿري کي سهيڙيو ويو آهي. ڇهين باب ۾ انهي خطن جا پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح وغيره ڏنا ويا آهن. هيءُ ڪتاب سنڌ يونيورسٽي جي سنڌي شعبي جي ٻن استادن ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي ۽ پروفيسر هدايت پريم گڏجي لکيو آهي جيڪو اميد ته موجوده دور ۾ هلندڙ سنڌي ٻوليءَ جي وڌيڪ کوجنا ۾ ڪارگر ثابت ٿيندو.

حيدرآباد، سنڌ
٢١ - جنوري ١٩٩٤ع

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
چيئرمين
سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

عنوانن جي فهرست

عنوان		صفحا
مهاڳ		٧
باب پهريون:	سنڌي ٻوليءَ جا محاورا	٩
باب ٻيو:	سنڌي ٻوليءَ جو تري محاورو	٤٥
باب ٽيون:	ڍاٽڪي محاورو	٦٧
باب چوٿون:	پارڪري محاورو	١٠٤
باب پنجون:	سِرائڪي محاورو	١٢٠
باب ڇهون:	ترجا ٻهاڪا، چوٽيون ۽ اصطلاح	١٢٥
ضميمو (الف):	ترجا چونڊ لفظ	١٣٧
ضميمو (ب):	گريئرسن جي ڪتاب ۾ ڏنل ڍاٽڪي ٻوليءَ جا ٻه نمونا	١٣٩
ضميمو (ج):	شاهه جي رسالي ۾ سر ڍول مارو جا بيت ۽ وائي	١٤١

مهاڳ

”ٿر“ سنڌ جو هڪ خوبصورت علائقو آهي، هتي واريءَ جون ڀٽون به آهن ته ڪارونجهر جبل به آهي، جيئن سنڌي ٻوليءَ ۾ اُهي ئي گڻ آهن جيڪي سنڌ جي رهواسين ۾ آهن. سنڌي ٻولي سنڌين جي عادتن ۽ اطوارن جي صرف عڪاسي ئي نه ٿي ڪري پر سنڌين جي لطيف جذبن، احساسن ۽ امنگن جو ڀرپور اظهار ڪرڻ جي مڪمل سگهه پڻ رکي ٿي، جهڙا منڙا ماڻهو هوندا هتان جا، اهڙي ئي منڙي ٻولي هوندي اُتان جي. اهڙي طرح ٿر جي ٿڌي واريءَ جيان نرم نرم احساسن ۽ امنگن وارا ٿري لوڪ به پنهنجي ملڪ ۾ اهڙيون ئي ٻوليون ٻولين ٿا، جهڙا هو پاڻ آهن. ٿر جي اهڙين ٻولين جي لساني ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ جي بيحد گهڻي اهميت آهي. ان ڏس ۾ اسان جو هيءُ قلمي پورهيو، ڀرين وڪ برابر آهي. ”سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري“ پاران ”سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو“ جي سلسلي لاءِ ٿري ٻولي يا ٿر جي محاورن جو اڀياس هن ڪتاب ۾ پيش ڪريون ٿا. سموري ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو محاورو رابطيءَ جي ٻولي "lingus franca" طور رائج آهي، ٿر جا ٿري لوڪ سنڌي ٻولي بخوبي ڳالهائي سگهندا آهن، سمجهي سگهندا آهن ۽ لکي پڙهي به سگهندا آهن. ٿر ۾ سنڌيءَ کان علاوه ”ڍاٽڪي“ به رائج آهي. ٿري عوام ۾ ڍاٽڪي به ايتري ئي مقبول ۽ معروف آهي جيتري سنڌي، ڍاٽڪي هڪ محاورو آهي يا هڪ مڪمل ٻولي آهي؟ هن ڪتاب جي ٽئين باب ۾ اهڙن سوالن تي بحث ڪيو ويو آهي، پارڪر جي ٻولي پارڪري پڻ سنڌي ٻوليءَ جي

ايترو قريب اچي چڪي آهي، جو اسين چئي سگهون ٿا تہ پارڪري هاٽي گجراتيءَ جي ڀيٽ ۾ سنڌيءَ سان گهڻو گهرو سهڻو سنڌ رکي ٿي.

ٽر جي پهاڪن، چوڻين ۽ اصطلاحن کي گڏ ڪرڻ جي اهميت کي محسوس ڪندي، هت اسان چند پهاڪا ۽ چوڻيون ڏئي سگهيا آهيون. جن تي وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. اهڙي طرح ٽر جي جامع لغت پڻ ترتيب ڏيڻ گهرجي، جيڪا وقت جي هڪ اهم ضرورت آهي.

ڄامشورو ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

٢-جنوري ١٩٩٤ع هدايت پريم

باب پهريون

سنڌي ٻوليءَ جا محاورا

معياري محاورو: اهو هاڻي مڃجي چڪو آهي، تہ دنيا جي هر ٻولي (Language) اچارن جي فرق، جملن جي صرفي ۽ نحوي اختلافن سبب ڪيترن ئي محاورن (Dialect) ۾ ورهايل هوندي آهي، ڪا گهٽ ۽ ڪا ٿورن ۾. فقط ڪي ٿوريون ٻوليون اهڙيون هونديون آهن، جن ۾ ملڪ جي هڪ ڇيڙي وارو ٻئي ڇيڙي جي ٻولي (محاورو) سمجهي سگهندو آهي. ان ڏس ۾ چيني ٻوليءَ جو مثال ڏئي سگهجي ٿو. جنهن جي لکت بلڪل ساڳي، پر اچار ۾ زمين ۽ آسمان جو فرق ملندو. چيني ٻوليءَ جو معياري / پيڪنگ محاورو حروف سُرن جي ڇڻائيءَ سبب نہ رڳو چين بلڪ چين کان ٻاهر رهندڙ هر چيني سمجهي سگهي ٿو، پر ڪينٽن (ڏکڻ چين) وارو محاورو اتر، وچ، اوڀر چين ۽ دور دراز ڪير بہ ڪونہ سمجهندو. چين جو معياري محاورو ملڪ جي اتر (پيڪنگ) ۾ آهي پر سڀني ٻولين سان اهو معاملو نہ آهي.

معياري محاورو اهو ڄاتو ٿو وڃي جو هر ڪنهن لاءِ سمجهڻ جهڙو، چٽو ۽ علمي هجي. پروفيسر رابنس (Robins) معياري محاوري لاءِ هي خيال ظاهر ڪيو آهي تہ: "معياري محاوري (Standard dialect) جي اصطلاح مان ڪا بہ غلط فهمي نہ ٿيڻ کپي. اهڙا گفتگو جا طريقا تشابهتي طور محاورا هوندا آهن بلڪل ٻين محاورن وانگر، جن کي جيڪر سماجي ۽ سرڪاري طور محدود

ڪجي ۽ گهٽ بيان ڪجي: (جن جي مقابلي ۾) پسند پيل ايراضيءَ وارن محاورن کي اهميت ڏجي ٿي. اهو خيال انهن جو آهي جيڪي معياري محاورو ڳالهائين ٿا. جي ٻيا محاورا گهٽ آهن، جن کي گهٽ درجي وارا ڳالهائين ٿا. (١). معياري محاورو حقيقت ۾ پراڻو نہ هوندو آهي پر مڪاني محاورن سان ڪن تاريخي اهميت جي حالتن هيٺ اسرندو آهي (٢). معياري محاوري (Standard dialect) جي اصطلاح کي بہ گهڻو ڪم آندو ويو آهي. اڪثر ٻولين جي محققن ٻين ٻولين کي بہ پنهنجو محاورو ثابت ڪرڻ لاءِ دليل ڏنا آهن: جيئن پنجابي ٻوليءَ جي محاورن ۾ سرائڪي ٻوليءَ کي بہ ڳڻڻ جي ڪوشش اڄڪلهہ عام طور تي رهي آهي. ٻولي ۽ محاوري جي فرق بابت رابنس هڪ فارمولو ڏنو آهي جنهن ۾ ٽي نڪتا آهن: پهريون نڪتو ٿي محاوري ۽ زبان جو فرق واضع ڪري ٿو، اهو هي تہ هڪ ٻوليءَ جا اهي نمونا، جيڪي، مختلف آهن، پر ڪنهن خاص نوعيت کان سواءِ ٻي ايراضيءَ ۾ ماڻهو سمجهن ٿا، انهيءَ حساب سان انگلنڊ ۾ انگريزي جا مختلف نمونا انگريزيءَ جا محاورا آهن ۽ ويلش، آئرش ۽ اسڪاٽش گئلڪ مختلف محاورا آهن (٣).

سنڌي ٻوليءَ جا محاورا: جڏهن اسان کي سنڌي ٻوليءَ جو ڦهلاءِ اهڙي سنڌ جي جاگرافيائي سرحدن کان ٻاهر بہ نظر اچي ٿو تہ ان جو سبب اهو ٿي آهي تہ پراڻي سنڌ جون سرحدون اوڀر، اتر، اولهہ ۾ وسيع هيون. موجوده سرحدن جي هن پار بہ اڪثر خطن ۾ سنڌي ٻولي جا اڪثر محاورا رائج آهن، جيڪي اتي جي مڪاني ٻولين جي اثر هيٺ آهن. بلوچستان ۾ فراڪي ۽ کيتراڻي، گوادري ۽ جدگالي، اورمائي، لاسي ۽ ماڇڪو سنڌي ٻوليءَ جا مکيہ محاورا

آهن، جن تي اڇان پورو ڪم نہ ٿيو آهي اهي آهن: ڪڇ ۾ ڪڇي محاورو، گجرات ۾ ڪاٺياواڙ (هاڻي سنڌ ۾ بہ) ڪاٺياواڙي ۽ ميمڻي محاورا ۽ سرائڪي ايراضيءَ ۾ ماڇڪو ۽ ٻيا ننڍا محاورا موجود آهن. ان ڏس ۾ پهريائين اهم وڏن محاورن جو ذڪر ڪبو. سنڌي ٻوليءَ جا اهم محاورا هي آهن:

١. سريلو، ٢. وچولو، ٣. لاڙي، ۴. ٿري، ۵. لاسي ۽ ٦. ڪڇي.

محاورن جو لسانياتي جائزو:

سريلي سنڌي: ٻوليءَ جو هڪ اهم گهڻي ايراضيءَ تي محيط محاورو آهي، ان ۾ ڪنهن بہ ٻئي وڏي محاوري وانگر ننڍا محاورا (Sub-dialect) سمايل آهن. ڀيرومل جي چوڻ موجب "خيرپور رياست ڪان وٺي اباوڙي تعلقي جي ڇيڙي تائين سيوهڻ دادو ڪان وٺي سڄو لاڙڪاڻو ضلعو، توڙي شهداد ڪوٽ ۽ جيڪب آباد وارو پاسو ڪشمور تعلقي جي ڇيڙي تائين سرو آهي اتي جي ٻولي سريلي آهي" (۴). ٽرومپ جي حوالي سان هو لکي ٿو تہ: "سريلي ٻولي جا اُچار چٽا آهن (۵). چٽن اچارن مان مراد آهي تہ سر - آواز نمايان آهن ۽ پوري ريت ڪڍيا وڃن ٿا ان جي وضاحت اها آهي تہ اتر (سري) ۾ چئبو "چيائون" تہ لاڙ ۾ ان جو اچار ٿيندو: چئون يا چيئون، اڳتي ٻين مثالن مان بہ واضح ڪنداسين. اتر (سري) جي محاوري ۾ لاڙ جي محاوري جي مقابلي ۾ هڪ هي فرق آهي جو سري ۾ "آ" يا "اَ" جو سر آواز ٿري لاڙ طرف جي محاوري ۾ "اِ" يا "اِيَ" ٿئي ٿو. مثلاً:

سرو	لاڙ	سرو	لاڙ
جَن	جِن	جاتي	جِتي
تَن	تِن	تاتي	تِتي
ڪَن	ڪِن	ڪاتي	ڪتي

پيرومل لکي ٿو تہ: جنهن، تنهن ۽ ڪنهن جي پهرئين حرف تي زير آهي ۽ جمع ۾ جَن تَن ۽ ڪَن تي بہ زبر اچي ٿي ۽ انهي ڪري اتر جو اچار صحيح آهي (٦). پر پيرومل جو اهو لکڻ صحيح نہ آهي تہ اتر ۾ جيڪو جاڏي، ڪاڏي ۽ تاڏي چيو وڃي ٿو ان جو لاڙي اچار جيڏي، ڪيڏي ۽ تيڏي آهي (٧). حقيقت ۾ لاڙ ۾ جيڏانهن، ڪيڏانهن ۽ تيڏانهن چيو ويندو آهي. اڪثر اوسرگ ڪري جيڏان، ڪيڏان ۽ تيڏان بہ چون ٿا، جيڏي، ڪيڏي وغيره بہ ڪتي اتر ۽ وچولي ۾ ڪم اچي ٿو. سريليءَ ۾ ڪن حروف صحيح ۾ "ر" جو آواز مليل آهي مثال: ڊ - ڊر ٽ - ٽر ۽ ڍ - ڍر تحرير ۾ صورتخطي ساڳي رهي ٿي پر جي اچار موجب لکجي تہ ڊپ ڊران ڊرپ، ڪٽ ڊران ڪٽر.

ڪي حروف صحيح هڪٻئي سان تبديل ٿين ٿا. اڪثر ڳالهائڻ وارن کي ان جو احساس ڪونہ ٿو ٿئي. پر اهو ثابت ٿي چڪو آهي تہ اڪثر اتر جا ماڻهو "ش" ۽ "ڇ" کي پاڻ ۾ تبديل ڪري ڇڏين ٿا، جيئن:

شڪارپور	ڇڪارپور
ميڇي	مشي
ميڇر	مشر
ڇورو	شورو

سري جي محاوري ۾ عدد جمع "آن" ملائڻ سان ٿهي ٿو. لاڙ "اون" ملائڻ سان، مثال :

واحد	جمع (لاڙ)	جمع (اتر)
ڪارڪ	ڪارڪون	ڪارڪان
ٺنگ	ٺنگون	ٺنگان

"آن" پڇاڙي فارسي، پنجابي ۽ سرائڪي وغيره ۾ اچي ٿي. ٻيو ته اتر (سري) جي ٻولي ۾ لفظن جي پڇاڙي ۾ حرڪت پيش (ُ) جي آهي. لاڙ يا ٻين پاسن ڏي لازمي طور زير يا ڪٿي ساڪن آواز محسوس ٿيندو آهي. مثال:

سرو	لاڙ
ويهُ	ويھ
گهرُ	گهر
اُٽُ	اُٽِ
ڪَڻُ	ڪَڻ
واڱڻُ	واڱڻِ

حرڪتن جي آوازن تي پوري زور پوڻ ڪري لفظ ڇٽا ٿين ٿا. سريلي محاوري جي اها خصوصيت لسانيات جي ماهرن پسند ڪئي آهي. صرف نحو جي خصوصيت جي لحاظ کان سريلي جا ٻيا هيٺيان نڪتا اهم ۽ الڳ آهن:

جنس : ڪي اسم جيڪي ٻين هنڌ مذڪر آهن سري ۾ اهي مونث اسم آهن: جيئن رت ٽڪتي آهي، لاڙ طرف ائين ڪونه چئبو. اڪثر اتر طرف "اولاد" به مونث طور ڪم اچي ٿو.

ضميري پڇاڙيون: سري ۾ آيس ۽ چوندس بدران چون "آيم" ۽ "چوندم."

فعلن جون پڇاڙيون: اتر ۾ ايندا سين جو اچار ائين ڪبو آهي جو "ايندا سي" معلوم ٿيندو.

مضارع : "ڪريان" جي "ر" سري ۾ نٿي اچارجي، ان جو اچار "ڪيان" ڪجي ٿو. مثال "مان ڇا ڪيان؟"

زمان حال استمراري: گرامر موجب "آءٌ اچان پيو" چوڻ صحيح آهي، پر سري جي محاوري ۾ "آءٌ اچان پيو ٿو" چون.

زمان ماضي مطلق: سري ۾ "هو وَيو" چئبو آهي. ڀيرومل جي چوڻ موجب زمان حال ۾ "وڃڻ" جي واو تي زير آهي ان ڪري ماضيءَ ۾ به زير قائم آهي، اهو وڌيڪ صحيح آهي.

ماضي معطوفيءَ: "ماني کايو اچان ٿو" بجاءِ چون "ماني کايون اچان ٿو"

اسم مفعول: ڳايو ڪي ڳاتو، پايو ڪي پاتو چون. اڪثر لفظن ۽ جملن ۾ سري جون خصوصيتون آهن.

اسم تصغير : ياء "ياڙا"، هتي "هتڙي" هونئن ٻين خطن ۾ به "ڙو" پڇاڙي سان لفظ آهن. جيئن : ٻارڙو، ننڍڙو، پر سري ۾ انهن جو هڪ تاثر آهي. سري جي ٻولي تي سرائڪيءَ جو به اثر آهي. ڪي خاص مقامي ۽ گهٽو ڪم ايندڙ لفظ به آهن :

ٻوتار (سائين)	مانتو (مون چيو)
پٽڪي (پاٽي)	ٿوڪو (ٿويو)
ڪار (گم)	موزان (رمزون)
ڪاڪي (ڇوڪري)	ٻگي (گاڏي)

هي فقط صرف نحو جا ڪجهه نڪتا آهن ۽ ڪن مخصوص لفظن

جي اچار جي ڳالهه آهي، پر هڪ مڪمل ۽ اهم محاورو پاڻ هڪ سونهن رکي ٿو، اها سچي سونهن يا نيارو رنگ رڳو ڳالهائڻ تائين محدود هوندو آهي. پڙهيل طبقو پنهنجي سڄي لکپڙهه معياري محاوري ۾ ڪندو آهي. سري جو محاورو هڪ اهم محاورو آهي، ان کي وڌيڪ چٽو ڏيکارڻ لاءِ هيٺ ڪي جملا ڏجن ٿا:

مان تو هيڏي آ (مون ڇيو هيڏانهن اچ).

من ڪاڏي پيو تو وڃين (پيارا ڪيڏانهن پيو وڃين).

ڪلهه توهان ڏي اچان پيو (ڪلهه توهان ڏانهن آيس پئي).

تون ڪري چوينس (تون چوينس).

ڇيو مانءِ نه (مون توکي ڇيو).

هتڙي ته ڪير يي نه آيو آ (هتي ڪير به نه آيو آهي).

اتر جي ٻوليءَ جي ايراضي جيئن ته وسيع آهي، تنهن ڪري ان ۾ ڪيترا ننڍا محاورا (Sub dialects) به آهن. شڪارپور طرف ڳالهائڻ جي هڪ جهيلار آهي. لهجي جي نرمي ڪري اتي جي ٻوليءَ کي محققن مٺي ٻولي سڏيو آهي.

وچولي جو محاورو: اتر ۽ ڏکڻ سنڌ (لاڙ) جي وچ وارو علائقو ايراضيءَ جي تقسيم موجب وچولو سڏجي ٿو: ان جي ڪري وچولي جي سنڌيءَ کي محاوري جي لحاظ کان وچولو سڏجي ٿو. ڀيرومل جي لکڻ موجب وچولي جون حدون "ڪنڊياري تعلقي ۽ دادو تعلقي جي اتر واري پاڳي کان وٺي هيٺ ڪوٽڙيءَ تائين آهن" (٨). هن علائقي کي ۽ خاص طور نوابشاهه ضلعي کي ساهتي پرڳڻو به چئجي ٿو. وچ ۾ هجڻ ڪري هتان جي زبان ۾

هڪ قسم جو توازن آهي. اتر ۽ لاڙ جا ٿورا ٿورا اثر آهن. سيوهڻ ۽ نوشهري جهڙا علمي مرڪز هن محاورن جي ٽيڪ رهيا. لاڙ ۾ چون ”چيو آهيس،“ اتر ۾ چون ”چيو اٿس“ ته وچولي ۾ چوندا ”چيو اٿائين“ هوندن عام گفتگو ۾ سري جي محاوري سان هم آهنگ آهي.
وچولي جا ڪي خاص لفظ هي آهن:

لڳلڳو – لغلام ترٽي

ڏوڪڙ– پئسو

ڪوڙ – ڳهٽو

ڪاڪي پيرومل ساهتيءَ جا خاص اصطلاح هيٺيان لکيا آهن:

ڊيري جو ڪمي هئڻ (مفت ۾ ڪم ڪندڙ).

پنجوء جي پڻ ساڻ هئڻ (واجبيءَ ڪان وڌيڪ ڳهرڻ).

پنجوء جا پنج ڪٽڻ (ٻارهوئي ڪوٺ). (٩)

پهاڪا:

اول پيٽ پنجوءَ جو پوءِ ٻار ٻچا.

قلوءَ واٽئي رات وهاٽي، ڳالهين ڪندي ڳوٺي ڪاٽي.

اهڙي جٽ ڪيائين جهڙي ٻرڙي ڪئي ٻارن سان.

چڻي چنيجن جي پرڻ تي پيئي.

ٻرڙي پوي نه ٻاجهه، ير ۾ ٿو ياءُ مري.

ٻيو هرڪو اڇٽو وڃٽو، ٻمو ٽاٽائي. (١٠)

وچولي جي ٻوليءَ ڪي ٺيٺ ٻولي به چيو ويو آهي، ڇو جو ان ۾ لفظن ۽ جملن ۾ توازن آهي. هيٺيان چند جملا مون وچولي جي رهاڪن جي زباني ٻڌا آهن:

باغ وڻان لنگهندي مون ڏٺو ته ڪيترا وڻ سڪي ويا هئا، سار سنڀال نه هئي، سچو باغ اجڙيو پيو هو.

پنهنجي ياءَ ڪي ڇڏيو ته سياڻي مون وٽ اچي.

هو ڪالهه هيڏي آيو هو.

لاڙي: حيدرآباد ۽ ٺٽو ضلعو عام طور لاڙ جا علائقا آهن. بدين ضلعو حيدرآباد ضلعي مان نڪتو آهي. آئون اصل لاڙ جو رهاڪو آهيان. منهنجو ڳوٺ پير فتح شاهه، تعلقو ۽ ضلعو بدين آهي. آئون تعليم جي سلسلي ۾ حيدرآباد، نواب شاهه ۽ ٻين هنڌن تي رهيو آهيان، پر پنهنجي ڳوٺ سان مسلسل رابطو رهڻ ڪري اتان جي ٻولي کان گهڻو واقف آهيان. اهو منهنجو ذاتي خيال آهي ته جيڪڏهن سنڌي زبان کي ٻن بنيادي ۽ وڏن محاورن ۾ ورهائجي ته اتر (سرو ۽ لاڙ جا ٻه وڏا محاورا آهن. ٻيا سڀ ننڍا محاورا انهن ۾ سمايل آهن. لاڙي محاورو هڪ وسيع ايراضيءَ تي پکڙيل آهي ۽ ان ۾ ڪي ننڍا محاورا آهن. حقيقت ۾ لاڙ هڪ ثقافتي ايڪو به آهي. لاڙ جي لفظي معنيٰ "لڙيل" يا "هينيون" آهي. پيرومل "لاٽ" مان "لاڙ" ٿيڻ جو اندازو لڳايو آهي. جنن سنسڪرت ۾ "للاٽ" مان سنڌي ""نراڙ" ٿيو، يعني ته "ٽ" جو "ڙ" ۾ بدلجڻ. شاهه عبدالڪريم بلڙي واري (١٥٣٨_ ١٦٢٣ع) "ڏکڻ" جي معنيٰ ۾ ڪم آندو آهي. پر "لاڙ" بدران "لاهه" چوي ٿو.

جي اُتر جي لاهه سچڻ سڀ پرڪٿا
ري پانجي ڪٿئي، سير ٻري نه باهه.

لاڙ جي سرحد، ڏکڻ ۾ ڪڇ جي رڻ سان ملي ٿي، جيڪا ١٩٤٧ کان پوءِ بند آهي، نه ته مستقل رابطو هو. ڏکڻ اولهه ۾

سمنڊ آهي اتان ڪا لساني / محاوراتي سرحد نہ آهي. عام طور لاڙي محاورو معياري محاوري کان ڦريل آهي. لاڙي محاوري جا ڪي وينجن (Consonants) معياري محاوري وانگر نہ آهن، مثال "گهر" وسرگ کي اوسرگ ڪري "گ" اچارجي ٿو. جيئن "گهر ۽ گهوڙو" چوڻ بدران "گر ۽ گوڙو" اچارجي ٿو.

سڀ ڌوڪڻا (Plosmes) وسرگ لاڙيءَ ۾ اوسرگ ڪري اچارجن ٿا. مثال طور :ڀ ڌ، ڍ،۽ جهہ، کي ب، د، ڊ، ۽ ج ڪري اچارجي ٿو. لفظن جا مثال هيئن آهن:

ڀور	ٻور
ڀَت	ٻَت
ڌار	دار
جهوڪ	جوڪ

پيرومل جي خيال ۾ اوسرگائي داردڪ ٻولين جي اثر سبب آهي.

گسڪيدار اوسرگ آوازن غ ۽ خ کي گ ۽ ڪ ڪري اچارجي ٿو. ف ۽ ق پاڻ ۾ بدلجن ٿا. فوٽو (Photo) کي چون ڦوٽو ۽ ڦلا کي چون فلا. اهڙي طرح اڪثر سر آواز ننديا ٿي وڃن ٿا. لفظن ۾ ان جا مثال هي آهن:

معياري	لاڙي
ڪيائون	ڪئون
چيائون	چئون
سڏيائينس	سڏئينس

ڪن لفظن ۾ معياري محاوري جي بلڪل ابتڙ سر آواز وڌيل ملن ٿا:

لاڙي	معياري
حجام	حجم
نراڙ	نرڙ

لاڙي محاوري تي پاڙيسري محاورن جو اثر آهي. ان جون سرحدون اتر ۾ وچولي جي محاوري سان، اولهہ کان لاسي / کوهستاني محاوري سان، اوير کان ٿري ۽ اوير ڏکڻ ڪنڊ کان ڪڇي محاوري سان ملن ٿيون. ڪنهن بہ محاوري تي معياري محاورن جو اثر ٽيڻ مواصلات جي سبب آهي. معياري محاورو آهستي آهستي اثر انداز ٿي رهيو آهي. ريڊيو جو هن اثر ۾ خاص هٿ آهي. اڪثر لاڙي محاوري ۾ تلفظ جو بگاڙو ۽ ڪٿي صنعت تقليب ملي ٿي. جيئن لعنت مان نالت ونواهہ مان وناهہ، سيّون مان سيويون ۽ ڏهہ مان ڏوه.

ڪڇيءَ جو اثر لاڙ ۾ اڪثر ليندو . ڪڇيءَ وانگر لاڙيءَ ۾ بہ "ايندو" بدران "اچيندو" "ڪاڌو آهيم" بدران "ڪاڌم آهي" چون ٿيو بہ ڪيترو اثر ملندو، ان جو سبب ماڻهن جي اچ وڃ ۽ مٽي مائٽي آهي، اچارن جي هڪ جهڙائي:

معنيٰ	ڪڇي ۽ لاڙي
بال - ڪينهون	ڏِڙهو / ڏُڙهو
وڻ	ڳُڙڻ ڳنهڻ
سَيَ	سي / سِيِ
وڃڻ	وڃڻ
مسجد	مِسيت / مسيت

لِکَ وار   ٿوري دير ۾

ڦٽاٽو   ڦٽيو - زخمي ٿيو

کوهستان ۽ ٿر جو به اثر لاڙي محاوري تي موجود آهي. مون ١٩٧٥ ع ۾ پنهنجي ڪتاب "لاڙ جي لغات" ۾ محاورن جي اثر ۽ لاڙ جي ٻوليءَ جي شاهوڪاريءَ بابت لکيو هو ته : "سنڌيءَ ۾ اتيت ان ماڻهوءَ کي چئبو آهي، جيڪو سچو هجي. لاڙ ۾ هي لفظ عام ڪم اچي ٿو. جي ڪنهن ماڻهوءَ کي اولاد نه هجي ته ان کي نانگو چئبو. ڪو ماڻهو مسڪين نظر اچي ته ان کي ابالو چون، اهڙن لفظن جي معنيٰ جي فرق ۾ باريڪ بينيءَ سان نظر ڪبي، مثال طور: ڪاڏي پيتي جي طلب کي "بک ۽ اڄ" چئبو، حقي تماڪ جي طلب وقت "ٻاڙ" لفظ ڪم آڻبو. چانهه جو ڪو ماڻهو گهڻو استعمال ڪري ته ان کي چانهه جو "ٻانڌاٽي" چئجي.

سنڌيءَ ۾ ڪانيءَ جي لڪڻ جو مثال وٺو ته ظاهر ٿيندو ته خاص طور لاڙي محاوري ۾ لڪڻ جا ڪيترائي قسم ۽ نالا آهن: "تلهڙ" اهڙي وڏي لڪڻ کي چئبو جيڪو تازو ڪپيل ۽ لچڪيدار هجي. سڪل ننڍو لڪڻ "بانٺو" سڏبو. چار مان پٽيل ننڍي ۽ سنهي بانٺي کي چامڪ چئبو. وري اڻ سوئيل لڪڻ کي ڇانيو چئبو، تلهو هجي ته ڏُڪو چئبو. ڏڪي کي هڪ پاسي مٿو هجي ته ان کي گهوٻاٽو چئبو. وڏو ڏڪو ڏنڊو سڏبو. ٻيا لاڳاپيل لفظ : چابڪ، مولڙو، مهري، لٺ، سونٽو ۽ ڳن وغيره آهن (١١).

گرامر جي نڪتن جي لحاظ کان ڏسجي ته لاڙ جي ٻوليءَ ۾ منفرد اچار ملندا. اڪثر لفظ جي تقليب به دلچسپ نموني ٿئي ٿي: ڏجڻ کي جڏڻ ۽ ڏجڻو کي جڏڻو چيو ويندو آهي.

اسم :

ياقب	(يعقوب)
ماڙهو	(ماڻهو)

ضمير :

ائين	(اوهين)
توان	(توهان)
اوان	(اوهان)
آنجو	(اوهان جو)
تون جو	(تنهنجو)
مون جو	(منهنجو)
ڪينجو	(ڪنهن جو)
پانجو	(پنهنجو)
جين	(جنهن)
تين	(تنهن)
ڪچاڙو	(ڇا)
ايڙو	(اهڙو)
جيڙو	(جهڙو)

فعل:

ويج	وڃج
اهيان	آهيان

مضارع:

ڇئان	ڇوان
ڪان	ڪاٿوان
وِڃان	وَڃان

اهڙي طرح معياري محاوري کان تلفظ ۾ فرق گهڻو آهي. ڪي

مخصوص مقامي لفظ آهن:

ڀَٽون : (وچون) ڏار: (دال) اٽاٽو: سانڍاٽو (آچار)

مچڻ : (متان)، ٺگارڻ ماترائڻ : ٿاڌارڻ (پرچائڻ يار کي)، آڏو (اوٽ ۾)، واڇان (بيوقوف).

لاڙي محاوري ۾ مخدوم احمد ڀٽي، شاهه عبداللطيف، خواجه محمد زمان، سانوڻ فقير، محمد خان ٽالپر، احمد ملاح، الهه بچايو جوٽيجو، علي مراد چانڊيو ۽ ٻين کيترن شاعرن جو ڪلام جَڙيل ۽ جُڙيل آهي. هن هيٺ فقط ٿورڙن ٽن شاعرن جا ڪجهه شعر ڏجن ٿا:

سڏ سٽي پرينءَ جو، وانگي جي نه ورن
ڪوڙي دعويٰ دوست جي ، ڪچاڙي کي ڪن.

(مخدوم احمد)

گهوريان هي جهان، هو پڻ گهوري ڇڏيان
پلڪ پريان سان، جي مون سري جيڏيون.

(خواجه محمد زمان)

ڪلهي ڦاٽو ڪنجرو، مٿو اگهاڙو
منهنجو ڪچاڙو، ڀينر هڻ ڀنيور ۾.

(شاهه)

ننڍو تان ڪوه، پر وکين آهي وترو
وڃيو ڪاڪ ڪنڌين ۾، پهس پکيءَ جئن پوءِ،
اِن ڪر سنڌو ڪوه، ميو ماٿو نه ٿئي.

(شاهه)

ايڪ قصر در لک، سهسين کٽس گڙکيون
جيڏانهن ڪريان پرک، تيڏانهن سڄڻ سامهون.

(شاهه)

وجو سپ موٽي، آئين جي ورن واريون
ڪانہ هلندي ڪيچ تي، ڪريو مَ ڪوٺي
ڪديم ڪا چوٽي، وڌم جوڳ جتن سين.

(شاهہ)

مــاڙهو ڏيئي ميهڻا، مون کي ڪندا ڪوهہ
جو چوريءَ ۾ چوهہ، سا پٽون تيندي پير تي.

(شاهہ)

متو آهين مڇ، ٿلها ٿو ٿونا هڻين
توجا يانئي اُڄَ، تنهن پاٽيءَ پنا ڏينهڙا.

(شاهہ)

ٿــري: ٿري محاورو سنڌيءَ جو هڪ اهم محاورو آهي. لاڙ وانگر ٿر بہ هڪ ثقافتي ايڪو آهي. لاڙي وانگر ٿري ۾ بہ اوسرگائي آهي، جنهن تنهن، ڪنهن ۽ ڪڏهن بدران جين، تين، ڪين ۽ ڪڏين چون. خاص اسمن کي اچارڻ جو بہ ٿرين وٽ پنهنجو طريقو آهي. آچار کي آچاريو، سومار کي سوماريو، هيرو کي هيريو ۽ بچل کي بچو يا بچايو چون. لاڙ جي مينگهواڙن ۾ بہ اهو طريقو رائج آهي. ضمير ۾ مون کي مين ۽ پنهنجو بجاءِ پانجو چون. صفتن ۾ لاڙ سان گهڻي هڪجهڙائي آهي. چڱو کي ڀلو يا ڪاشو (خاصو) چون.

فعل: ٿر ۾ فعلن جو پنهنجو هڪ سرشتو آهي جنهن ۾ هڪ تہ ساڳين فعلن جون مڪاني صِورتون ناهجن ٿيون. ٻيو کي فعل مڪاني آهن. پهرئين جو مثال هي آهي جو ماضيءَ جي صيغي ۾ اڏيو، ٻڌو، اگهيو، ماريو، ڦٽيو وغيره جي بدران چون اڏاٽو، ٻڌاٽو، اگهاٽو، ماراٽو ۽ ڦٽاٽو. مڪاني فعلن ۾ ”وهيو“ هڪ عام فعل آهي

يعني ويو يا هليو ويو. ”تر ۾ ”پڻ“ کي ”پَڻ“ چون، پڻ اڪثر ”پر“ جي مفهوم ۾ چون، ”تر جي خاص ڳالهه هيءَ آهي تہ اتي مڪاني لفظن جو هڪ وڏو ذخيرو آهي، جنهن کي صحيح معنيٰ ۾ گڏ ڪري تجويز ڪرڻ ڪان پوءِ ئي محاوري جو صحيح اڀياس ڪري سگهبو. مثال:

ساتيڪو	سٽ پره اونهو کوه	اپارڻ	همتائڻ
ياروڙي	ڪتي	آهار	ڪاڏو
دونس	ڳنگهہ	آجڪو	گذران
تونس	اڄ	قدولي	اجائي ڳالهہ
گاستيل	گاسليٽ	آڙيڪاپ	اڙبنگ
بتلڻ	بدلڻ	آرساٽو	سستي
جناور	جانور	چس	مزو

رائچند هريجن يٽ جي مناسبت سان اڪثر تري ٻوليءَ کي ڍاٽڪي سڏيو آهي. هڪ چارٽ ۾ تر ۽ پارڪر جي مختلف علائقن جي ٻوليءَ جو ذڪر ڪيو اٿس، اهو هي آهي:

سنڌي	ڍاٽڪي	مهراٽو	پارڪر	ساموروتي
هتي	ات اتڪڻ	هتي	اونٿان	هوئي هنڌ
هوس	هتو	هندس	هتو	هنتو
هيڏانهن	ايڻ	هيڻ	آئين	هيئا
ڪيڏانهن	ڪيڻ	ڪيڻ	ڪيئان	ڪيڻ
پوئتي	پچو	پاهون	پاچو	پاهون. (١٢)

حقيقت ۾ ڊاتڪي ٻي ٻولي آهي. ٿري محاوري ۾ ٻه علائقي علائقي ۾ فرق ملي ٿو، جيڪو اولهه ڏي بدلبو لاڙي محاوري ڏي وڃي ٿو. ٿر ۾ ڪيترا شاعر ٿي گذريا آهن جن جو ڪلام مشهور آهي. ريتن رسمن، سيپيتا ۽ جيوت جي مختلف شعبن مان به ٿر جي لفظي ذخيري جي شاهوڪاري معلوم ٿئي ٿي. رڳو ڳاهن جا قسم ڳڻجن ته به هن ڳالهه جو اندازو ٿي ويندو.

شاهه جي ڪلام ۾ ٿري محاوري جو اپياس ڪبو ته به ان ڳالهه جا اهڃاڻ ملندا ته هو ٿر کان واقف هو. شاهه جي رسالي جي حوالي سان ٿر جون ٻه ادبي خصوصيتون آهن. هڪ سر سارنگ ۽ ٻيو سُر مارئي: انهن ٻن ڳالهين کي ٻين به ڪيترن شاعرن ڳايو آهي پر شاهه صاحب جي ڪلام جو جيڪو ادبي معيار آهي سو تمام مٿاهون آهي، ٿر جي ٻولي، ثقافت ۽ تاريخ کي شاهه صاحب امر ڪري ڇڏيو آهي. ٿري محاورو هوندئن ته شاهه جي رسالي جي اپياس جي لحاظ کان انهن ٻن سرن ۾ نمايان آهي، پر هيٺيان چند بيت ٿري محاوري جي مڪمل نمائندگي ڪن ٿا:

ٿاجا ٿر ٻر جهل، پپون پائر پٽ ۾
سيئي ساريو سومرا، اڃي آب اڃل
سانپين ڏنم سل ، ڏٺي جن ڏينهن ٿيا
جت ڪرڙ ڪنا ۽ ڪاهيوَن، پال پڪا ۽ پڪ
سرهيون سي سرتيون حاضر پاسي حق
مارن سين ماڻيان، شال منداڻي مڪ
ڪيڪاريان خلق، جا ٿر ڄائي ۽ ٿوهرين.

سڄڻ گھٽو سھٽا، ٽاٽا سندن ٿوھ
ريلو ڏني روح، جو ڪائي سو ڪامي مري
منھنجو تور تلين ۾، ڇيواٽو ڇاري
ڊائي ڊٽ ڏاري، آھيم اٽي مينھڙي.

حقاٽو ھُت تيو، آئون ھِت بندياٽي
ساري ساڏوھين ڪي ڪوٽين ڪوماٽي
لڳين لوھ لطيف چئي، وينس وساٽي
منڊ مارو جي نہ لھي ڪپٽ ڪجاٽي
سمن سڇاٽي، اٽي آھيم ان سين.

ٻُري نہ ٻکر دانھن، يوڻ پٽڪو نہ سٽان
ميان ماروئڙن جا اوٽا ڏنم آنھن
جن سانيڪا سنجيا، سي ڏٽي ڪيٽي ڪانھن
پکا ڪٽي پرانہ، جيڪس لڏيو لوڙ يارين.

مٿين چند بيتن مان تريءَ جو تاثر ملي ٿو. ڪم آيل ڪن لفظن جون معنائون ھن ريت آھن:

ٽاجا	اوطاق
سل	سوراخ
ڪرڙ ڪٽا،	ڪرڙيون
ڊائي	پروگرام ملڻ جي رٿ
تور	ھڪ جيڏيون، ھڪ ئي وقت ڇاول
اٽي	وني

ساڏوهي	چار-ڪيڙ
سانيڪا	ست پره اونها ڪوهه
سمن	وعدو
توهر	پوتو
ڪامي	سڙي

جيئن شروع ۾ عرض ڪيو ويو ته تر هڪ ثقافتي ايڪو به آهي، انهي لحاظ کان منفرد آهي. ڪيترين صرف نحو ۾ آراڏيون ۽ مقامي لفظن جو پنهنجو اچار اتس ۽ ڪيترين ڳالهين ۾ تري محاوري جي هڪ جهڙائي لاڙي محاوري سان آهي.

ڪڇي محاورو: ڪڇ (انڊيا) جو علائقو ڳڏيل هندوستان ۾ سنڌ کي ثقافتي ۽ لساني لحاظ کان قريب هو. ١٩٤٧ع کان اڳ سنڌ جي اوير ڏکڻ ۾ پکڙيل هن علائقي جو لاڙ سان خاص ڳانڍاپو هو. هاڻي سرحد جي ڪري اهو لساني، سماجي ۽ ثقافتي لاڳاپو نه رهيو آهي پر ماضيءَ ۾ ڪڇ وارن جي سنڌ ڏي اچ وڃ تمام گهڻي رهي آهي. لاڙ ۽ ڪراچيءَ ۾ ان ڳالهه جا نشان اڄان به موجود آهن. هاريي، ڪانتي ۽ نوڪريءَ لاءِ سوين ڪڇي سنڌ ڏي ايندا رهيا. ٻنهي خطن جي ماڻهن خاص طور پيرن، سومرن، سمن، اڏيجن ۽ ڪنيرن وغيره جون پاڙ ۾ صدين کان مٽيون مائٽيون ٿينديون رهيون. اڄ به سومرن جا پاڙا "ڪڇي سومرا" ۽ "سنڌي سومرا" به پٽ سڏجن ٿا.

آئون گڏو، "آئون" گولاڙو، آئون بي پٽو آئون بي پاڙو"

(سانوڻ فقير)

ڪڇ وارن جي پنهنجي خيال يا ڪن هم خيال ماڻهن جي سوچ موجب ڪڇي اڄ هڪ جدا زبان ليکجي ٿي، پر بنيادي سٽاءَ کي ڏسجي ته اها سنڌيءَ جو هڪ اهم محاورو آهي. مثال طور هنن جملن کي ڏسجي:

آئون وڃان ٿو (سنڌي).

آئون وڃان ٿو (ڪڇي).

(هي ساڳيو ڪڇيءَ وارو اچار لاڙ ۽ ترڙ ۾ به آهي).

هُو ماني کائڻ ايندو (سنڌي).

او ماني کين اچينيدو (ڪڇي).

(هي ساڳيو ڪڇيءَ وارو اُچار لاڙ ۽ ترڙ ۾ به آهي).

ڪڇي ڀائرن جي جذبن جو احترام ڪندي مختصر طور ڪڇيءَ جو هڪ محاوري جي حيثيت سان جائزو حاضر آهي. بقول ڀيرومل جي ”ڪڇ“ سنسڪرت جو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ ڪنڌي يا ڪنارو آهي. ڪڇ اُپيٽ آهي ۽ ٽن پاسن کان سمنڊ اٿس (١٣). ڪڇيءَ کي اڪثر ڪڇڪي به سڏيو ويو آهي. ڪڇ ٧ صدي عيسويءَ ڌاري سنڌ جي هٺ هيٺ رهيو آهي. سنڌ جي حڪومت ڪري ٻوليءَ جو ڦهلاءُ ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ ڏي ٿيو. ڪيترين ڳالهين ۾ ڪڇي ۽ لاڙي محاورا هڪ جهڙا آهن:

اچارن کي سسائڻ، جئن ”ڪيائين“ بدران ”ڪئين“ ”چيائينس“ بدران ”چئيس“.

”ه“ (وسرگ) نه اچارڻ، ”ڪنهن“ کي ”ڪين“ ۽ ”جنهن جو“ کي ”جينجو“ چوڻ.

اڪثر حرف صحيح کي خارج ڪرڻ، جئن ”ت“ يا ”ٽ“ ڪڍي

چڏڻ، اِتان، تتان، ڪٿان ڪيِ اِٿان، تٿان ۽ ڪٿان چوڻ. شاهه جي ڪلام ۾ به اهي اچار ملن ٿا.

ادا اٿائين ڪو ويو سات سڄڻ جو.

يا ڪِٿان سڪئين سپرين ڪاسائڪي ڳار.

جمع ۾ لفظ جي پٺيان "اين" ملائجي ٿي. جئن گهر= گهرين، ماڻهو= ماڻهين، جانور= جناورين، ڏڪ= ڏڪين وغيره.

پاڻ بجاءِ پنڌ (يا پندر) چون.

اهڙي طرح لاڙ ۽ ٿر سان ڪڇيءَ جو چڱو سبنڌ رهيو آهي. شاهه جي رسالي جو به ڪڇ سان تعلق رهيو آهي. تمر فقير اوڏانهن وڃي رهيو ۽ ڪيترا قلمي نسخا ڪڇ جي رهاڪن وٽ اڄ به موجود آهن. شاهه جي بيتن ۾ اڪثر ڪڇي محاوري جو پرتوو ملي ٿو:

ڪرهو نه ڪي ڪان، پيِرين آئون نه پهچي

جو مون رات رساڻي، نيئي ساجن ساڻ

مون نه وهيڻو پاڻ، ويٺي نيڻ نچوئيان.

يا

لڪ لاڳيڻو ڪرهو، ڪوڙئين ڏيئي ڳڏوم

اڳڻ سونهن سندوم، مُل مهانگو مَ چئو.

ڪيترن بيتن ۾ لفظ ۽ تاثر ملي ٿو ته شاهه صاحب ڪڇ ڪان پورو واقف هو. ڪڇ جي شاعرن تي به شاهه صاحب جو اثر هو. محترم محمد سومار شيخ جي ڪتاب "ڪڇين جا قول" ۾ ڪڇ جي شاعريءَ جو مڪمل بيان موجود آهي. اڪثر ڪڇي لفظ لاڙ ۾ رائج آهن، جي نه ته به سمجهيا وڃن ٿا. جئن:

ڏونگر بصر

ڊينگلو	پئسو
ٻاٽڙي	ڪنوار
اڄيندو	ايندو
آئين ونو	آئين (اوهين) وڃو
سئيد	سيد
ڪسڪئي	ڪسڪي

پڏالا ماري اڄين مڃي، آئون ڪسڪئي وڃان ڪائي (سياڙ شاعر)

اڱاترو	اڱاٽو
لڪئي	لڪي
هيڪ	هڪ
آويو	آيو
جٽان	جٽان

جٽان ڏنائين پير مبارڪ (شاهه - بلاول)

موز	موج
گريب	غريب
واڪب	واقف
ڏوه	ڏهه
ٻاپو	ٻابو
پڳ	پير
ڦڳائڻ	اڇلائڻ
ڪائو	ڪاڏو
رونسڻ	مارڻ، ڪهڻ
ڏيس	وٽو
نيڪالي ڏيڻ	
جهمڻ	ڪائڻ

لاسي محاورو: ٻيلي جي ٻولي پنهنجي جاگرافيائي بيهڪ موجب مختلف زبانن جي ميزبان ٿي رهي آهي. انهيءَ ڪري منجهس لغوي جاذبيت جهجهي آهي (۱۴). لس ٻيلي جي محاوري ڪي ڪوهستان جي ٻوليءَ سان گهڻو ربط آهي. هن محاوري جو اڃان گهڻ جائزو ورتو ويو آهي. ڊاڪٽر بلوچ پنهنجي ڪتاب "ٻيلاين جا ٻول" ۾ ٻيلي جي تاريخ، ثقافت ۽ شاعريءَ جو جائزو وٺندي شاعريءَ جي روشنيءَ ۾ ٻوليءَ جو جائزو ورتو آهي. هوئڻ لاسي محاورو پنهنجي ڏکڻ واري "لاڙي" محاوري سان ڪنهن حد تائين ربط ۾ آهي. پر تہ بہ هن ۾ ڪي خصوصيتون آهن. اڪثر رواجي حرڪات ڪي وڌايو وجي ٿو: "نہ تہ" کي "ناتي" ڪيو وڃي ٿو. مثال:

"ڪا ڪل پيم ڳانہ وڃڻ جي، ناتي هوت آئون هوشياري هئي"
(ڪبير شاھ). (۱۵)

لاڙ ۾ تر وانگر اوسرگائي گهڻي ملي ٿي: تنهنجو بدران توجو، ٻاجھ بدران ٻاج چون. ڪن لفظن ۾ زائد "تون" جو آواز ڪن ٿا: ساجهر ڪي سانجهر، سٿر ڪي سنتر چون "و" ڪن هنڌن تي "ب" ۾ بدلجي وڃي ٿو. اِها سرائڪيءَ جي اثر ڪري عادت پيئي هجي. ويٺو بدران ٻيٺو چون.

"ي"، "ج" ۾ تبديل ٿيو وڃي. جئن: ياد - جاد (لاڙ ۾ زاد چون) يتيم - جتيم.

اڪثر "ذ" بہ "ج" ۾ تبديل ٿيو وڃي ۽ ذات ڪي جات اچارجي ڪ، چ ۾ تبديل ٿيو وڃي : شاعر آچين ان ڪي ڪوڙو ڪجسو ڪچ (نم)، هن ۾ آڪين بدران آچين آيو آهي (۱٦). ٿ وري چ ۾ بدلجو

وجي: گهر گهر ڪيرو جن، منهنجا جمعي جانب آئيا (صدقي). ٽين بدران ڇن ڪم آندو ويو (١٧). فارسي لفظ چشم ڪي شاعرن "چم" ڪري ڪم آندو آهي. هن ۾ مقاميت ۽ انفراديت نظر اچي ٿي. چمڙي جي مشڪ پاڻي ڀرڻ لاءِ ڪم اچي ته ان کي اوئي چون، جڏهن ڪير وجهڻ لاءِ ڪم اچي ته ان کي ايزڪ چون (١٨).

لاسي محاوري جي پکيڙ سنڌ ۽ بلوچستان جي گهٽي جابلو ايراضيءَ سان لاڳاپيل آهي. هن محاوري جي صرف نحو جو نظام عام طور لاڙي محاوري سان ملي ٿو. بلوچستان جي ايراضيءَ ۾ ٻين سنڌي محاورن جهڙوڪ: فراڪي جغدالي ۽ ڪيتراڻي وغيره سان به ڪي هڪ جهڙايون ملن ٿيون. لاسي محاوري ۾ مخصوص ۽ مقامي لفظن جو به هڪ خاص ذخيرو آهي، جنهن مان عوام جي زندگيءَ ۽ ثقافت جا اهڃاڻ ڇتا ملن ٿا ۽ هنن جي گذر سفر جي طرز سان اهي لفظ لاڳاپيل آهن ۽ شاعريءَ ۾ به ڇتا آهن.

لس ٻيلي جي شاعريءَ جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ جو ڪتاب "ٻيلاين جا ٻول" هڪ اهم دستاويز جي حيثيت رکي ٿو. هن ڪتاب ۾ ڊاڪٽر صاحب لس ٻيلي جي شاعريءَ جي روشنيءَ ۾ اتي جي پوري تاريخ، ثقافت ۽ زندگيءَ جو جائزو ورتو آهي. سنڌ جي ڪبير شاهه ۽ لس ٻيلي جي شاعر شيخ ابراهيم جي وچ ۾ ٿيل بيتن جي مارڪي ۽ لس ٻيلي جي آس پاس جي علائقي سميت ڪيترن ئي شاعرن جو مڪمل ذڪر ڪيو آهي.

اهڙي طرح الله بچائي سمي جي ڪتاب "سير ڪوهستان" ۾ ڪوهستان جي علائقي جي جيوت جو جائزو آهي، جيڪو هونئن ته لس کان هيٺ ذڪڻ اوير ۾ آهي پر ٻوليءَ جي لحاظ کان لس سان

لاڳاپي ۾ آهي. لس ٻيلي ۽ ٿاٿي بولا خان ڪان وٺي دادو ضلعي جي سرحدن تائين لاسي محاورو ۽ ان جا ننڍا محاورا موجود آهن. انهيءَ ڳالهه کي نظر ۾ رکي مٿين ٻن ڪتابن مان لفظن جون فهرستون شامل ڪجن ٿيون.

ڊاڪٽر بلوچ جي تاليف ”ٻيلاين جا ٻول“ (ٻيو ڇاپو ص ١٨ – ٨٢)تان ورتل خاص ٻيلي جي لفظن جي مختصر فهرست هن ريت آهي:

آتيم ۽ اِڇو – بي قياس، جهنگلي يا بي رحم بدو.

اُست= لسي	ماهندا = مهندان
اِڇون= ڦٽل لسي جا سڪايل دڳ	ٻي ما = ٻيءَ ماءُ
تَسو= ذرا	ڏڳي يا ڳئي = گوڙ
پانڍو= اقرار، بهادر، شانائتو	ڇيهه = ڪنوڻ
پانواٽو = مقابلو	ڇيهل يا هَر = هرڻ
ڇَمر = چشم، اکيون	ڪڙهو = همت وارو، جوان مرد پهلوان
ڇَمرَ = ڪڪر	
ساپرسَ = چڱا مرد	ائي = ٻڪري
سَلو = پيچرو	ڳيهڻ = ڳنهڻ
مَزار = شينهن	اُڇڻ = آٽڻ
منگتي = ڏيڏري	اگارڻ = خرچ ڪرڻ
پيداوار = مشهور	جَر = جڏهن
ڏاج = فصل	تَر= تڏهن
هستي = تندي پلاٽي، جا ات تي وجهجي	ڇيرو = ٻاهه
گورم = ڏيڍين جو ڏڻ	خاصو = چڱو

ڪيراڳ = اهو گڏيل ڏڻ جنهن ۾ (رڍن ڪان ٻڪريون گهٽيون

هجن، (ڪي لفظ هن فهرست مان ڇڏيا ويا آهن)

محترم الله بچائي سمي جي ڪتاب "سير ڪوهستان" مان لفظن جي فهرست هن ريت آهي، جنهن ۾ اهي سڀ لفظ شامل آهن جيڪي ليکڪ پنهنجي تحرير ۾ ڪم آندا آهن:

سرچو= سائو، آباد	ڇيڄ = پيٽ
اَرچو= ڏکيو، سُڃيو ، ذَليل	هڏ پينو = هڏ گنل
لوهيون= ڪلون	اڏوڪر= جبلن جا اڏ ڪپر
وائر= باندر ، پولڙو	گڏو= سور
ٻيڙو= برسات	ماچانڊ= راڙو
وانڍا = بي اونا	جهڪون= پوڙهيون، ڏيريون
مُهرڻ= وهٽ جو پاٽيءَ ۾ منهن وجهڻ، پاٽي پيئڻ	اوجا= ڏاس مان تهيل فراسيون
ڪيراڳ = ٻڪرين جو ڌڻ	جول، گريتا= ڏاس مان تهيل ڳوٽيون
ميڙيانو= ڪير جي ڏهائي	مرئيون= ڪتيون
مرجن ٿا= ميرا ٿا ٿين	پُتي= مزوري
ٻُچَ = لٿا، ڪپڙا	ٻِڄ = گهنج
قتي= لنڊين ٻانهن سان صدري جا بت سان لڳي پيئي هجي.	ميني= ايرو ٻمر = نشو، ڍوُ
ٻڙو = ڇمڻ وقت ڏنل خوراڪ	ڏڙڪي= رلي
آڪورو= ٻاڪرو	مائي= ڪنهن واقعي جو يادگار
پاهو= ريڊو	گهورا = ڳولائو
پهون= ٻڪريون	لانچيا= هتيار ٻَدل، ڪشيل
ڪوڪيون= نندي ٻچ واريون رڊون	ننڌ= بخيل، ڪنجوس

سنڌ= ٽانوَ ٽمڻ= لڳائڻ ڍڪڻ

ٻٻڙي= ڳوٺڙي ٽاڏ= ڳانيون

ٻوڏو= ننڍي رسي مشڪ گهار = سير، ڏار ڦاٽل زمين

ڦاري= چقمق جو پٿر آنٽي= وٽ، ور، پيچ

سرڳون=مهر واريون ٻڪريون رٽ = سيلابي زمين

جي از خود ڦر ڪي کير ڏارائڻ ڏين. سنبهار= ٻوٽو

ارڳون= ڪمهريون جي نِمرا = تندرست

ڦرن کي کير ڏارائڻ نہ ڏين سياليون= ڏاريون

ٻُتا = ڍُڪُ (هن فهرست ۾ ڪي لفظ ڇڏيا ويا آهن)

ٻيلي جي شاعريءَ مان بہ لفظن جي استعمال سان محاوري جي پروڙ پوي ٿي. ٻيلي جي شاعرن ۾ شيخ ابراهيم هڪ مشهور شاعر ٿيو. سندس ڪلام حقيقت ۾ ان لغت جو پنڊار آهي، جيڪا ٻيلي جي ٻوليءَ جي پوري نمائندگي ڪري ٿي، نموني طور هڪ بيت ڏجي ٿو:

سَرَ ٽَرَ ڪَڪَرَ، جِت جهول جبل، جهنگ جَهَرَ،
پَٽَ رٽ گهٽَ وَٽَ، پٽيون، جِت واٽن ونگا وَرَ
جَلَ جَبَلَ ڪوه روه رج، جِت ڏيهن ٽتا ڏونگر
ڳوريون ٻيَريون ڳگريون، ٽَمَرَ ٽميچا ٿوهَرَ
ڪار سنبهار سَره وره ، جِت مڪا سارا سر
گل ڦل آمل باغ برن ۾، جت باس موچاري بَرَ
سور نور، نونڌڙا، جت خرگوش هئا ۽ خَرَ
باز ڪانءِ ، سرڻ سوڪان، جت پَپيها ۽ پاليهر

مور تلور، عقاب اتهين، ٻيا قمري ڪبوترَ
پتيون پتين جا ابراهيم چئي سندا ٻانيڻ پَر
سي سڀ ويچاريءَ وساريا، هلي باسي بَرَ
ويس وڳا سرتين ڇانيا، اتي بيٺي اپجرَ
ڪمي ڪسبي تنهن جا، تا زر گهڙين زيور
هل ٿل هندورا هنڌ ٻيا، محل ماڙيون ۽ گهر
مينهن سيونگ مڪ گهٽا، وٽن موڪ مَجرَ
سٺيون پٽي سَجَ ۾، هوءَ ٿي وَر لائي ڏئي ور
سا سسئي منجهه سنگهر، نيئي معذور ميڙ تون.

لوڪ ادب جيڪو عوامي جيوت جو هڪ اهم ثقافتي ورثو آهي، تنهن ۾ به لاسي ۽ ڪوهستاني محاوري جي پروڙ پوي ٿي ڳجهارتون هنر جا بيت خاص طور مقامي لغت جو پنڌار آهي. هن محاوري ۾ فعل پٺيان "آس" پڇاڙي اچڻ سان هڪ خاص ردم پيدا ٿئي ٿو. هڪ ڳجهارت جو مثال وٺو:

نالن ۾ نانون جي آئون حاڪم تان نه هياس
نالي ري شهر ۾، منهنجو روح نه اچي راس
اَن جون وجهي رڃن ۾، چوهون چڪينداياس
مچي گاهه نرنان جو، آئون ذات ٿي ويندياس

مراد:

هوتن ۽ بلوچن جي آئون نواب تان نه هياس
راٺي بنا ڪوٽ ۾، منهنجو روح نه ٿئي راس
وجهي مانڌاٺيون ماٺين ۾، آئون هر سئون جهگينداياس
سٽي نڙ ميهار جو، آئون لنگهي پار پونداياس. (١٩)

ٻيلي ۾ ڪوهستان جي ادبي روايت جو سنڌ جي ادبي روايت سان پورو پورو سينڌ رهندو اچي. سنڌ جي عظيم شاعر شاهه عبداللطيف پنهنجي ڪلام ۾ جتي ٻين خطن جي ٻوليءَ کي بيتن جي زينت بنايو آهي، اتي لس ۽ جبل کي به نه وساريو اٿس، خاص طور سسئي جي بيان ۾ شاهه صاحب لاسي ۽ ڪوهستاني محاوري جو جلوو خوب پسايو آهي. شاهه جي رسالي مان مثال خاطر بيت ۽ وائي حاضر آهي:

پريڻ پاليا‌س، ٻانيڻ ٻِيتي آهيان
حُسن هوت پنهونءَ جي، ماري موت وڌياس
جانڪيتان جينڌياس، پسي ور وصال جو.

وائي

وسان تي وياس، آيل لڳم ٻاڻ ٻروچ جو
پرزا پب ورن ۾، پٿون تي پيياس
نه ٻڻ ڪاڌو ڪيچ تي، توٽي ماء مياس
ٻاڻ وڃايم پير تي، چٿي آئون چٿياس
آيم انڌي لوڪ سين، مُني آئون مياس
هيڏي شهر ڀنڀور ۾، نڪو ڀيءَ نه ماس
پيبم وچ وصال ۾، سنجهي آئون ستياس
پيبم پنهون ٻار سين، ڪٽيءَ آئون ڪٽياس
الا ان ۾ وسران، ڏٺي جن جياس
پيبس ور وصال جي، جانڪيتان جينڌياس
اديون عبداللطيف چئي، محبن کي ملنڌياس.

موجوده سنڌ کان ٻاهر جا محاورا: سنڌ پنهنجي موجوده ايراضيءَ کان ماضيءَ ۾ وڌي هئي. هاڻي سندس سرحدون اهي ناهن جيڪي اڳ هيون، پر تہ بہ انهن ايراضين ۾ اڃان سنڌيءَ جو وجود آهي. ٻين ٻولين جي اثر ڪري بہ سنڌيءَ جا سنڌ کان ٻاهر جا محاورا وڌيڪ متاثر ٿيا آهن. بلوچستان ۾ ۽ پنجاب جي متصل ايراضيءَ ۾ سنڌيءَ جي ڪن محاورن تي تازو ڪم ٿيو آهي ۽ معلومات ملي آهي انهن ۾ اهم محاورا آهن: فراڪي ۽ ڪيتراڻي. فراڪيءَ تي جناب داد محمد خادم بروهي ٻيا بہ مقالا لکيا آهن ۽ خاص طور ايم -اي سنڌيءَ لاءِ ۱۹۸۴ع ۾ تحقيقي مقالو 'مونوگراف' لکيائين. هن مقالي ۾ هو فراڪي محاوري تي تفصيل سان بحث ڪري ٿو. هن باب ۾ جناب داد محمد بروهيءَ جي تحقيقي مقالي کي بنياد بڻايو ويو آهي. ڪيتراڻي بابت بہ سندس هڪ مقالو شايع ٿيو آهي. هاڻي هو بلوچستان جي باقي محاورن تي تحقيق ڪري رهيو آهي. سنڌ کان ٻاهر جي محاورن جو هن وقت تائين ڏس مليو مطالعو ۽ سير سفر ڪري مواد گڏ ڪيو ويو انهن ۾ بہ اهم فراڪي ۽ ڪيتراڻي آهن. ٻيا هي محاورا آهن : جڳدالي جدگالي اورماڙي ۽ گوادري. هي ڪراچي کان اتر لس ٻيلي خضدار طرف ساموندي ڪناري ۽ سبيءَ جي آسپاس جي ايراضيءَ ڏانهن پکڙيل آهن. ماڇڪو پنجاب جي ايراضيءَ جو محاورو آهي. هن جو ڪو گهڻو مواد ملي نہ سگهيو آهي. هي محاورو سنڌ ۾ سکر ضلعي جي اٻاوڙي ۽ جيڪب آباد جي ڪشمور تعلقن کان پنجاب جي ضلعي رحيم يار خان جي تعلقي صادق آباد تائين پکڙيل آهي (۲۰).

فراڪي : هي محاورو سبي (بلوچستان) سان واسطو رکي ٿو. هن کي ملڪي يا وطني به چئجي ٿو. ”سبي“ سنڌ جي سرحدي شهر جيڪب آباد کان هڪ سئو ميل اتر اولهه طرف هڪ ڊويزن آهي (٢١). هن ۾ سبي، ڪڇي، نصيرآباد، ڪوهلو ۽ ديري بگٽي جا ضلعا شامل آهن. هن ايراضي ۾ بلوچي، پشتو، بروهي ۽ سرائڪي ٻوليون ڳالهايون وڃن ٿيون ۽ سنڌيءَ تي انهن ٻولين جو اثر آهي. داد محمد خادم جي چوڻ موجب هن ايراضيءَ جا نوي سيڪڙو باشندا سنڌي سمجهندا ۽ ڳالهائيندا آهن.

فراڪي محاورو لاڙي ۽ ترياءَ کان گهڻو مختلف آهي. فراڪيءَ تي اهو نالو ڪيئن پيو؟ تنهن لاءِ داد محمد خادم لکي ٿو ”سبي خطي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي هن محاوري تي فراڪي نالي پوڻ بابت هيئن چئي سگهجي ٿو ته لفظ فراخ معنيٰ وسيع يا وڏو جي مناسبت سان چيو ويو آهي. هيءَ هڪ وسيع علائقي ۾ رائج آهي. بعد ۾ بروهڪي، بلوچي، پٺاڻڪي ۽ سرائڪي جي لفظ ”ڪي“ سبب فراڪي تي ويئي (٢٢). فراڪيءَ کي ملڪي ۽ وطني ان ڪري چيو وڃي ٿو جو هتان جا باشندا ايئن سمجهن ٿا ته هيءَ ٻولي (محاورو) هتان جي ئي وطني آهي (٢٣).بقول داد محمد خادم جي هي محاورو سبيءَ جي چوڌاري ڍاڍر، تلي، ڪرڪ، فجڪ، صافي، مال ۽ مزري ۾ رائج آهي (٢٤).جهل مگسي ۽ روجهاڻ واري ايراضيءَ ۾ مگسي، جمالي، خاڪواڻي ۽ رئيساڻي قبيلا به سنڌي ڳالهائيندا آهن. سبي خطي ۾ اڪثر اهو به ڏٺو ويو آهي ته پٺاڻ پنهنجي روزمره جي ڪاروبار لاءِ به سنڌي ڪم آڻين ٿا. بقول داد محمد خادم جي ته فجڪ ڳوٺ جا پٺاڻ پشتو سان گڏ سنڌي به ڳالهائيندا آهن. (٢٥).

فراڪيءَ جو صوتياتي جائزو وٺبو ته معلوم ٿيندو ته اڪثر وينجن جو تلفظ هن محاوري ۾ تبديل ٿئي ٿو : فوٽو کي ڦوٽو، آزاد کي آزات، زنجير کي جنجير، يتيم کي جتيم، رواج کي رواز، مبارڪ کي مبارخ چون. اهڙي طرح سر - آوازن ۾ سُسَنَ جو عمل ملي ٿو. ماء بدران ما، ياء بدران يا، ۽ بجاءِ بدران بجا چون. وسرگ، آواز اوسرگ ۾ بدلجن ٿا: آهستي بدران آستي، اهڙو بدران ايڙو ۽ گهر بدران گر چون. آوازن ۾ بي تبديلي هيءَ ٿئي ٿي جو /ي/ جو آواز /و/ ۽ بدلجيو وڃي:

معياري	فراڪي	معياري	فراڪي
ٿيا ٿا	ٿئا	ڪٽايو	ڪٽائو
ٿيو	ٿئو	ٻڌايو	ٻڌائو
ولايت	ولائت	وڃايو	وڃائو

سري جي محاوري ۾ جيڪو "ڊ" ۽ "ٽ" پٺيان "د" جو آواز شامل ملي ٿو اهو فراڪيءَ ۾ اڪثر ملي ٿو: ڊڪاڻ کي ڊريڪاڻ، ڊگو کي ڊريگو، ٽپڙ کي ٽرپڙ ۽ ٽيويھ کي ٽرويھ چون. (٢٦)

فعل (ماضي) مان ي حذف ٿئي ٿي. پڙهيو کي پڙهو، لکيو کي لکو ۽ هيو کي اهو چون. اسمن مان وسرگ حذف ڪرڻ جا به ڪيترائي مثال ملندا: گهاٽو کي گاٽو، ڀولو کي بولو، ڀنڊ کي پند، ڏينيو کي ڏينبو ۽ ڪاڌو کي ڪادو چون.

واحد مان جمع ٺاهڻ لاءِ سري وانگر آن پڇاڙي ملائجي ٿي، مثال: عوج (عوجان)، موج (موجان)، قبر (قبران)، خبر (خبران)،

ڪوڪ (ڪوڪان)، صلاح (صلاحان)، ڪتاب (ڪتابان) ۽ ڪوڙر (ڪوڙران).ڪي ٻيون بہ خصوصيتون سري جي محاوري واريون فراڪي ۾ موجود آهن. مثال : هلندس بدران هلدم، رڳندس بدران رڳدم ۽ توکان بدران توکئون ۽ جتان بدران جاتئون چون.

فعلن ۾ /د/ فراڪيءَ ۾ حذف ٿئي ٿو. مثال طور پڙهندو کي پڙهنو، لکندو کي لکنو، ٻڌندو کي ٻڌنو، پڙهندي پڙهني ۽ وڙهنديون کي وڙهنيو ڪري اچارين (٢٧). ڪن فعلن جو استعمال تمام منفرد آهي. مثال طور تاهيو کي تاهو يا ناٿو تاهيو اٿم کي تاتو تم ۽ تاهيم ڪري اچارين. تاهيندو آهيان بدران چون تاهنوهان. خالص ضميرن جو تلفظ فراڪي ۾ قريل آهي جيئن تہ :

معياري	فراڪي	معياري	فراڪي
اِهو	ايهو	هن	هڻ
اهو	اوهو	انهيءَ	اِٿي
اُهي	اوهي	انهن	اُٿن.
توهان	توٿان		

اهڙي طرح پنهنجو کي پانجو، منهنجو کي مينجو ۽ ان جو کي اڻ جو چون. ڪن لفظن ۾ / ن/ غني جو آواز شامل ڪجي ٿو: شوق کي شونق، ٿوٿ کي ٿونٿ ۽ ڪپھ کي ڪپنھ چون.

حرف علت جي هڪڙي تبديلي اهڙي آهي، جيڪا مون کي ذاتي گفتگو ۾ جيڪب آباد ۽ تل تائين ملي : رڪائڻ کي رڪاوڻ ۽

پرائڻ کي پراوڻ چون.ڪي جملا ۽ انهن جا فراڪي اچار هيٺ ڏجن ٿا:

وري ڪيڏانهن پيو وڃين؟	وت ڪيڏي وينو پئو آن؟
ڇا پيو ڪرين؟	ڇا ڪنو پئو آن؟
اوطاقون پريون پيون آهن.	اوطاقان پرون پئون هِن
مان ماني کائي رهيو آهيان.	مان ماني کائينو پئو آن
لعلو پڙهندو هو.	لعلو پڙهنو پئو هو

هڪ مخصوص ايراضيءَ ڪي ڪيترا مڪاني لفظ، پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح به هوندا آهن. فراڪيءَ سان به اها ڳالهه لاڳو ٿئي ٿي جن ڪي تفصيل سان پروڙڻ لاءِ ان خطي ۾ وڃڻ ضروري ٿئي ٿو. محترم داد محمد انهن جو ذڪر نموني طور پنهنجي مونو گراف ۾ ڪيو آهي. (٢٨)

ڪيتراڻي (فقط تعارف): هي محاورو بلوچستان ۽ لورالائيءَ جي ايراضي ”بارڪان“ ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. هن جون پاڙيسري ٻوليون بلوچي ۽ سرائڪي آهن. داد محمد خادم جي خيال ۾ ته ان تي ڪجهه اثر پشتو جو به آهي (٢٩). هن محاوري جي نسبت ڪٿياڻ ذات سان آهي، جيڪا هڪ سمات قبيلي جي ذات آهي . هن ذات لاءِ روايت آهي ته هن جو اصل تعلق افغانستان سان آهي. ڪٿياڻ پوءِ لڏي سنڌ ۾ آباد ٿيا. بلوچستان ۾ رهڻ ڪري بلوچ سڏايائون. تاريخون لکن ٿيون ته ڪٿياڻن جو ڪو وڏو بهار خان هو، جنهن کي ڪا جاگير ملي ۽ هو سنڌ مان لڏي لورالائي ويو. سندس نالي پٺيان ئي موجوده بارڪان نالو پيو . ڪٿياڻ لفظ بگڙي ڪيتران ٿيو. هي بلوچستان ۾ سنڌي زبان جو هڪ اهم محاورو آهي. هن جو صرف

نحو جي لحاظ کان جائزو نهايت دلچسپ آهي. کيترائيءَ ۾ آهين بدران چون اين ۾ آهي کي اي چون "زنجير" کي زمزير"، آزاد کي "آزات" ۾ ياء کي "با" چون. منهنجو کي مينجو، تنهنجو کي تونجو ۾ کنهن جو کي کنجو چون.

حوالا

1. R.H. Robins General Linguistics (an introductory survey, 1964, P-57
2. Bloomfield. L. Language U.R.W Newyork, 1976, P-321
3. R.H Robins General Linguistics (an Introductory Survey) 1964 P-58-59.

۴. آڏواڻي ڀيرول مهر چند : "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، ١٩٥٦، ص- ٩٦

۵. ايضا، ص - ٩٧

٦. ايضا، ص - ٩٧

٧. ايضا، ص - ٩٧

٨. ايضا، ص - ١١٣

٩. ايضا، ص- ١١٧

١٠. ايضا، ص- ١١٨، ١١٩.

١١. جوڻيجو، عبدالجبار: "لاڙ جي لغات" زيب ادبي مرڪز، حيدرآباد. ١٩٧۵. ص - ٢٢ ۾ ٢٣.

١٢. هريجن رائچند : "تاريخ ريگستان" (ياڳو ٻيو). سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، ١٩٧۵، ص- ١٣٦.

١٣. آڏواڻي ڀيرومل : "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص -١۵١

۱۴. بلوچ نبي بخش خان ڊاڪٽر "ٻيلاين جا ٻول" ٻيو ڇاپو. زيب ادبي مرڪز حيدرآباد، ۱۹۷۰، ص- ۷۴.
۱۵. ايضا، ص-۷۲
۱۶. ايضا، ص-۷۷
۱۷. ايضا،
۱۸. سمون، الله بچايو ؛ "سير ڪوهستان" سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد. ۱۹۵۹، ص ۲۳
۱۹. سمون، محمد عرس: "مقالو ڳوٺاڻو ادب (ڪوهستاني ڪڇهري)" مهراڻ جا موتي : پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي. ص -۱۲۵.
۲۰. خادم، دادم محمد بروهي: "مخزن پيغام مقالو "سنڌي ٻوليءَ جا محاورا" فبروري، ۱۹۸۸، ص-۲۱
۲۱. خادم، داد محمد بروهي: "سبي خطي جي فراڪي لهجي جو لساني اڀياس"، ۱۹۸۴، مونو گراف (قلمي). ص-۳
۲۲. ايضا. ص -۵
۲۳. ايضا
۲۴. ايضا
۲۵. ايضا، ص-۱۹
۲۶.) ايضا، ص-۳۴
۲۷. ايضا، ص-۴۳
۲۸. ايضا، ص- ۸۰ کان ۱۲۰
۲۹. خادم، داد محمد بروهي ماهنامہ پيغام "سنڌي ٻولي ۽ ان جا محاورا"، فبروري ۱۹۸۸، ص-۲۱.

باب ٻيو

سنڌي ٻوليءَ جو ٽري محاورو

سنڌي ٻولي ننڍي کنڊ جي اهم ۽ سڌريل ٻولي آهي ۽ قدامت جي لحاظ کان به ڪيس گهڻي اهميت حاصل آهي. جديد زماني ۾ به سندس عمل جو دائرو نه صرف سموري سنڌ آهي پر سنڌ کان ٻاهر هندستان ۾ جتي جتي سنڌي هندو لڏي وڃي رهائش پذير ٿيا آهن، اتي سنڌي ٻوليءَ جو عمل دخل آهي. جهڙوڪ دهلي، بمبئي، ٻڙودا، احمد آباد، گانڌيرام، الهاس نگر وغيره. بهاولپور جي اڳوڻي رياست ، بلوچستان جي سبي خطي، بلوچستان جي ڪوهستاني علائقي، لس ٻيلي ۾ پڻ سنڌي ٻولي گهڻي حد تائين ڳالهائڻ ٻولائڻ ۾ ڪتب آندي وڃي ٿي. سنڌ جي سرحد سان لاڳاپيل ڀارت جي علائقن ڪڇ، ڪاٺياواڙ، گجرات ۽ راجستان جي علائقن ۾ به سنڌي ڳالهائڻ وارا ڪافي تعداد ۾ موجود آهن، ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ وهنوار ۽ واهپو ڪن ٿا.

سنڌ جي حدن اندر سنڌي ٻوليءَ جا ڪيترائي محاورا، آراڏايون، لهجا، ڊائليڪٽس ملن ٿا. ماهرين لسانيات سنڌي ٻوليءَ جي اهڙن محاورن جو مطالعو ڪندا رهيا آهن. ڀيرومل مهرچند آڏواڻي سنڌي ٻوليءَ جا هيٺيان محاورا ڄاڻايا آهن:

(۱) سريلي (اترادي) (۲) وچولي (۳) لاڙي (۴) ٿريلي (۵) لاسي (٦) ڪڇڪي. (۱)

ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب جي راءِ ۾ سنڌي ٻوليءَ جا

محاورا هن ريت آهن:

(۱) اترادي يعني سريلي (۲) وچولي (۳) لاڙي (۴) ٿري (۵) ڪوهستاني (٦) ڪڇي ۽ (۷) لاسي. (۲)

ڊاڪٽر داد محمد خادم بروهي بہ سنڌي ٻوليءَ جي محاورن تي ڪم ڪيو آهي. هن پنهنجي پي ايڇ ڊي جي مقالي ۾ سنڌ جا محاورا هن ريت ڄاڻايا آهن:

(۱) معياري محاورو
(۲) اترادي محاورو
(۳) ماڇڪي محاورو
(۴) جهڱدالي محاورو
(۵) ڪيترائي محاورو
(٦) ڪوهستاني محاورو
(۷)لاسي محاورو
(۸) جدگالي محاورو
(۹) لاڙي محاورو
(۱۰) لاڙ ڪڇي محاورو
(۱۱) ٿري محاورو. (۳)

جارج گريئرسن،لئگسٽڪ سروي آف انڊيا جي جلد اٺين ۾ سنڌي ٻوليءَ جي جائزي دوران سنڌيءَ جي هيٺين محاورن جو اڀياس ڏنو آهي:

(۱) معياري (وچولي)
(۲) سرائڪي (سري وارو)
(۳) ٿاريلي
(۴) لاڙي
(۵) لاسي
(٦) ڪڇڪي. (۴)

مٿي ڏنل سيني عالمن جي نظر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو هڪ محاورو ٿري يا ٿاريلي بہ آهي. نالي مان ئي ظاهر آهي تہ هن محاوري جو تعلق "ٿر" سان آهي. يعني تہ ٿر ۾ رائج سنڌي ٻوليءَ جو محاورو. آزادي کان اڳ ٿر جا ۵ تعلقا هئا. ڏيپلو، مٺي، ڇاڇرو، ننگرپارڪر ۽ ٿر جو آڳاٽو گادي جو هنڌ امر ڪوٽ (عمر ڪوٽ).

انهن علائقن ۾ جيڪا سنڌي ڳالهائڻ ۾ اچي ٿي تنهن کي ٿريلي يعني ٿر جي ٻولي سڏجي ٿو. (۵)

رائچند هريجن صاحب، تاريخ ريگستان ۾ لکي ٿو تہ "ٿري مسلمان سنڌي ڳالهائيندا آهن، پر ٻهراڙيءَ ۾ نج سنڌي ڪانهي. ڪي ڪي لفظ مزيدار (يعني ڦريل) آهن.... مسلمانن جي گيتن (ڳيچن) ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي ۽ ڳائڻ جو نمونو اهڙو آهي جو هرڪو سولائيءَ سان سمجهي سگهندو آهي" (٦).

سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاورن ۽ ٿر جي سنڌي محاورن ۾ جيڪي ٿورا ٿورا صوتي ۽ صوتياتي (Phonetic & Phonological) فرق موجود آهن تن جو تت هيٺ ڏجي ٿو:

"اِهوءِاِهي" لفظن جي بدران "اِي" لفظ استعمال ڪندا آهن "هہ" آواز کي حذف ڪيو وڃي ٿو. "اهو ڪتاب منهنجو آهي" بدران چون "اِي ڪتاب مهجو آهي". "منهنجو" بدران "مهجو" چوندا آهن. هت ميم کان پوءِ ايندڙ "اُن" سر جيڪو گهُٽو (Nas lized vowel) آهي ان جي گهٽائپ کي حذف ڪيو ويو آهي، "اِهي ڪم ڪونہ ٿيندا" بدران چون "اِي ڪم ڪونہ ٿيندا" "کان" جي عيوض "ڪنان" لفظ ڪم آڻيندا آهن. "اهي پئسا مون کان ونج" بدران چون "اِي پئسا مون ڪنان ونج". "يلي" جي بدران "يلين" چوندا آهن. هت "يلي" لفظ جي آخر ۾ آيل سر اِي کي "اين" سر ۾ بدلايو وڃي ٿو. يعني تہ گهٽائپ جو اضافو ڪيو وڃي ٿو.

"يلي ٻني وتو" بدران چون "يلين ٻني وتو": "يلي اتي وينا رهو" بدران چون "يلين اتي وينا رهو". "اوهين" بدران "اَئين" چون. "اوهين وڃو ٿا" بدران چون "اَئين وڃو ٿا" هت "هہ" آواز

حذف ڪيل آهي "هو" بدران "اوءَ" چون "هو وڃن ٿا" بدران چون "اوءِ وڃن ٿا"، هت نہ صرف "ھہ" آواز کي حذف ڪيو ويو آهي پر "او" کي وڌائي ٻٽو سُر "اوءَ" ڪيو ويو آهي. "هجن" بدران "هون" چوندا آهن. "نهارين" بدران "نهارئين" ۽ "ٻيهارين" بدران "ٻيهارئين"، "ڏين" بدران "ڏئين" چون، هت لفظ جي آخري "اين" گهُٽِي هڪپدي سر کي "ائين" ٻہ پدي گهُٽِي سر ۾ بدلايو ويو آهي.

"ڄا ۽ چو" جي بدران "ڪوھہ" لفظ ڪم آڻين، "ٽڙ تي چو وڃان" بدران چون "ٽڙ تي ڪوھہ وڃان". "آءُ ڄا ڪريان" بدران چون "آءُ ڪوھہ ڪريان." "پنهنجو" بدران "پنڊ" لفظ ڪم آڻين. "هي ڪتاب پنهنجو آهي" بدران چون "اِي ڪتاب پنڊ جو آهي" وغيره. هي غالبا سنڌي ٻوليءَ جي ڪڇي محاوري جو اثر آهي، جنهن ۾ "پاڻ" لفظ جي بدران "پنڊر" چيو ويندو آهي.

ٿر جا هندو، مينگهواڙ ۽ ٻيا "هائو" بدران اڪثر چون "هوئي" هت "او" سر بدلائي "اي" سر ڪن ٿا. ٿرجا ڪتري، لهاڻا، مينگهواڙ وغيره "منڊي" بدران "مندري"، "پٽ" بدران "پتر" ۽ "ڪيٽ "بدران " ڪيتر" چوندا آهن، جنهن ڪري چئبو تہ سندن اچار سنسڪرت کي گهڻو ويجها آهن. "پيءُ" بدران چون "پيئو" معنيٰ ابو يا بابو، يعني تہ "اُ" سر کي ڊگهو ڪري "اُو" سر اچاريندا آهن. ٿر جا هندو توڙي مسلمان لفظن ۾ نڪ جو اچار گهڻو نہ ڪندا آهن، "جنهن"، تنهن" ۽ "ڪنهن" بدران چون "جهن"، "تهن" ۽ "ڪهن". ٿر جا کي هندو "ڪائڻ" بدران چون "ڪانوڻ" جهڙوڪ چون "ڪانوڻ ڪان وڌندي ماني نہ ڏي" يعني جيتري ماني

ڪائي سگهبي تنهن ڪان وڌيڪ نہ ڏي. هت نہ صرف "س" کي گهڻ ڪيو ويو آهي پر "اُ" سر کي "وَ" جي نيم سر ۾ پڻ تبديل ڪيو ويو آهي. (٧)

ٿر ۾ سنڌي ٻولي، سنڌي مسلمان ۽ ڪي هندو جاتيون جهڙوڪ لهاڻا وغيره ڳالهائيندا آهن، جن جو واسطو، ٿر جون ٻيون ٻوليون ۽ محاورا ڳالهائيندڙ ماڻهن ۽ قومن سان پوندو رهي ٿو. مثلاً مارواڙي، ڍيل، مينگهواڙ، ڪولهي وغيره جيڪي ڪڇ- ڪاٺياواڙ، گجرات ۽ راجستان جي علائقن مان ٿر ۾ لڏي آيا آهن، جنهن ڪري ٿر جي سنڌي محاورن تي وَقتاً فَوَقتاً مختلف اثرات مرتب ٿيندا رهيا آهن. اهوئي سبب آهي تہ سنڌي جي معياري محاوري کان ٿري محاوري جي وياڪرڻ جون ڪجهہ صورتون تبديل ٿيل ملن ٿيون، اهڙين ڪجهہ نرالين صورتن جو وچور پيش ڪجي ٿو.

١. **اسم خاص:** "يو" پڇاڙي گڏي نالن جو اچار ڪن ٿا، مثلاً : "پورو مان پوريو" ڏيپو مان ڏيپيو. مسلمانن جي نالن پٺيان بہ "يو" ملائين ٿا. "سومار" بدران چون "سوماريو". هي ڍاٽڪي محاوري جو اثر آهي ڇاڪاڻ تہ سموري ٿر ۾ نہ صرف سنڌيءَ جو ٿري محاورو عام جام رائج آهي، پر ڍاٽڪي پڻ سموري ٿر ۾ ڳالهائي ويندي آهي. ٿر جا ڪراڙ پنهنجن نالن پٺيان اڪثر "شاه" لفظ گڏيندا آهن. مثلاً : ڪيول شاه، جڳو شاه. اهو نمونو گجرات جي ڪراڙن کان ورتو اٿن.

٢. **ضمير:** ٿر جا هندو "مون" بدران "مين" چون. مثلاً : "مين وٺ" معنيٰ مون وٺ، "مين سان گڏ" يعني مون سان گڏ. تنهنجو بدران "تين جو" ۽ "پنهنجو" بدران "پانجو" چون ٿا. هي مثال

ڏيڪارين ٿا تہ ٿر جي ٻوليءَ تي ڪڇ ۽ لاڙ جي ٻولي جي ڪجھ ڇايا پيل آهي.

"اپاڻ ڳي ڪسي ڪرڻي آئون را جي ٿيوڻ لائق آهي" يعني پاڻ ڳي (اسان ڳي) خوشي ڪرڻ ۽ راضي ٿيڻ جڳائي، اهڙي طرح "پاڻ" بدران "اپاڻ" لفظ ڪم آڻين ٿا جو نج پراڪرت آهي. ٻين هند اڳياڙيءَ وارو "آ" جو اچار ڪڏي ڇڏيو اٿن، پر ٿريلي اهو اڄ تائين قائم رکيو بيٺي آهي.

٣. صفت : چڱو بدران عام طرح چون "يلو." مثلاً "مور يلو ليئو" يعني بنھ چڱو يا اُچو وڳو. "ليئو" معنيٰ وڳو يا پوشاڪ. "گھٽو" بدران عام طور چون "گھڻ". مثلاً "گھڻ ڏينهن نہ ٿيا" يعني اجان ٿورا ئي ڏينهن ٿيا. (گھٽا نہ). ڪردنت ڪائڻ مان اسم حاليہ "ڪائيندو" پر ٿر جا هندو چون "ڪائندو"، ساڳي طرح چاهڻ مان "چاهيندو" پر ٿري چون "چاوندو".

٤. فعل : ٿر ۾ "وهڻ" لفظ عام طور هلڻ جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي. "وراندِ تائين هتي ٿيو هو، پوءِ وَهيو ڏيپلي" يعني ٽيهريءَ تائين هت هو پوءِ ڏيپلي هليو ويو. وراندِ معنيٰ ٽيهري ۽ "وهيو" معنيٰ هليو "هو" بدران "ٿيو هو" چوندا آهن. "ٿيڻ" بدران "ٿيوڻ" چون مثلاً "ائين نہ ٿيوڻ گھرجي.

"اگھڻ" معنيٰ قبول پوڻ، تنهن مان "اگھيو" پر "اگھاٽو" بہ چئبو آهي. ساڳي ريت وڪڻڻ مان وڪيو ۽ وڪاٽو. ٿر ۾ اها "آٽو" پڇاڙي هن ريت ڪم آڻين ٿا:

١. هي نئون ڳوٺ اَڏاٽو آهي - يعني اڏيو آهي.

٢. هي ڳوٺ نئون ٻَڌاٽو آهي - يعني ٻڌو آهي.

۳. اسلام ڪوٽ ڦراٽو آهي- يعني ڦريو ويو آهي.
۵. ظرف : تر جا هندو "چو" بدران چون "ڪِيون".
٦. حرف جر : "هن مُجماني ڪي، هن ڪان، جو هو سڪرارو ٿيو هو" يعني هن مزماني ڪئي، هن لاءِ يا هن سبب تہ هو چڱو ڀلو ٿيو هو. "ڪان" حرف جر ڪي "لاءِ" جي معنيٰ ۾ ڪم آڻين ٿا. "پر" بدران پڻ چوندا آهن.
۷. حرف جملو: "پڻ" لفظ ڪي ڦيرائي "پَڻ" چوندا آهن (۸).
جمع ٺاهڻ لاءِ : جن سنڌي معياري اسمن جي پڇاڙي ۾ "ن" آواز آهي، ان ڪي بدلائي "اين" ڪري چڙيندا آهن، مثلاً: "پٽن" بدران "پٽين" چون . "پٽن ۾ هلڻ مشڪل آهي "بدران چون" پٽين ۾ هلڻ مشڪل آهي. "گهرن بدران "گهرين" چون. "گهرن ۾ ڪو ماڻهو ڪو نہ هو. بدران چون "گهرين ۾ ماڙهو ڪونہ هو".
"ڳئن" بدران "ڳوئين" چون. هت نہ صرف "ن" وينجن ڪي "اين" سر ۾ مٽائين ٿا، پر "گ" آواز بعد "ا" چوٿي سر ڪي "او" ڏگهي سر ۾ تبديل ڪيو وڃي ٿو.
"ڏڳن" بدران "ڏڳين" چون. "ڏڳن جو واپار چڱو آهي" بدران چون "ڏڳين جو واپار چڱو آهي" (۹).
۸. زور ڀرائيندڙ حرف: Particles of emphasis : تر جا ماڻهو خاص طور هندو لفظن جي معنيٰ ڪي زور ڀرائڻ لاءِ "ج" پڇاڙي ڪم آڻيندا آهن. مثلاً : "ارگو" معنيٰ اڳيرو. "ارگوج" معنيٰ اجان اڳيرو. ڀيرومل جي خيال موجب هي گجراتيءَ جو اثر آهي، ڇاڪاڻ تہ گجراتيءَ ۾ "ايڪ" معنيٰ هڪ ۽ "ايڪج" معنيٰ هڪڙو ئي يا رڳو هڪ. (۱۰)

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جي لفظن جي سنڌيءَ جي معياري محاوري جي لفظن سان ڀيٽ ڪجي ته ڪي آواز مٽيل معلوم ٿيندا. ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

معياري محاورو	ٿري محاورو	
ٽڏ	تَڊِ	'ٽ' جي بجاءِ 'ت' ڪم آندي وئي. ۽ 'ڏ' جي بجاءِ 'ڊ' ڪم آندي وئي.
ٽِڪاٽو	تِڪاٽو	'ٽ' جي بجاءِ 'ت' ڪم آندي وئي.
اِتي	اِٿ	'ت' جي بجاءِ 'ٿ' ڪم آندي وئي.
ڪَنڊ	ڪنڌ	'ڊ' جي بجاءِ 'ڌ' ڪم آندو ويو آهي.
ڦاسِي	ڦاهي	'س' جي بجاءِ 'ھ' ڪم آندي وئي آهي.
ساھ	ساس	'ھ' جي جاءِ تي 'س' ڪم آندو ويو آهي.
ماھ	ماھ	
ماڻهو	ماڙهو	'ڻ' جي جاءِ تي 'ڙ' ڪم آندو ويو آهي.
منڊي	مندري	'ڊ' جي بجاءِ 'در' ڪم آندو ويو آهي.
ڏِڍ	ڏدر	'ڍ' جي بجاءِ 'در' ڪم آندو ويو آهي.
ڪيٽ	ڪيتر	'ٽ' جي بجاءِ 'تر' ڪم آندو ويو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جو اثر ٻين وارن علائقن تي به پيو آهي. ٿر جا ماڻهو ڏڪار جي وقت اڪثر ڪري لاڙ ڏانهن رخ رکندا آهن. لاڙ ۾ ٻراج ايراضي ۾ تيستائين رهندا آهن جيستائين ٿر ۾ وسڪارو ٿئي. ان عرصي دوران ٿر جا لوڪ گيت ۽ ڪلام ٻيا ڳائيندا ۽ پاڻ ڪي ٻيا ٻندرائيندا. لاڙ ۾ اهڙا ڪيترائي لوڪ گيت ٿري محاوري مان بدلجي لاڙي محاوري جو روپ اختيار ڪري ويا.

هڪ مثال ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ترتيب ڏنل ڪتاب "لوڪ گيت" ۾ "گولاڙو" جي عنوان سان ملي ٿو، ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو ته :ترين جي لڏ پلاڻ جو گهڻو اثر لاڙ ڀاڱي تي ٿيندو آهي، تنهنڪري هيءَ "گيت" "گولاڙو" لاڙ ۾ پڻ رائج ٿيو. شامل روايت لاڙ واري ڀاڱي مان ملي آهي. جا سنڌي ٻوليءَ ۾ آهي ان ۾ ڪي لفظ ٿري محاوري ۾ آهن. غالباً هي گيت اصل ٿري محاوري ۾ چيل هو، جو پوءِ لاڙ ۾ سنڌي محاوري ۾ رائج ٿيو. (١١)

لوڪ گيت گولاڙو هت ڏجي ٿو:

وراڻي:

گولاڙي جي گول پڪي، گولاڙو
ميوو پچي ٿنهن جو موتريو -- گولاڙو
مينهيون ٻچن تنهنجون ماٽڪيون - گولاڙو
ڏڻ ٻچي تنهنجي ڏونرين جو - گولاڙو
ٻئي جٽا پاڻ ٻيلهه چڙهون - گولاڙو
لڪ چڙهيو پئي تڪ ڪريان - گولاڙو
هي پير ته، منهنجي پرين جا - گولاڙو
هون ته ريتو ناهيان رانجهن جو- گولاڙو
هي مولهيو منهنجي مٽي جو - گولاڙو
سال ٿيا تنهنجي سانگي نان - گولاڙو
او الله آڻي احمد نان - گولاڙو

لوڪ گيت، لوڪ ڪهاڻيون، ڳيچ، ڳاهن سان ڳالهيون وغيره تي مشتمل لوڪ ادب ڊاڪٽر بلوچ گڏ ڪري لوڪ ادب رٿا هيٺ اٽڪل چاليهن جلدن ۾ شايع ڪرايو آهي. هن ادبي ذخيري ۾ ٿر جو

ڪيترو ئي مواد شامل ڪيو ويو آهي. تر مان مليل هن ادبي خزاني تي هڪ نظر وجهڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته گهڻو تڻو مواد ڍاٽڪيءَ ۾ آهي. جڏهن ته سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ ڪافي مواد جمع ڪيو ويو آهي تن جو ٿورو ڪجهه تفصيل هيٺ ڏجي ٿو.

١. ڍاٽيڙو: ڍاٽيڙو ٿرپارڪر جو لوڪ گيت آهي جو عام طرح ڌنار مال چاريندي پٽن ۽ ڏهرن ۾ ڳائيندا وتندا آهن. هن گيت جي مستقل وراڻي "هيلو ڪو وري آءُ " آهي. پر بعضي "منج ڪو منجيو" (ڪو سنيهو موڪل) جي وراڻيءَ سان به هيءُ گيت آلاپيندا آهن. ڍاٽيڙي جي ٻي روايت وري جدا وراڻيءَ سان ملي آهي مثلاً:

تر جا تاريلا، اڃان پئي جيان

ڍاٽيڙي جون مليل ٻئي روايتون هت پيش ڪجن ٿيون:

(١)

ساروتان سيارو مون گنديءَ ۾ گذاريو
رليءَ جي رولاڪي، ماريو ڙي ڍاٽيڙا
هيلوڪو وري آءُ ....

ٻيون تان پاٽياريون، پاٽي ٿيون پرين
هڪڙي پاٽياري ڳوڙها ڳاڙي ڙي ڍاٽيڙا
هيلو ڪو وري آءُ ....

پٺ جي پاٽياري، ڍٺ جو ڍاٽيڙو
الستي انگڙو وريو، ڙي ڍاٽيڙا
هيلو ڪو وري آءُ ....

سايون تان ڪانڇون آءُ سنڌين جون ڪانيان
مون ڪي ڪٽيلو گوڏير وٽيو ڙي ڍاٽيڙا

هيلو ڪو وري آءُ ....

ڳاڙهيون تان ڪٿون آءُ سنڌين جون ڪانيان
مون ڪي واريءَ جو وڃاڻو وٽيو، ڙي ڍاٽيڙا
هيلو ڪو وري آءُ ....

بڳو تان ڍڳو، سو وڏيرن سندو
هوڙي منجهہ مرندو ڏسان ، ڙي ڍاٽيڙا
هيلو ڪو وري آءُ ....

(۲)

وراڻي:

تر جا تاريلا! اڄان پئي جيان
ڪارو جو ڪنواٽ، پٽل جو پاڪڙو
سنهڙا ڪبوتر اڄان پئي جيان
تر جا تاريلا، اڄان پئي جيان

ٿان جون ٿريون، گجن جون گاديليون
ڍٽ جا ڍاٽي،اڄان پئي جيان
تر جا تاريلا، اڄان پئي جيان

تر جون ٻنيون، مون ڪڏهن ڪونہ ڏٺيون
نماڻا آريسر! اڄان پئي جيان
تر جا تاريلا ! اڄان پئي جيان

۲. هاسل: تر مان مليل هڪ لوڪ گيت "هاسل" جي روايت سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاوري ۾ آهي، پر ڪي مصراعون ٿري محاوري (ڍاٽڪي) ۾ آهن. ڍاٽڪي محاوري جو سنڌي ٻوليءَ تي اثر جو هڪ اهڃاڻ طور سمجهڻ گهرجي. "هاسل" گيت جو پس منظر

هن ريت بيان ڪيو وڃي ٿو تہ تعلقي ڇاڇري ۾ ٻريلو ڳوٺ ۾ هاسل نالي عورت رهندي هئي جنهن جي ڪنهن شخص سان محبت ٿي وئي. هو ڪنهن ٻي واري ڳوٺ جو رهاڪو هو، سو ڇنڇر ڏينهن پنهنجي ڳوٺ هليو ويندو هو. هاسل کي اهي جدائي وارا ڏينهن گهاڻ ڏکيا لڳندا هئا. هوءَ انهن ڏينهن تي پنهنجي دوست جي وڇوڙي ۽ انتظار ۾ ورلاپ ڪندي هئي جي آخرڪار گيت جي صورت ۾ مشهور ٿيا. هاسل لوڪ گيت جو متن هت پيش ڪجي ٿو: ورائي :

منهنجا منا جاني، اڃان تي جيئان ڙي
ور ڏي تون ورائي ڪري ڙي
منهنجا جوان جاني اڃان تي جيئان ڙي
منهنجا منا جاني، اڃان تي جيئان ڙي

ڪارو تان پنڪو ڇورا، ڇوڻڪيون ڇڳون
ڇڳي ري ڇيڙ ئي منان ڪو ماري ڙي
منهنجا منا جاني، اڃان تي جيئان ڙي

تاهجا اڃا تان ڏند جاني مانهنجي هئين بندڙي
بندان ري بيچوڙي مان ڪو ماري ڙي
منهنجا منا جاني، اڃان تي جيئان ڙي

تاهجي لاکي تان لوڏ آءُ سون ۾ سجاڻان
اتي لوڏ ري ڪوڏ منان ڪو ماري ڙي
منهنجا منا جاني، اڃان تي جيئان ڙي

مني کي ڏني اَڄ ٻيو ڏينهن ٿيو ڙي
مون لاءِ جڻ ورهيہ جو وڇوڙو پيو ڙي

منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
پـري كـان ويـنـل آءُ پـرين تي ڏسان
گـهـوڙا آءُ گـهـر ۾ تـي جلان ڙي
منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
اهـو ڏينهن نياڳو شل موٽي مَ اچي
چـنـجـر تـو وچـوڙا وجهي ڙي
منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
مارو ڙي ورساڙو هون سكتي رهي
ڦـكـا مـارڻ كيتر ئي تون آئي ڙي
منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
ستين تان ڏينهن تون گامڙلي تو جائين
مانهنجي چولي ري چينتلڙي لائي ڙي
منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
ڦوڳان مين ڦر تي مين تنان پئي ساريو
سچو ڏينهن روئي روئي لڙڪ پئي هاريان ڙي
منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
كالهه تان سچو ڏينهن مين پيلوڙا چونديا
جوئي جوئي ناهوكا مني ري لائي ڙي
منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
جاني لاءِ چوٽري ۽ كتلڙي وچائي
آڏي رو اتيو هُون پيڙي ئي سوئان ڙي
منهنجا متا جاني، اچان تي جيئان ڙي
بيون تان سرتيون اچ سيئي سرهيون

تاهجي "هاسل" تان ويڳاڻي وتي ڙي

منهنجا منا جاني، اجان ٽي جيئان ڙي

٣. ڪاڳڙو: محمد عثمان ڏيپلائي صاحب جي گڏ ڪيل تر جي گيتن ۾ ڪي گيت سنڌي ٻوليءَ جي ٽري محاوري جا بهترين مثال آهن. "هڪ لوڪ گيت "ڪاڳڙو" پيش ڪجي ٿو، جنهن جي ٻوليءَ مان نج تر جو هڳاءُ ايندو:

ڪوٺي مٿي ڪاڳڙو، لنيو ڏي لائنين
ٻچي ٻاڙي وارئين، مار، ڪاڳ ڪجاڙو چوءِ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا تون اڏامي وڃ
آءُ ويٺي وس گهران پنهنجي وگر تہ شال وران
اچي ميڙي اوجلي جنهن ۾ لڳي ٽڏو واءُ
ڪتيان ويٺي چونئن ۾، آيم موپي ياءُ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا تون اڏامي وڃ
ماڪيءَ مٺي مصري، مٺو ماءُ وياءُ
مٺي پرڏيهہ سوڪڙي، مٺو موپي ياءُ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا، تون اڏامي وڃ
ماءُ تہ مون ڪي موڪليو وٺيءَ ۾ آمون
آمون ڪاڌم پيٽ ۾، روٺيءَ جي نشاني
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا، تون اڏامي وڃ
آڇو آ ٻيڇڻ چانپ سين، مڪو منهنجي ماءُ
مرڪي ڪنديس مٿي تي، اوچتيئن ڪوڏ منجهاءُ
ڙي ٻڙا ڪاڳڙا، تون اڏامي وڃ (١٢).

٤ . لاڏيلو: ٻيچن جي حوالي سان رائچند لکي ٿو تہ تر ۾ هندوءِ

مسلمان رهن ٿا، جن جون جدا جدا ذاتيون آهن ۽ اهي ٿر جي جدا جدا ڀاڱن ۾ رهن ٿا. جدا جدا رهائش جي ڪري جيئن ٻوليءَ ۽ پهرڻ ويس ۾ ٿورو گهڻو تفاوت آهي، تيئن جيڪي ڳيچ مڱڻي ۽ شاديءَ وقت ڳايا وڃن ٿا تن ۾ بہ مضمون جي سٽاءُ، ٻولي ۽ ڳالهائڻ جي نموني وغيره ۾ بہ تفاوت آهي. هندن ۽ مسلمانن جي گيتن ۾ گهڻو تفاوت آهي. هندن جي گيتن ۾ ڍاٽڪي ۽ مارواڙي ٻولي ڪم آندل آهي، جڏهن تہ مسلمانن جي ڳيچن ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي (١٣). رائچند صاحب جي گڏ ڪيل ڳيچن، جهڙوڪ ڪوئل، لاڏيلو، مور ڪنورو، نيبوجهر ۽ ڦوٽاٽو وغيره ۾ صرف هڪ ڳيچ "لاڏيلو" سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ آهي ٻيا سڀ ڍاٽڪي ۽ مارواڙي ۾ آهن. هت لاڏيلو نموني طور درج ڪجي ٿو:

سائي سَر جو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال
پورل ڀاءُ جو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال
پرتاب ڀاءُ جو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال
ويندو گهڙائي لاڏو سون جو
ويندو گهڙائي پرتاب سون جو
سون سان سنڙو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال
ٻُولي گهڙائي لاڏو سون جي
ٻولي گهڙائي پرتاب سون جي
سون سان سنڙو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال
دوهري گهڙائي لاڏو سون جي
دوهري گهڙائي پرتاب سون جي
سون سان سنڙو رومال، ڏوہڻ ڏوئي ڏي رومال

حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي لافاني ڪلام ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا ڪيترائي اهڃاڻ ملن ٿا. لطيف سائين ڪڇ ڪاٺياواڙ ۽ گجرات کان موٽندي ٿر مان بہ ٿيندو آيو هو. ٿر جي ماروئڙن جي مسڪين حال توڙي مال کان واقف ٿي آيو هو. نہ رڳو ڪيئي ٿري اکر اتان جهٽي رسالي ۾ ڪم آندائين، پر ڪيترائي ٿري پهاڪا ۽ اصطلاح بہ پنهنجي ڪلام ۾ شامل ڪيا اٿائين. جهڙوڪ ٿري ماڻهو هڪ ٻئي کي ڪيڪارڻ مهل "خيرڪين" چوندا آهن، شاهہ صاحب چيو آهي:

"ڪمندڙن خير ڪين، چوندڙن چڱا نہ ٿيا"

اهڙي طرح ٿر ۾ "نڪو اير نہ پير" چوڻي عام آهي، اها چوڻي بہ سر مارئي جي هن شعر ۾ آهي:

نڪو اير نہ پير، نڪو اوٺي آئيو،
مون وٽ آيو ڪونہ ڪو، پائران پري پير
ڪتابتون ڪير، اٽي ڏيندم ان جون.

سر مارئي جا ڪردار، مارئي، عمر، ڪيت وغيره ٿر سان تعلق رکن ٿا. ساري سُر ۾ ٿر جي ماروئڙن جي رهڻي ڪهڻي ۽ رسم رواج جو ڀرپور ذڪر ڪيل آهي. اهڙي پس منظر واري ڪلام ۾ ٿري لفظن جو ڪيترو ذخيرو ملڻ، ڪا اڻ ٿيڻي ڳالهہ نہ آهي. سر مارئي توڙي سر سارنگ ۾ ڪيترائي ٿري محاوري جا لفظ ملن ٿا، جن ۾ ٿر جي جاين، ڀٽن، ڏهرن، کوهن، گاهن، ڪاڇن، ويس وڳن جا نالا شامل آهن. هت شاهہ لطيف جي ڪلام جون چند سٽون خدمت ۾ پيش ڪجن ٿيون:

سنهنجو هينئڙو سنگهارن ساري

هوءِ جي ويجها رهن وس ڪي

مران شال ملير ۾ گولن سان گذاري

آءُ تہ اکين اگهان، جي پائر ڏنءِ پير

آئون جيئندي ڪيئن ؟ جُہ ان تر وجي ٽاٽا ڪيا

تہ تر اندر تاڪ، عمر! ماروئڙن جا
لاتائون لطيف چئي متان لوئيءَ لاڪ.

تر تر اندر تانءُ، ونهين ويڙهيچن جو

سهسين سيا ڪنجري، لوئي ليڙ تيام
اباڻين جي آسري ڪتي ڪانہ ڪيام
جا ڏِٺ ڏِڪيام، تنهن جو پرور پن رهائين.

ور سي وطن ڄائيون، صحرا ستر جن
گولاڙا ۽ گگريون اوچڻ اباڻن
ويڙهيا ڳهمن وليين جهانگي منجهہ جهنگن
مونکي ماروئڙن، سيج ڳٺائي سيج ۾

ڪارا ڪبڙ ڏيه ۾، ٻيا واريءَ منجهہ وڻ

منهنجو تور تلين ۾، ڇيها ٿو ڇاري
ڏاٽي ڍٽ ڌاري، آهم اٽي مينهڙي

لوئي ۾ لائون، موڻ مارن سين لڌيون
ڪاڄ ڪتيرين سفرو، سگر ۽ سائون
سا ڪيئن ڳائي ڪارڪون، جنهن ڪي ڏونرا
ڏاڃ ڏنائون
مانڊاٺو ۽ سڪٽي، قوت جنهن جو سائون

هن سٽن مان معلوم ٿيندو ته لطيف سائين ڪيترائي ٿري لفظن جا موتي چونڊي پنهنجي ڪلام کي سينگاريو آهي جهڙوڪ:

گولا، گولاڙا، گگريون، ڀائر، ٽاٽا،
لوئي، لاک، ويڙهيچا، سيپا، ڪتي،
ڍٽ، ڪارا ڪبڙ، وٿاڻ، تليون، ڇيها،
اُٺي، مارو، ڪتيري، ڳٽيرو، سگر، سائون،
ڏونرا، ڪه، مانڊاٺو، سڪٽي، ڏٽ، للر، لنب،
آراڙي، ڦوڳ، ڪاٺونبا، پپون وغيره.

هي سمورا لفظ ۽ ٻيا ٿري لفظ گڏ ڪري هن ڪتاب ۾ ضميمي طور شامل ڪيا ويا آهن. (ڏسجي ضميمو الف).

سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو، هڪ سنڌي ناٽڪ ”بدنصيب ٿري“ ۾ بخوبي استعمال ڪيو ويو آهي. جناب محمد اسماعيل عرساڻي جي تحرير ڪيل هن ڊرامي جو هڪ مکيه ڪردار چنيسر نالي ٿر مان آيل هڪ مسڪين، ڌڪار جو ماريل ڀوناٺو آهي، جيڪو

سچي ڊرامي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ ڳالهائي ٿو. جڏهن ته ٻيا ڪردار ميرپور خاص شهر جا سيٺ ۽ نوڪر وغيره معياري سنڌي ڳالهائين ٿا. چنيسر جي واتان چوايل هن ڊرامي جا ڪجهه مڪالما هن ريت آهن:

١. نه ، ڙي سيٺ، چوري مونجي ڪتي جو به وڙ نانهه، اسان مارو ماڙو پرائي شئي کان پڇ پري وو ! اي ڪم آن سنڌين جو

٢. او هتان نه ڍري پوندين ٿر کي ته ڏوهه ٻارهان پٿون اڪري، اربابين واريءَ ترائيءَ مٿان، اوڍائي مٿان، چيچ مٿان، چپٽهار مٿان اُڪري هترائي واري سن مٿي او اوپرنديئ پٽ مٿي چونرڙا نظر ايندءِ. او اُتي ڇيلڙا وينو وينڙا ڏينهڙا گهاريون.

٣. يائي شُحر آهي سيٺ وٺ ٻيو چنڊ تو ڏسجي. مال مٿي پورهيو ڪري ڳويون به متاريون ڪيون آم، پوءِ به سيٺ ذري ڪري تو ڏمر، چوي ته تون آهين صفا چٽ بيوقوف. اسين لسيءَ لپ جي سوهنج تي اتڪيا پيا آهيون نه ته، ٻاڙي وارا پاٽيءَ ڪاڻ گهٽيئي پيا پڪارين، اسين مارو ماڙهو، تڙين مٿان پاٽي پرڻ جا مهندئي ملوڪ آهيون.

ٿر جو صحرا ضلعي ٿر، ضلعي سانگهڙ، ضلعي خيرپور ۽ ضلعي سکر کان علاوه راجستان جي ڪجهه علائقن تي مشتمل آهي. سموري ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو ۽ ڍاٽڪي محاورو عام رواج ۾ آهن. سنڌ واري علائقي ۾ سنڌي ٻولي وڌيڪ اثرائتي نموني موجود آهي، جڏهن ته راجستان واري حصي ۾ مارواڙي ٻولي وڌيڪ اثرائتي آهي. ٿر جي سنڌ واري حصي ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو رابطي واري ٻوليءَ جي حيثيت اختيار

ڪري چڪو آهي، سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جي اهميت جي پيش نظر لساني جاگرافي جي جديد اصولن تحت وڌيڪ کوجنا ڪرڻ جي بيحد ضرورت آهي. ڪيترن عالمن هن محاوري کي الڳ طور هڪ محاورو ڄاتو (Identify) ئي نہ آهي. ڀيرومل ۽ رائچند درست بيان ڪيو آهي پر گريئرسن ۽ داد محمد بروهيءَ "ٿري" نالي سان جيڪو محاورو پيش ڪيو آهي، سو ڍاٽڪي محاورو الڳ حيثيت رکي ٿو.

گريئرسن ٿاريلي محاوري نالي سان ٻہ نمونا (Specimen) ڏنا آهن. هڪ ضلعي ٿرپارڪر مان ٻيو جيسلمير مان، ٻئي ڍاٽڪي محاورا آهن، جڏهن تہ ٿر جي سنڌي ٻوليءَ جو ڪوبہ نمونو (Specimen) ڪونہ ڏنو آهي. ڊاڪٽر داد محمد بروهيءَ بہ ٿري محاوري جي سري هيٺ گهڻو تڻو ڍاٽڪيءَ جو احوال ڏنو آهي. حالانڪ پاڻ صفحي نمبر ٢۴ تي ڏنل مثالن ۾ هينئن ريت بہ ٻہ اکر استعمال ڪيا آهن:

موجو / مانرو، تونجو/تانرو، ڪئينجو / ڪيئنرو (١۵).

ان مان صاف سمجهڻ گهرجي ها تہ موجو، تونجو، ڪئنجو لفظ سنڌي محاوري جا آهن، جڏهن تہ مانرو، تانرو ۽ ڪيئنرو لفظ ڍاٽڪي محاوري جا آهن. ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو محاورو ۽ ڍاٽڪي محاورو بہ الڳ الڳ محاورا موجود آهن. اهڙو احساس غالباً ڊاڪٽر داد محمد کي ڪونہ ٿيو.

سنڌ جي سرحد پار، سنڌ سان لاڳو راجستاني علائقن ۾ مارواڙي ٻوليءَ سان گڏوگڏ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو بہ رائج آهي.

گريئرسن جو چوڻ آهي تہ جيسلمير جي ٿاريلي محاوري تي سنڌي ٻوليءَ جو وڌيڪ اثر آهي. نسبتاً ٿرپارڪر جي ٿاريلي محاوري جي. (١٦). ان مان سمجهجي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا ڪافي اثرات سرحد پار وارن راجستاني علائقن ۾ بہ موجود آهن. هنن علائقن جو لساني جائزو/ سروي ڪرڻ موجوده دور ۾ نهايت مشڪل آهي، تنهنڪري اتي سنڌي ٻوليءَ جي اثرات جو صحيح صحيح اوڪ ڏوڪ ڪرڻ بہ ايترو ئي مشڪل آهي. اهوئي سبب آهي جنهن ڪري پنهنجي هن اڀياس جو دائرو صرف سنڌ تائين محدود ڪيو ويو آهي.

—

حوالا

١. پيرومل مهرچند آڏواڻي، "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ١٩٥٦، ص - ٩١

٢. ڊاڪٽر غلام علي الانا، "سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي". ١٩٨٣، ص -٩

٣. داد محمد خادم بروهي، "سٻي خطي ۾ سنڌي زبان جي محاورن جو لساني جائزو، " بي ايچ ڊي ٿيسز، ١٩٩٠، ص- ٢٢٠ کان ٢٣٢

٤. پيرومل مهرچند آڏواڻي "سنڌي ٻولي جي تاريخ، " ١٩٥٦، ص -١٤٠

٥. رائچند هريجن، "تاريخ ريگستان" ڀاڱو ٻيو ١٩٧٥، ص -٥٢٦

٦. پيرومل مهرچند آڏواڻي، "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص- ١٤٣

٧. ايضا، ص -١٤٦

٨. رائچند هريجن، "تاريخ ريگستان" ڀاڱو ٻيو، ص-١٤٠

٩. پيروم مهر چند آڏواڻي، "سنڌي ٻولي جي تاريخ"، ص-١٤٣

١٠. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، 'لوڪ گيت"، ١٩٦٥، ص -٣٠١

١١. محمد عثمان ڏيپلائي، "سر ماهي مهراڻ" ١/ ١٩٥٦، ص-٣٢

١٢. رائچند هريجن، "تاريخ ريگستان" ٻيو ڀاڱو، ١٩٧٥، ص-٢٩

١٣. Greson, G.A. Linguistic Survey of India , Vol.III Part I, P. 145

١٤. داد محمد خادم بروهي، "سٻي خطي جي سنڌي محاورن جو لساني جائزو" بي ايچ ڊي ٿيسز. ١٩٩٠، ص-٢٤٠

١٥. Greson G.A Linguistic Survey of India Vol. VIII Part I- P.143

باب ٽيون

ڍاٽڪي محاورو

ڍاٽڪي،يعني ڍٽ جي ٻولي، ٿر جو هڪ اهم محاورو آهي، جيڪو سموري ٿر ۾ مستعمل آهي. ”ڍٽ“ راجستاني ٻولين جو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي رڻ پٽ، صحرا، يا ريگستان. هن محاوري جي باري ۾ سنڌي ڪنڌ جو نامور ماهر لسانيات سرجارج ابراهم گريئرسن پنهنجي مشهور ۽ معروف ڪتاب ”لنگئسٽڪ سروي آف انڊيا“ جي جلد اٺين ۾ لکي ٿو:

ٿاريلي نالو آهي سنڌي ٻوليءَ جي ان روپ جو جيڪو ٿر جي ريگستان ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. ”ٿر“ سنڌ جي اوڀر پاسي واري سرحد تي هڪ رڻ پٽ آهي، جيڪو سنڌ کي راجپوتانا جي رياست مارواڙ کان ڌار ڪري ٿو. هن محاوري کي ”ٿريچي“ به چيو ويندو آهي. مارواڙ ۾ رڻ پٽ کي ”ڍٽ“ سڏيو ويندو آهي. اتان جي محاوري کي ”ڍاٽڪي“. بهرحال جنهن به نالي سان هي محاورو سڏجي ٿو، آهي سنڌي ۽ مارواڙي ٻوليءَ جو گاڏڙ ساڏڙ محاورو. مختلف هنڌن تي ٿورو ٿورو فرق اٿس جنهن جو سبب ٻنهي مان ڪنهن هڪ ٻوليءَ جو وڌيڪ اثر هجڻ آهي. (١)

سنڌي ٻوليءَ جي ماهر ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جي راءِ موجب ”نڪر (راجپوت)، ڪراڙ (واڻيا) مينگهواڙ، ڀيل وغيره اصل راجپوتانا ۽ گجرات طرف کان آيا آهن. ٿر کي ڪڇ ، راجپوتانا جو ڀاڱو (مارواڙ ۽ جيسلمير) ۽ ننگرپارڪر کي پالنپور رياست (گجرات

طرف) ويجها آهن. ٿر جي ڪيترن ماڻهن جي انهن سيني هنڌن جي رهاڪن سان لهه وچڙ گهڻي آهي. انهن سببن ڪري، سنڌي، راجستاني ۽ گجراتي ٻولين جي ميلاپ منجهان ٿر ۾ هڪ ٻنهه نئين قسم جي ٻولي ٺهي پئي آهي جا "ڍاٽڪي" يعني ڍٽ يا ٿر جي ٻولي سڏجي ٿي. اها گاڏڙ ٻولي راجستاني ٻولين جي دفعي ۾ ليکجي ٿي .... ڍاٽڪي ٻولي گجراتيءَ کي گهڻو ويجهي آهي. (٢)

ٿر جي باري ۾ رائچند هريجن صاحب جي راءِ معتبر سمجهي ويندي آهي. هو صاحب پنهنجي ڪتاب "تاريخ ريگستان" ۾ "ڍاٽڪي" جي باري ۾ لکي ٿو: "سيئي ٿري ماڻهو ڪو ڍاٽڪي ٻولي ڪونه ڳالهائيندا آهن. لهاڻن ڪان سواءِ باقي ٻيون سڀ هندو ذاتيون ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائينديون آهن. مسلمان ۽ لهاڻا سنڌي ٻولي ڳالهائيندا آهن ته به ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائي ۽ سمجهي سگهندا آهن.... ڍاٽڪي ٻوليءَ ۾ به ٿر جي جدا جدا ڀاڱن جي رهاڪن جي وچ ۾ لفظن جو ڪجهه نه ڪجهه تفاوت ضرور آهي. چوندا آهن ته "يارهين ڪوهين ٻولي ٻي"... ڍاٽ جا گهڻا رهاڪو اصل مارواڙ ڪان آيل آهن، تنهنڪري اتي مارواڙي ٻوليءَ جو اثر آهي. مهراڻو ناري کي ويجهو آهي، تنهنڪري اتي سنڌي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي. ڍاٽڪي درحقيقت ڪا خاص زبان ڪانهي، پر مارواڙي، گجراتي، ڪڇي ۽ سنڌي وغيره ٻولين جي گاڏڙ صورت جي ٺهيل آهي. (٣)

پيٽر گرينگر ۽ نيٽا گرينگر سنڌ جي ٻولين جو ابتدائي جائزو (A Prelimnary survey of Languages of Sindh) ورتو آهي، جنهن ۾ هنن ٻين ٻولين ۽ محاورن سان گڏ ڍاٽڪي محاوري جي ٻن نمونن (١) ٿري ۽ (٢) راجستاني سميت، جو پاڻ ۾ تعلق جو اڀياس ڪيو

آهي. هن لکيو آهي:

”جيڪڏهن ڍاٽڪي محاورو مارواڙي ٻولي ۽ سنڌي ٻوليءَ جو گڏ وچڙ روپ آهي، جيئن گريئرسن جو بہ خيال آهي، اسين بہ هن نتيجي تي پهتا آهيون تہ ڍاٽڪي محاورو سنڌي ٻوليءَ جي ڀيٽ ۾ مارواڙي ٻوليءَ کي گهڻو ئي قريب آهي. ڍاٽڪي محاورو انهن ٽنهي مارواڙي محاورن جي ڪافي قريب آهي جن کي اسان پنهنجي مطالعي دوران استعمال ڪيو آهي. ڍاٽڪي جي محاورن کي ڌار ڌار محاورا تصور ڪيو وڃي يا ڪين مڪمل ٻوليءَ جو درجو ڏنو وڃي، اهڙي فيصلي ڪرڻ لاءِ اسان کي تفصيلي ۽ باقاعدي مطالعي جي ضرورت پوندي (۴).

پيٽر ۽ نيتا جي پيش ڪيل نتيجن ۾ ڏيکاريل آهي تہ معياري سنڌي ٻولي ۽ ٿري ڍاٽڪي محاوري جي وچ ۾ سٺ سيڪڙو لفظن جي هڪجهڙائي موجود آهي. جڏهن تہ سنڌي ٻوليءَ ۽ راجستاني ڍاٽڪي محاوري جي وچ ۾ اوڻهٺ سيڪڙو لفظن جي هڪجهڙائي موجود آهي. ساڳئي وقت مارواڙي محاورن ۽ ٿري ڍاٽڪي محاوري ۾ ٽياسي سيڪڙو هڪجهڙائي موجود آهي ۽ مارواڙي محاورن ۽ راجستاني ڍاٽڪي محاوري ۾ اسي سيڪڙو هڪجهڙائي موجود آهي. هن نتيجي جي آڌار تي پيٽر ۽ نيتا اهو چوڻ ۾ حق بجانب آهن تہ ڍاٽڪي محاورا سنڌي ٻوليءَ جي ڀيٽ ۾ مارواڙي ٻوليءَ جي وڌيڪ قريب آهن. (۵)

سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاوري ۽ ڍاٽڪي محاوري ۾ جيڪي خاص خاص صوتي ۽ صوتياتي (Phonetic and phonological) فرق آهن تن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو:

پري بدران ڏاٽکيءَ ۾ چون "اگهو"، اگهو تي معنيٰ پري تي.
عام تري ۾ "هائو" بدران "هوئي"، "آهي" بدران "آهي"، "هو" بدران "هتو" چون.

نون غني جو آواز ڪن لفظن ۾ ڪونہ ڪن. "تنهنجو" بدران "توهجو"، منهنجو بدران "مهجو" چون.

اسم خاص جي پٺيان "يو" پچاڙي گڏي اسم تصغير ڪندا آهن. خاص ڪري نالن پٺيان آئين ڪن. "هيرو" بدران "هيريو"، "رامو" بدران "راميو". مسلمان نالن پٺيان بہ ائين ڪندا آهن، "احمد" بدران "احمديو"، "سومار" بدران "سوماريو"، "نُورو" بدران "نورِيو" چون. مون، آءٌ، پاڻ بدران، مين، هون، آپ چون. "مون ڪتاب پڙهيو هو" بدران چون "مين ڪتاب پڙهيو هتو".

آءٌ ڪونہ ويندس "بدران چون "هون ڪونهي جائون." آءٌ پاڻ ويو هوس" بدران چون "هُون آپ گيو هَئو"، "پڻ" لفظ حرف جملو ڪري ڪم آڻين. آءٌ آيو هوس، پر تون ڪونہ هئين بدران چون "هون آيو هتو پڻ تون هتو ئي ڪونهي."

مارجي ويو، وڍجي ويو، ڦرجي ويو بدران چون مارائو، وڍائو، ڦرائو وغيره. ڏاٽڪي ۽ سنڌي اکرن جي ڀيٽ ڪري ڏسجي تہ اکر هن ريت آهن:

ڏاٽڪي	سنڌي
اُت، اُتڪڻ	هُتي
هَتو	هوس
ايڻ	هيڏانهن
ڪيڻ	ڪيڏانهن
پَچو	پوِئتي

ڪي لفظ جي ڊاتڪيءَ ۾ گهٽو ڪم اچن ٿا، جيئن تہ آيارڻ = همتائڻ، آهار = کاڌو، انچو = گهٽو ، آجڪو = گذران، اتيسار= گهٽو، اويالو = ڏورايو، اوجهڙ = رستي کان سواءِ، َقدولي = اجائي ڳالھ، آتاٽو =آچار، اپٽيو = وائريو، ڪڙچي =ڪٽچي، جاڪيو = روڪيو، توڙهو = ٿورو، اورڪيو = سجاتو، ڦگايو = اڇلايو، پگ =پير، ٻاٽڙي = عورت، لگائي =زال، ڏونگهري = بصر، اب گهڙي = يڪدم، اپوئاريو = ڪم ۾ رذل، هاڏو =ڪانءُ، آبوهيو =اڌ پڪل، اک ريل =پڪل، آرساٽو =سُستي، سوري = سرڻ، چس = مزو، هاسيڪار = اڱو پوءِ، چِڙڪلي =جهرڪي، سساڏو =لذت وارو.

ڊاتڪي ۾ زور پرائيندڙ حرف يعني (Particle of Emphasis) بہ موجود آهن انهن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(١) پَرهو - پَرتي پَرهيڪو - اجان پرتي

(٢) نيڙو - ويجهو نيڙڪو - اجان ويجهو

(٣) جيڪو - تڪڙو جيڪيرو - اجان وڌيڪ تڪڙو

(۴) موٽو - وڏو موٽيرو - اجان وڏو

(۵) ارهيو - اورتي ارهيڪو - اجان اورتي يا گهٽو اورتي. (٦)

ڊاتڪي ۾ ڳڻڻ جا انگ هن ريت آهن:

هيڪ، ٻہ، ٽن، چار، پنچ، ڇهہ، سَت، اَٺ، نوءُ، ڏَس، اگياري، ٻَارهي، تيرهي، چئوڏي، پَنرهي، سورهي، سَترهي، اڍارهي، اُگٽيس ۽ بِيس وغيره.

رائچند جي خيال ۾ هي انگ نج پراڪرت لفظ آهن ۽ هوبهو ڪم اچن ٿا. رائچند هريجن ڊاتڪي ۽ سنسڪرت جا ڪي هوبهو

يعني تتسم لفظ ٻُولهي ڪديا آهن ۽ ڪي ٿوري مٽ سٽ سان يعني تديو ٻه ٻڌايا آهن، سي هن ريت آهن:

مانس: نج سنسڪرت لفظ آهي جو گوشت جي بدران هوبهو ڪم اچي ٿو.

سگهرو: شاديءَ بعد چون هاڻي سگهرو ٿيو آهي، س = چڱو، گهرو = گهر وارو.

ڏان: سنسڪرت لفظ ڌانيہ، ڍاٽڪي ۾ اناج کي ڏان چون.

سڏان: س – چڱو، ڏان – اناج، چڱو اناج. ڪٽڪ ۽ چانورن کي ٿري سڏان چون جو ٻاجهري ۽ جوئر وغيره کان چڱو اناج آهي، اهو ٻه نج سنسڪرت لفظ آهي.

ڪوي: شاعر کي ڍاٽڪي ۾ چون، اهو نج سنسڪرت لفظ آهي.

گوئينتر: سنسڪرت جو اصل لفظ "گوموتر" يعني ڳانءِ جو مٽ، جو ڍاٽڪي ۾ ڦري ٿيو آهي گوئينتر،جو ٿر ۾ اڃان چالو آهي.

جم: سنسڪرت ۾ موت جي ديوتا کي "يم" چون جنهن جو اُچار ٿري ڪن "جَم"، جم معنيٰ طاقت وارو، زور آور. عام طرح چوندا آهن "آپ سين ڏاڍو جم برابر".

ٿان: سنسڪرت لفظ سٿان، سنڌي ۾ آستان معنيٰ جاءِ، ڍاٽڪيءَ ۾ آستان ۽ ٿان چون. هي ستين جو آستان آهي "اِي ستيان رو آستان آهي". هي پابو جو ٿان آهي ڍاٽڪي ۾ چون "اِي پابو رو ٿان آهي".

للاڙ: سنسڪرت لفظ للاٽ، سنڌي ۾ نرڙ / نراڙ، ڍاٽڪي ۾ چون للاڙ.

ماس: مهيني کي ماس چون جو نج سنسڪرت لفظ آهي ۽ هوبهو

ڪم اچي ٿو. مينهن کي وني ۾ مهينا ٿيا" ٽري چون ميھ وني نان ۾ ماس ٿيا.

آگاس: "آڪاش" نج سنسڪرت لفظ آهي جنهن کي چون آگاس يعني اڀ. "آڪاش ۾ تارا پيا ٽمڪن" کي ڍاٽڪيءَ ۾ چون "آگاس ۾ تارا پيا ٽمڪين".

ڏيو: سنسڪرت لفظ ديو، ديوتا.

بهو: زال کي بهو چون.

سسهرو: سنڌيءَ ۾ سهرو.

ساسو: سنڌيءَ ۾ سَسُ.

ساسرو: سنڌي ۾ ساهرو.

اهي هندي ٻوليءَ جا لفظ آهن جي هوبهو ڪم اچن ٿا. ڍاٽڪي لفظن جي ذخيري کي گڏ ڪري هن ڪتاب ۾ ضميمو "الف" طور شامل ڪيو ويو آهي. تازو ئي ۱۹۹۱ع ۾ ڍاٽڪي کي لکڻ پڙهڻ لاءِ ٽي ڪتابڙا حيدرآباد ۾ "نئين بنيادين" نالي مسيحي مشينري اداري پاران ڇپايا ويا آهن:

(۱) ڍاٽڪي اکر آن ڦوٽو

(۲) ڍاٽڪي پڙهو ! پهلڪو ڪتاب

(۳) اوهين سنڌي پڙهي ڍاٽڪي پڙهو

ڍاٽڪي الف بي ۾ هيٺين ريت ۳۲ اکر رکيا ويا آهن:

آ، ب ٻ پ ت ٽ ٿ ٺ پ، ج جهہ ڇ ڃ،

د ڌ ڏ ڊ ڍ، ر ڙ ڙ س ق، ڪ ک گ گھ، ل م ن ڻ، وھ .

مٿي ڏنل الف بي مان ڍاٽڪي لکڻ لاءِ عربي جا سمورا خاص آوازن وارا اکر، ث ، ح ، ذ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف ۽ ق شامل نہ

ڪيا ويا جڏهن تہ سنڌيءَ جا ٻہ چوسنا آواز (Implosives) ڄ ۽ ڳ بہ شامل ڪيل ڪونهن ۽ نڪاوان آواز ج ۽ گَ بہ ڍاٽڪي محاوري جي صوتياتي سرشتي ۾ نہ ڏنا ويا آهن. ڍاٽڪي ۾ (ش) جو گِسِٽو (Fricative) آواز ۾ بہ ناپيد آهي، جنهن جي بدران (س) ڪم آڻيندا آهن. ڍاٽڪيءَ جي هن الف بي ۾ فارسيءَ جا ٽئي اکر پ، چ ۽ گ رکيا ويا آهن. هڪڙو مخصوص آواز ڍاٽڪيءَ جو رکيو ويو آهي سو آهي ڙ، جيڪو حقيقت ۾ (ر) جو وسرگ آواز آهي. ڍاٽڪي ۾ هر، ڪوڏار ۽ تارو (معني تالو) لفظن ۾ هيءُ آواز موجود آهي ڍاٽڪي ۾ ڪي سر (Vowel) بہ بدليل آهن:

لاڏو آيو اهي

مانهجو نان گلاب اهي

"اهي" ۾ آخري سر سنڌي ۾ نہ آهي. ڍاٽڪي ۾ هي سر تورو مٽيل آهي يعني تہ ڪجهہ ننڍو ڪري اچاريو ويندو آهي.

ڍاٽڪيءَ ۾ جملا آهن:

تِلوڪ اِسڪول جائي تو

سِيتا اِسڪول جائي تِي

هتي "تو" ۽ "تي" سنڌي جي "تو" ۽ "تي" جون بدليل صورتون آهن، سنڌي آوازن سان وسرگائيءَ کي حذف ڪيو ويو آهي يعني (ٿ) کي بدلائي (ت) ڪيو ويو آهي. ڍاٽڪي ۾ ڪيترا لفظ معياري سنڌي جا موجود آهن، ڍاٽڪي محاورو ۽ سنڌي ٻوليءَ جو سِبنڌ تاريخي اعتبار کان ڪافي پراڻو ۽ پختو آهي. ٻنهيءَ جي صوتي، صوتياتي صرفي ۽ نحوي سرشتي ۾ هڪجهڙائي هئڻ کان علاوه ڪافي اثرات لفظي ذخيري تي بہ پيا آهن. ڍاٽڪي ۾ ڪي

هوبهو سنڌي لفظ بہ ملن ٿا ۽ ڪجهہ بدليل صورت ۾ بہ ملن ٿا، جهڙوڪ :

ڍاٽڪي	سنڌي
جانِ	ڄَڃَ
ڏَڳا	ڍڳا
ڳا	ڳانءِ، ڳئون
ڪوتِري	ڳوتِري
ٻيلو	ٻيرون
مَنگٽيار	مڱڻهار

شاهہ جي رسالي ۾ "سر ڍولا مارو" جي عنوان سان ڍاٽڪي ڳاهن وارا بيت قلمبند ٿيل آهن جي غالبا ٻئائي صاحب ٻڌا ۽ بعد ۾ پنهنجين ڪچهرين ۾ پاڻ پڙهيا ۽ پوءِ فقيرن لکي رسالي ۾ شامل ڪيا (٧). سر ڍولا مارو جو پهريون بيت هيءُ آهي :

اتر واءُ ڪوندي، پهلي موسم هيه

ٻالاپڻ رو نيه، ڍولا جِم وِساريين

"جم وساريين" معنيٰ متان وسارين، ٻئي لاڙ جا لفظ آهن. اهڙا ٻيا ڪيترائي سنڌي لفظ هوبهو ڍاٽڪيءَ ۾ موجود آهن. ڍاٽڪي محاوري جا ٿوري تعداد ۾ لفظ سنڌي ٻوليءَ ۾ داخل ٿيا آهن، ان سلسلي ۾ ڀيرومل لکي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ ۾ ڍاٽڪي لفظ گهڻا ڪينهن جو ڍاٽڪي ڳالهائيندڙ سنڌ ۾ گهڻو تڙي پکڙجي نہ ويا آهن. عمر مارئي جي قصي مشهور هئڻ سبب سنڌي ۾ "مارو" لفظ عام ٿيو آهي جو ڍاٽڪيءَ جو لفظ آهي ۽ معنيٰ اٿس "تري مالدار" جي مال جي چاري سانگي ڪڏهن ڪٿي تہ ڪڏهن ڪٿي گذارين ٿا.

خود "مارئي" ڍاٽڪي ٻوليءَ جو لفظ آهي ۽ معنيٰ اٿس "مارو لوڪن جي نياڻي". هڪ ٻيو لفظ "توري" ڍاٽڪي جو آهي جيڪو شاهه جي ڪلام ۾ هن طرح آيو آهي:

"تون لنگھائين لطيف چئي ٽَرن جا توري"

"توري" لفظ جي معنيٰ آهي "شڪاري"، پر عام طور ٿر ۾ ڀيلن کي "توري" سڏيندا آهن ۽ اهي اڇوتن جي دفعي ۾ ليکبا آهن. "توريءَ"، جو مونث سنڌي ۾ آهي "تورياڻي"، جيئن شاهه صاحب فرمايو آهي:

مـاڙهـو چونم مي آءُ هيرياڻي آهيان

مون ور سرتيون سي، جي تورياڻيون ٽرن جون.

شاهه جي سر "ڍولا مارو" ۾ آيل هڪ وائي ۽ ١٧ بيت هن ڪتاب جي آخر ۾ ضميمو "ج" ۾ ڏنا ويا آهن.

"ڍاٽڪي" ٿر جو هيءُ اهم محاورو، ماهرين لسانيات جي نظر ۾ هن وقت تائين ته هڪ محاوري / ڊائليڪٽ جي حيثيت ۾ توجهه جو مرڪز رهيو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحب لوڪ ادب جي ڪتابن ۾ جتي جتي به هن ڍاٽڪي محاوري جو ذڪر ڪيو آهي "تري محاورو" ڪري لکيو اٿائون.ڍاٽڪي محاوري کي ٻوليءَ جو درجو ڪنهن به عالم / ليکڪ ڪونه ڏنو آهي. گريئرسن به ڍاٽڪيءَ جا نمونا جلد آٺين ۽ نائين ۾ ڏنا آهن. اٺين جلد ۾ سنڌيءَ جي محاوري / ڊائليڪٽ طور ۽ جلد نائين ۾ مارواڙي / راجستاني ٻوليءَ جي محاوري طور ساڳيا ئي نمونا (Specimen) ڏنا آهن.

گريئرسن هن سلسلي ۾ لکي ٿو: "راجپوتانا ۾ "ڍٽ" لفظ جي معنيٰ آهي صحرا، ريگستان. هي لفظ خاص طور "ٿر" جي

علائقي لاءِ ڪم آندو ويندو آهي. جنهن ۾ سنڌ وارو تر جو علائقو ۽ راجپوتانا جي جيسلمير رياست وارو ريگستاني علائقو به شامل آهي، هن ساري علائقي جي جيڪا ٻولي آهي سا سنڌي ٻولي ۽ جيسلميري مارواڙي ٻولين جو گاڏڙ ساڌڙ (Mixture) آهي. ڏڪڻ اولھ ۾ مارواڙي ملاٽي ٻولي آهي. تر جي ترپارڪر ۽ جيسلمير ۾ رائج ڳالهائڻ جا مختلف نمونا آهن، جي سڀ سنڌي ۽ مارواڙيءَ جا مليل جُليل نمونا آهن. اهي نمونا يا مارواڙي جا محاورا سمجهيا وڃن يا سنڌي جا محاورا تصور ڪيا وڃن. سنڌ ۾ ڳالهائڻ جا اهي روپ سنڌيءَ جا محاورا سمجهيا وڃن ٿا ۽ تاريلي جي "نانءَ" سان سڏيا آهن (٨).

پيرومل مهرچند آڏواڻي ۽ رائچند صاحب به ڍاٽڪيءَ جي باري ۾ ڪافي ڪجھ معلومات گڏ ڪري پنهنجي ڪتابن ۾ ڏني آهي، پر هنن ڪٿي به اهو نه ڄاڻايو آهي تہ ڍاٽڪي هڪ ٻولي آهي. دراصل اسان جي اڳيان هيءُ سوال آهي تہ ڍاٽڪي محاورو آهي يا هڪ مڪمل ٻولي؟ جيڪڏهن محاورو آهي تہ ڪهڙي ٻوليءَ جو محاورو آهي؟ آيا سنڌي ٻوليءَ جو محاورو آهي يا مارواڙي يا گجراتيءَ جو؟ اهو چئي ڇڏڻ ڪافي نه آهي تہ ڍاٽڪي، سنڌي، مارواڙي، گجراتي ۽ ڪڇيءَ جو گاڏڙ ساڌڙ (Mixture) آهي. جيڪڏهن ڪنهن به مخصوص ٻوليءَ جو محاورو ثابت نہ ٿو ڪري سگھجي.تہ پوءِ ڍاٽڪي کي ڇو نہ هڪ مڪمل، جداگانہ ۽ خود مختيار ٻولي قرار ڏنو وڃي. اهڙن سوالن تي ويچار ڪرڻ جي گھڻي ضرورت آهي. هن ڏس ۾ مني ۽ عمر ڪوٽ تائين وڃي ابتدائي ڪم ڪيو ويو آهي، مشهور ماهر لسانيات سواديش جي ڏنل بنيادي جدول مطابق ڪم ڪيو،

جنهن موجب ڪنهن ٻه هڪ ٻوليءَ جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي لسٽ ڇئن ئي ٻولين سنڌي، ڍاٽڪي، مارواڙي ۽ گجراتي ۾ تيار ڪئي وئي. دراصل سواديش جي نظريي تحت نه صرف قريبي ٻولين جو ماضي ۾ هڪ ٻئي ڪان ڌار ٿيڻ جو عرصو معلوم ڪري سگهجي ٿو، پر ٻولين جو پاڻ ۾ تعلق ثابت ڪرڻ پڻ آسان آهي. ٻوليءَ جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي جدول هت پيش ڪجي ٿي:

	سنڌي	ڍاٽڪي	مارواڙي	گجراتي
١.	سڀ	سَجا	خَجا-خارا	سَگهرا
٢.	۽	اين	نه -هان نه	اَنِي
٣.	جانور	جَناور	جَناور	پَشو
٤.	رکَ	ڇڏَ	راک	وانِي
٥.	تي	ٿي	ماٿ، ٿي	پَر
٦.	پُٺِي	پُٺا	پُٺا	پاڇَڙ
٧.	گندو	بيڇڙو	ڪنِو	گندو
٨.	ڇوڏو	ڇوڏو	ڇوڏو	ڇال
٩.	ڇاڪاڻ	ڪيلات	ڪِيونڪِ	ڪارڻ
١٠.	ٻيٽ	ٻيٽ	بيٽ	بيٽ
١١.	وڏو	وَڏو	موٽو	موٽون
١٢.	پکِي	پکِي	پکِي	پَکِڇِي
١٣.	چڪ	چڪ	چڪ	ڪَرڙوون
١٤.	ڪارو	ڪارو	ڪالهو	ڪارو
١٥.	رت	لوئي	لوئي	لوهي

١٦.	وڃائڻ	وَڃاڻِ	بَڃاوڻ	وڱاڙئون
١٧.	هَڏو	هَڏو	هاڏ کي	هَڏي
١٨.	ساهه کٽڻ	ساهه کٽڻ	خاح ليوڻ	سُوانس
١٩.	سَڙڻ	جَلڻ	تَرڻ	داجوون
٢٠.	ٻار	ٻاڙو	ٻالِ	ٻَچا
٢١.	ککر بادل	ککر پچ	بادل	وادرا
٢٢.	ٽَڏو	ٽڏَو	تايو	تهندو
٢٣.	آچ	آو		آوو
٢٤.	ڳڻڻ	ڳڻ	ڳڻڻ	ڳڻو
٢٥.	وَڍ	وَڍ	وَڍ	ڀلاڙي
٢٦.	ڏِينهن	ڏينهن	ڏِن	ديوَس
٢٧.	مَرڻ	مَر	مَرڻ	مَرڻ
٢٨.	ڪوٺڻ	ڪوتَڙ	ڪوترڻ	ڪوروُون
٢٩.	ميڙو	ميلو	ميلو	گندوُن
٣٠.	ڪُتو	ڪتو	ڪترو	ڪترو
٣١.	پِيئڻ	پيئي	پيئڻ	پيٺو
٣٢.	خُشڪ	خُسڪ	خوڪوڙو	سڪون
٣٣.	جَڏو	ياڙي	جڏو	خراب
٣٤.	مِٽي	مِٽي	مِٽي	ڌوڙ
٣٥.	ڪَنِ	ڪن	ڪؤن	ڪان
٣٦.	زَمين	جَمين	زَمين	ترٽي
٣٧.	ڪائڻ	ڪاءِ	ڪاوڻ	ڪائون
٣٨.	آنو	آنو	اينڏو	اندا

٣٩.	آک	انک	ائونک	آنک
٤٠.	ڪرڻ	ڪرڻ	ڪرڻ	پڙي جووڻ
٤١.	پَري	پرهو، ارگو	الگو	چيٿون
٤٢.	ٿُلهو	جاڏو	جاڏو	جابو
٤٣.	بِيءُ	باپ	باپ	پيتا
٤٤.	پوءِ - دپ	نيبهڻ	پيھ	دروون
٤٥.	ڪَنبِ	پَنڪ	پونڪ	پانڪ
٤٦.	تورو	توڙڪيو	ٽڙي يو	توڙون
٤٧.	وِڙهڻ	وڙهجڻ	بِڙهڻ	لڙوون
٤٨.	باهه	ٽاندو	باختي	آگِ
٤٩.	مَڇي	مَڇي	مَڇي	ماڇِلي
٥٠.	پَنجَ	پَنچ	پونچ	پانچ
٥١.	تَرڻ	ترڻ	ترڻ	تروون
٥٢.	وَهڪرو	رِبلو	وِهڪرو	وهوون
٥٣.	ڳُل	ڳُل	ڳل	ڦُل
٥٤.	اُڏامڻ	اُڏڻ	اُڏڻ	اُڏوُون
٥٥.	ڏُند	ڏُنڊڪار	ڏُند	اوس
٥٦.	پير	پڳ	پڳ	پڳِ
٥٧.	چار	چار	چَار	چار
٥٨.	جَمڻ	جميو	جِمڻ	جووُن
٥٩.	ميوو	ميوات	ميوات	ڦَڙ
٦٠.	ڏِيڻ	ڏي	ڏيوڻ	ديوُون
٦١.	يَلو	تاهُوڪو	يَلو- ختو	سارون

٦٢.	گاھہ	گاھہ	گاخ	گھَاس
٦٣.	سائو	سائو	ليلو	ليلو
٦٤.	ڳُٺ	ڳُنْ	ڳُٺ	ڳُٺ
٦٥.	وار	مَتواڙ	بال	وار
٦٦.	هَٿ	هَٿ	هاٿ	هاٿ
٦٧.	هُو	او	هتو	تِي
٦٨.	مَٿو	مَٿو	ماٿو	ماٿُون
٦٩.	ٻَڌڻ	ٻَڌ	خٹڻ	سانپهرون
٧٠.	دِلِ	دِل	دل	دل
٧١.	ڳَرو	يارِي	ياري	وزن دار
٧٣.	هِتي	اِٿ	ايٿ	اهين
٧٣.	ڌَڪ هٹڻ	ڌڪ هڻ	ڌڪ هٹڻ	هاروون
٧٤.	جَهلڻ	جَهل	جهالڻ	پَڪڙوُون
٧٥.	ڪِيئڻ	ڪِين	ڪِيو	ڪيمِ
٧٦.	شِڪار	سِڪار	شِڪار	شِڪار
٧٧.	مُڙس	ڏَٿِي	ڏَٿِي	پَتِي
٧٨.	آءٌ/ مان	هُون	هُون	هُون
٧٩.	جيڪڏهن	جي پرهو	جيڪڏي	آگر
٨٠.	بَرف	بَرف	بَرف	بَرف
٨١.	۾	مَهين	مِنئين – مين	اَندر
٨٢.	مارڻ	مارڻ	جونٹڻ	جاٹوُون
٨٣.	ڄاڻڻ	ڄاڻ	جونٹڻ	جاٹوُون
٨٤.	ڏِند	ڏِند	ڏَند	تَڙاء

۸۵.	ڪِلڻ	هَسڻ	هاخڻ	هَنسوونُ
۸۶.	پَن	پَن	پون	پارژونُ
۸۷.	گَبو	اُبتو	ڪاپو	ڏاپو
۸۸.	ٿَگ	ٿَگ	ٿونگ	-
۸۹.	ڪُوڙ	ڪوڙ	ڪُوڙ	ڪوٽ
۹۰.	جِيئڻ	جيئڻ	جيئڻ	-
۹۱.	جيرو	جيرو	ڪالجو	ڪليجون
۹۲.	ڏِگهو	ڏگو	ڏِيگهو	لانبون
۹۳.	جُونء	جُون	جُون	-
۹۴.	ماڻهو	ماڙهو	موڻج	ماڻس
۹۵.	گهٽا	گهٽ	گهٽا	گهٽا
۹۶.	گوشت	گوشت	مونخ	مانس
۹۷.	ماءُ	اَمان	مان - امان	مان
۹۸.	جَبل	جَبل	جبل	پَهاڙ
۹۹.	وات	پاڪو	مُونڏو	-
۱۰۰.	نالو - نانء	نان	نون	نام
۱۰۱.	سوڙهو	سوڙو	خوڙو	ساڪرُون
۱۰۲.	ويجهو	نيڙڪو	نيڙو	پاسي
۱۰۳.	ڳِچي	ڳِچي	گلو	گردن
۱۰۴.	نَئون	نَوو	نوئو	نَئون
۱۰۵.	راتِ	رات	رات	رات
۱۰۶.	نڪ	نڪ	ناڪ	ناڪ
۱۰۷.	نه	نا	نا	نا

۱۰۸.	پُراٽو	پراٽو	پروٽو	جونو
۱۰۹.	هِڪ	هيڪ	هيڪ	ايڪ
۱۱۰.	ٻِيو	ٻيجو	ٻِجو	ٻِيجو
۱۱۱.	ڄَٽو	ڄَٽو	ڄٽو	ماٽس
۱۱۲.	راند	زانت	روند	رمووُن
۱۱۳.	ڇِڪڻ	ڇِڪڻ	ڇِڪڻ	ڪيڇوون
۱۱۴.	ڏَڪڻ	ڏَڪ	ڏَڪڻ	ڏَڪو مارون
۱۱۵.	مينهن	مِيهه	مِي	وَرسارو
۱۱۶.	ڳاڙهو	رتو	راتو	لال
۱۱۷.	حق	حق	حق	حق-آڌيڪار
۱۱۸.	ساڃو	سائو	خاڃو	جَمٽُون
۱۱۹.	نَدِي	نَڏِي	نَدِي	نَدِي
۱۲۰.	رَستو	واٽ	رستو	رستو
۱۲۱.	ڀاڙَ	ڀهاڙ	ڀاڙ	جَڙ
۱۲۲.	نوڙِي	رَدوڙِي	نوڙِي	رَسي
۱۲۳.	ڳريل	وگهريل	گيلوڙو	ڪنڌاٽو
۱۲۴.	مَهٽ	ڀِهمڻ	گَخڙڻ	گهسوُون
۱۲۵.	لُوڻ	سلوڻ	لُوڻ	مينهون
۱۲۶.	واري	ڏُوڙ	بيلو	ريتي
۱۲۷.	ڇَوڻ	ڪاهڻ	ڪيوڻ	ڪَهوُون
۱۲۸.	ڪنَهڻ	ڪنر ڪرڻ	ڪاڄ ڪٽڻ	ڇروون
۱۲۹.	سَمنڊ	سَمنڊ	سمنڊ	دَريا
۱۳۰.	ڌسڻ	جر	جوئڻ	جووون

۱۳۱.	ٻِج	ٻِج	ٻيج	ٻِسي
۱۳۲.	سِبڻ	سيڏڻ	خيڙڻ	سيوون
۱۳۳.	تِکو	تَکڙو	تِکو	تيج
۱۳۴.	ڪُتل	ڪُتل	ڪوتوڙو	ڪاوون
۱۳۵.	ڳائِڻ	ڳايو	ڳاوَڻ	ڳاوون
۱۳۶.	وِهڻ	پيسڻ	پِيخڻ	بيسوون
۱۳۷.	چَمڙي	جمڙي	چونبڙي	چامِڙي
۱۳۸.	آسمان	آگاس	آسمُون	آسمان
۱۳۹.	سُمهڻ	سُوسان	خوئُڻ	انگهوون
۱۴۰.	ننڊو	ننديو	ننديو	نانو
۱۴۱.	بانس	باس	ذپ - هوا	گند
۱۴۲.	دونهن	دوهون	ڏونئو	دهلئون
۱۴۳.	لسو	لِسو	لخو	لسو ن
۱۴۴.	برف	برف	برف	برف
۱۴۵.	نانگ	نانگ	نانگ	سانپ
۱۴۶.	ڪجهه تورو	توڙو	ڪجهه تڙيو	ٿهوتڪ
۱۴۷.	ٿُڪ	ٿُڪ	توڪ	ٿُڪوون
۱۴۸.	ڏار تيڻ	ارگو تيڻ	ڏار هوئڻ	ڦاڙوون
۱۴۹.	سوڙهو ڪرڻ	پيڙو ڪرڻ	خوڙو ڪرڻ	نچڙوون
۱۵۰.	چيائڻ	هَٽڻ	گهوڪو ڏيڻ	يوڪوون
۱۵۱.	ٻيهڻ	ٻينڻ	ايڻ پيچڻ	ايور ويهڻ
۱۵۲.	تارو	تاڙو	تارو	تارو
۱۵۳.	لڪڻ	گيڏِيو	گيڏي	لاڪڙي

١٥٤.	پَٽر	پَٿر	باٽو	پٿر
١٥٥.	سِڏو	سِنڌو	خُڏو	سيڏون
١٥٦.	چُوسڻ	چُوپڻ	چوخڻ	چَوسوون
١٥٧.	سِج	—	خُورج	سُورج
١٥٨.	سَچڻ	سَجو	خوجڻ	سوجن
١٥٩.	تَرڻ	تَرهڻ	ترڻ	ٿروون
١٦٠.	پُچ	پُڇ	پُونڇ	پُڇڙي
١٦١.	تہ	تَہ	تو	تي
١٦٢.	هني	اٽ	اوٽ	تِيان
١٦٣.	اهي	او	او	تي
١٦٤.	ٿُلهو	ٿَلهو	جاڏو	جاڏو
١٦٥.	سَنهو	سَنهو	خَنيو	پاترون
١٦٦.	سوچڻ	سوچڻ	خوچڻ	وچار
١٦٧.	هي	اي	اي	آ
١٦٨.	توهان	تَهان	تِي	مون
١٦٩.	ٿي	ٿن	تين	تِيان
١٧٠.	اُچلڻ	آوڻ	اچِلاوڻ	گهاڪروون
١٧١.	ڳنڊ	ڳڙهو	گونٽ	پانڊوون
١٧٢.	جِپَ	جِبان	جَبونن	جپ
١٧٣.	ڏَند	ڏَنت	ڏونت	دانت
١٧٤.	وَڻ	وَڻ	بَڻ	وَرَچ
١٧٥.	وارو	وارو	وارو	ڦراوون
١٧٦.	بہ	بَہ	بي	ٻي

١٧٧.	اوڪارو	اُڇل	اوڪارو	اُلٽي
١٧٨.	گهمڻ ڦرڻ	ڦرڻ	گهڻ ڦرڻ	چالوون
١٧٩.	ڪوسو	اونهون	اونهون	ڪن ڪنون
١٨٠.	ٽُوئڻ	ڏُوئو	ڏئڻ ڏووڻ	ڏوون
١٨١.	ٻاٽي	ٻوٽي	ٻونٽي	ٻاٽي
١٨٢.	اسين	اسين	مَهي	آپٽي
١٨٣.	آلو	پِنل	پينوڙو - ليلو	ليلو
١٨٤.	ڇا	ڪتي	ڪي	شُون
١٨٥.	ڪَڏهن	ڪَڏهي	ڪَڏي	ڪِيان
١٨٦.	ڪِٿي	ڪِٿ	ڪِيٿ	ڪِيا
١٨٧.	اَڇو	اڇو	آڇو	سفيد
١٨٨.	ڪير	ڪوڻ	ڪونڻ	ڪوڻ
١٨٩.	ويڪرو	ويڪڙو	ارلو	چوڙو
١٩٠.	زال	لُگائي	لُگائي	پَتني
١٩١.	هير، واءُ	واءُ	هير، بائرو	هوا
١٩٢.	پَر	پَک	پونک	پر
١٩٣.	اُگهڻ	لهوڻ	آڇو ڪرڻ	پوڇون
١٩٤.	ساڻ- گڏ	پيڙو	پيلهو	ساٿِي
١٩٥.	عورت	ڏُوسي	لُگائي	ناري
١٩٦.	پيلو جهنگل	جهنگ - مڙهان	جهنگ	-
١٩٧.	ڪِيڙو-جيت	جِيت -ڪِيڙو	جِيت -ڪِيڙو	-
١٩٨.	تُون	تون	تون	تَمين
١٩٩.	سال	سال	خال	ورس
٢٠٠.	پيلو	پيڙو	پيلهو	پيڙون

ڍاٽڪي محاوري جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي سنڌي ٻوليءَ جي بنيادي ٻه سئو لفظن سان ڀيٽ ڪرڻ بعد معلوم ٿيو ته ڍاٽڪي ۽ سنڌي ٨٦.٥ سيڪڙو هڪجهڙائي آهي. ڍاٽڪي ۽ مارواڙي جي وچ ۾ صرف ٧٨.٥ سيڪڙو هڪجهڙائي ڏٺي وئي. گجراتي ۽ ڍاٽڪي ۾ گهڻو ئي فرق ڏسڻ ۾ اچي ٿو، تنهن جي باوجود به گجراتي ۽ ڍاٽڪي ۾ ٦٣ سيڪڙو هڪجهڙائي ڏٺي وئي آهي. ان بنياد تي بخوبي چئي سگهجي ٿو ته ڍاٽڪي محاورو سنڌي ٻوليءَ کي ئي وڌيڪ ويجهو آهي، نسبت مارواڙي ۽ گجراتي ٻولين جي.

ڍاٽڪي محاوري جي صوتياتي نظام ۾ ٻه چوسٽا آواز (ٻ) ۽ (ڏ) موجود آهن، جيڪي مارواڙيءَ ۾ نه آهن پر سنڌي ۽ گجراتيءَ ۾ آهن. ڍاٽڪيءَ جي صوتياتي نظام ۾ (ب، د، ڊ، گ) آواز موجود آهن جيڪي گجراتي ۾ ڪونهن پر سنڌيءَ ۽ مارواڙيءَ ۾ آهن. هڪ آواز (ڙ) ڍاٽڪيءَ ۾ پنهنجو آهي جيڪو گجراتي، سنڌي ۽ مارواڙيءَ ۾ نه آهي، ساڳئي وقت هڪ سر (Vowel) به سنڌيءَ کان ٿورو ڦريل آهي.

ڍاٽڪيءَ جي لفظي ذخيري ۽ ان جي صوتياتي نظام تي غور ڪرڻ بعد اهو نتيجو ڪڍيو ويو ته ڍاٽڪي محاورو، سنڌي ٻوليءَ جي ويجهو هئڻ جي باوجود به سنڌي ٻوليءَ جو محاورو نه ٿو چئي سگهجي. ڍاٽڪي محاوري کي پنهنجي هڪ ڌار سڃاڻپ ۽ پنهنجو هڪ ڀرپور وجود آهي. هڪ اهم نڪتو هيءُ به آهي ته معياري سنڌي ڳالهائيندڙ کي تيستائين ڍاٽڪي سمجهه ۾ بلڪل ڪانه ايندي، جيستائين هو ڍاٽڪي محاوري کي ٻڌڻ ۽ سمجهڻ لاءِ خاص تربيت/ ڪوشش/ مشق نه ڪندو. جنهن بعد ئي سنڌي ڳالهائيندڙ

ماڻهو ڍاٽڪي محاورو سمجهڻ جي لائق ٿي ويندو. ڪنهن هڪ ٻوليءَ جو محاورو هجڻ لاءِ وڏي ۾ وڏي ڪسوٽي اها آهي تہ هڪ ٻولي جا مختلف محاورا ڳالهائڻ وارا پاڻ ۾ بنا ڪنهن تڪليف جي هڪ ٻئي جي ڳالهہ سمجهي سگهن. ان ڪسوٽي ڪان پوءِ بہ ڍاٽڪي کي سنڌيءَ جو محاورو قرار نہ ٿو ڏئي سگهجي.

نندي ڪند جي ورهاڱي بعد ڍاٽڪي ڳالهائيندڙ ماروئڙن جو تعلق گجراتي ٻوليءَ جي مخصوص خطي (Main land) گجرات ۽ مارواڙي ٻوليءَ جي (Main land) مخصوص خطي راجستان سان گهڻو گهٽجي چڪو آهي. جڏهن تہ سنڌي ٻوليءَ جي مخصوص خطي (Main land) يعني سنڌ سان سندن تعلق تمام گهڻو گهرو رهيو آهي، تنهن ڪري ڍاٽڪي محاوري تي سنڌيءَ جا اثرات وڌيڪ ملن ٿا. جيئن تہ ٿر ۽ ڍٽ خود بہ هڪ وڏو وسيع علائقو آهي، جنهن کي ڍاٽڪيءَ جو مخصوص خطو (Main land) قرار ڏئي سگهجي ٿو. انهن ڄاڻايل دليلن جي روشنيءَ ۾ چئي سگهجي ٿو تہ ڍاٽڪي هاڻ هڪ مڪمل ٻوليءَ جو روپ اختيار ڪري چڪي آهي، ان کي هڪ مڪمل الڳ ٻوليءَ واري اهميت ڏيڻ گهرجي.

ڍاٽڪي محاوري جي حدن ۽ ڍاٽڪيءَ جو سنڌي سان تعلق جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب ”سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ“ جي ٽئين ڇاپي ۾ لکيو آهي :

سوڍن نڪرن جي ٻولي ”ڍاٽڪي“ آهي، جنهن جي ننگرپارڪر واري پاسي گجراتيءَ جو اثر وٽ واري پاسي (مٺي ۽ ڏيپلي تعلقي جو ڏاڪٽيون حصو) ڪڇ جي ٻوليءَ جو اثر ۽ ڇاڇري تعلقي جي اپرندي ”ڪنئي“ واري پاسي راجستاني مارواڙي جو اثر پيل آهي،

مگر وچئين ”اونهر“ واري ياڱي جي ”ڍاٽڪي“ وڌيڪ صاف ۽ معياري آهي، جنهن جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو ته ان جي بنيادي مرڪزيت ساڳي سنڌ واري آهي. مثلاً: ڪي ٿو ڪرين (ڇا ٿو ڪرين)، ڪيڻ ٿو جائين (ڪيڏانهن ٿو وڃين). حرف اضافت لاءِ جيتوڻيڪ ”ري“ ۽ ”رو“ (جي، جو) هن وقت گهٽ استعمال ٿئي ٿو، تنهن هوندي به ڪن فقرن ۾ سنڌي ”جي“ ۽ ”جو“ استعمال ٿين ٿا. مثلاً : تاھ جي (تنهنجي)، اي ڪيتر تاھ جو آهي (هي ڪيٿ توهان جو آهي). ماضي ۾ ”ت“ جيڪا سنڌيءَ داروي ٻولين جي اثر جو اڳاٽو يادگار آهي (رتو -ڳاڙهو ٿيو، التو، سلتو- ڇيو، وتو- ورتو) سا ڍاٽڪي ۾ هئڻ جي صيغن ۾ موجود آهي مثلاً :

هون آيو هُتو - آءُ آيو هوس - اسين آيا هُتا-اسين آيا هئاسون.

تون آيو هُتو-تون آيو هئين- ايي آيا هُتا-اوهين آيا هئا.

او آيو هُتو- هو آيو هو- او آيا هُتا - هو آيا هئا.

ڍاٽڪي محاوري ۾ ڪيترو ئي لوڪ ادب جو ذخيرو موجود آهي، جنهن ۾ ٻي انداز لوڪ گيت، لوڪ ڪهاڻيون، ڳاهن سان ڳالهيون وغيره آهن. سنڌي ادبي بورڊ جي لوڪ ادب اسڪيم تحت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جا ڪتاب هن ڏس ۾ رهنمائي ڪن ٿا.ٿر جي لوڪ ادب کي سهيڙڻ سموهڻ ۾ محمد عثمان ڏيپلائي، رائچند هريجن، منگهارام اوجها، محمد عثمان اديب ۽ ٻين جون خدمتون ساراهڻ جوڳيون آهن. لوڪ ادب جي سلسلي ۾ ڍاٽڪي محاورو ڪافي شاهوڪار ۽ مالدار آهي. ڍاٽڪي محاوري تي سنڌي ٻوليءَ جا اثرات جانچڻ لاءِ ڍاٽڪي لوڪ ادب جي لساني اوک ڊوک هن ريت پيش ڪجي ٿي: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ڪتاب

”لوڪ گيت“ ۾ ٽر مان گڏ ڪيل لوڪ گيت اڪثر ڍاٽڪي محاوري جا آهن. ڪي سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ آهن، جن جو ذڪر اڳئين باب ۾ ڪري آيا آهيون. ٿر مان جيڪي لوڪ گيتن جون روايتون مليون آهن ان موجب ولاڙو، لڪيو، وٽجارو، پئيئو، ڏهوڪو، ڍاٽيڙو، همرچو، جوڌيو، ڪرهو، راٺو، ڪجليو، هاسل، ٽڙڙ ٽڙڙ، گولاڙو، مگريو، لمڪيان ڙي لو، وندل، ميندوڙو، بادلِئو، رائڏڻ ور، ورسارو چوماسو، ساوڻ تيج، هچڪي، پٽهاري، مينڍامٽي، للرياڙي لو،خيالي گومند، جلالو، جوڌاڻو، رومال، منديئڙو، سونت جيرو، اڪير، ڪونجل، ڪاڳڙو، سيهڙو، منجرو، پيراڻو تالي وارا لوڪ گيت شامل آهن. ”ولاڙو“ لوڪ گيت هڪ اهڙو گيت آهي جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جي محاوري وارين مصراعن سان گڏوگڏ ڍاٽڪي محاوري جون ڪجهه مصراعون بہ آهن. هن گيت جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ فرمائي ٿو: ”هيءَ ٿرپارڪر جي خطي جو لوڪ گيت آهي جو عام طور ڏنار مال کي ڀهرائڻ، گڏ ڪرڻ ۽ ڳوٺ طرف ڪاهڻ وقت ڳائيندا آهن. هي گيت محبوب جي ملڻ لاءِ جڻ عاشق جو آلاپ آهي. هن گيت جي وجود ۾ اچڻ جو سبب معلوم نہ ٿي سگهيو آهي .... غالباً اصل ۾ هيءُ گيت ٿري محاوري (ڍاٽڪي) ۾ چيو-ويو ۽ پوءِ منجهس (معياري) سنڌيءَ جا بند پڻ ملايا ويا، شامل روايتن مان ٻي روايت ۾ ڪي مصراعون ٿري محاوري (ڍاٽڪي) جون آهن“ (٩).

هت "لوڪ گيت ولاڙو" جون ٻئي روايتون ڏجن ٿيون:

روايت (١)

چاڙهيم دانگي، آيا سر جا سانگي

ولوڙي ولاڙو ....

هڙ ۾ ڦوٽا، چورا اندر جا ڪوٽا

ولوڙي ولاڙو ....

وجي ٿيا پري، هينئون ڳٽين ۾ ڳري

ولوڙي ولاڙو ....

هلو ته هلون "ٿاري"، ڪريون ٻگو اُت ياڙي

ولوڙي ولاڙو ....

هل ته هلون اڪڙِي، ڪري گاڏي ٽڪڙي

ولوڙي ولاڙو ....

جمعا جت ڙي، روئان پئي رت ڙي

ولوڙي ولاڙو ....

روايت (٢)

چولي ۾ ٽڪان، هون ٿي جاني لاءِ سڪان

ولوڙي ولاڙو ....

ساجن آئي، منان تيڙي تان جائِي

ولوڙي ولاڙو ....

پِيلُو آهن پڪا، سڄڻ آهن ٽڪا

ولوڙي ولاڙو ....

نديو تان ڊورو، مانهنجي هنئين ۾ هورو

ولوڙي ولاڙو ....

پڳان ري ڪَڙي، مانهنجي جيءَ ۾ جڙي

ولوڙي ولاڙو ....

هٿ ۾ منــدي، منهن ۾ آهي گهنڊي

ولوڙي ولاڙو ....

ڏڙي تي چولو، سڪي پيو ڏولو

ولوڙي ولاڙو ....

مانهنجو منو، آوهــان ڪو ڏنو

ولوڙي ولاڙو ....

لڪيو: ”لوڪ گيت“ ڪتاب ۾ هن لوڪ گيت جون ٻه روايتون شامل آهن، ٻئي روايتون سنڌيءَ جي معياري محاوري ۾ آهن. بلوچ صاحب جي خيال ۾ هن گيت جون شروعاتي مصراعون الائي ڪهڙيون هيون مگر هن وقت ترپارڪر ۾ ٿري محاوري ۾ ۽ ناري جي پٽ ۾ سنڌي ۾ ڪيئي مصراعون چوڻ ۾ اچن ٿيون. لوڪ گيت ”لڪيو“ ۾ وڇوڙي جا ورلاپ ۽ بيوفائيءَ جو بيان مرڪزي نڪتا آهن. هن گيت جي وجود ۾ اچڻ جو سبب هيءَ عام مشهور روايت آهي تہ ڏوري ناري اسٽيشن کان ٻہ ميل اتر طرف هڪڙي ڀِٽ تي ”ڪنيري“ جو مشهور ڳوٺ آهي. اتي ڪنهن زماني ۾ سوني نالي ٻيلڻ جو هڪڙي ڪنيار سان نينهن ٿي ويو. ڪجهہ ڏينهن بعد اهو ڪنيار هميشه لاءِ اتان لڏي ڳوٺ ”جانهيرو“ تعلقي عمر ڪوٽ ۾ وڃي ويٺو. سوني ڪافي وقت هن جو انتظار ڪيو، پر هو جيئن ويو تيئن وري نہ موٽيو. سوني دوست جي بيوفائيءَ کان رات ڏينهن روئيندي، ورلاپ ڪندي رهي، آخر اهي ورلاپ گيت جي صورت ۾ مشهور ٿيا. گيت ۾ ڏاٽڪي محاوري جا ڪجهہ لفظ بدليل صورت ۾

ملن ٿا، مثلا : بانسو، ڪنيرو، سمهلو وغيره. ”لڪيو“ لوڪ گيت
جون ٻئي روايتون هت پيش ڪجن ٿيون:

روايت (١)

لڪڻ واري ويهي جو لڪيو، منهنجو هي ڙي لڳيو
هٽي قرب جي ڪاني، ويو جانهيري جاني
هي ڙي لڪيو
سونيءَ جو سائين، ڪري ويو لانئين
هي ڙي لڪيو
هاٽي ڪنيرو ويچارو، سچو تيو سارو
هي ڙي لڪيو
اندر تو آٽي، منهنجو هينئون تو ڦاٽي
هي ڙي لڪيو
پٽ جي چوٽي، مونکي ماري ٿي وچوٽي
هي ڙي لڪيو
پٽ جو پاسو، لڳي تو بانسو
هي ڙي لڪيو

روايت (٢)

لڪڻ واري تان لکي ڇڏيو، هي ڙي لڪيو
هنئين ۾ تس، ناهي مان وَسُ
هي ڙي لڪيو
سمهلو پاڙو، چغلو چاڙو
هي ڙي لڪيو

ڊولئي جا ڏند، هنئين جا بند

هي ڙي لڪيو

سائي ته صدري، سون جا پيڙا

هي ڙي لڪيو

هڪ مثال ٿر جي هڪ ڳيچ جو به پيش ڪجي ٿو: هي ڳيچ ٿرپارڪر جي تعلقي ڇاڇري مان گڏ ڪيو ويو آهي. ٿر مان اڪثر ڳيچ ڍاٽڪي محاوري جا رڪارڊ ڪيا ويا آهن، ڪي چند ڳيچ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ آهن، انهن مان هڪ هي به آهي:

لاڏيلي جي اميد پڇڻ ڏي
ٻنلي جي اميد پڇڻ ڏي.
جنين وٽين وينوڙو سونهي
وٽڙا ڳاڙهن ڦلن ڇانيوڙا
لاڏيلي جي اميد پڇڻ ڏي.
جنين پلنگين وينوڙو سونهي
پلنگ تان سوني ربي جڙيل
لاڏيلي جي آس پڇڻ ڏي.
جنين واٽين هلندو سونهي
واٽون تان پلر پاٽي پريل
لاڏيلي جي آس پڇڻ ڏي.
جنين ڪرهين چڙهيل سونهي
ڪرهيا ته آهن ميا متارا
لاڏيلي جي آس پڇڻ ڏي
جنين سرتن سهٽو گهوٽ سونهي

سي سرتا تہ آهن سپ سرکا

لاڏيلي جـي آس پـڄڻ ڏي

متي ڏنل لوڪ گيت ("ولاڙو"، "لکيو"، ڳيچ" ۽ "لاڏيلي جي اميد" مان پتو پوي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ تي ڍاٽکي محاوري جا اثرات موجود آهن، جيکي نہ صرف هيئت (Form) جي لحاظ کان پر موضوع ۽ معنويت جي نکتہ نگاهہ کان ٿر جي خوشبوءِ سان واسيل آهن: پر لفظن جي ذخيري جي سلسلي ۾ بہ ڪافي لفظ ڍاٽکي محاوري جا سنڌي ٻولي ۾ داخل ٿي چڪا آهن. اهڙن لفظن جو اڀياس ڪرڻ بہ دلچسپيءَ کان خالي نہ ٿيندو. ڪتاب جي آخر ۾ ضميمو "الف" ۾ ڏنل لفظن ۾ ڪوشش ڪري ڍاٽکي لفظن جي نشاندهي ڪئي وئي آهي. پر سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ ڍاٽکي محاوري جي لفظن ۾ فرق ڪرڻ هڪ بيحد مشڪل ڪم آهي، ڇاڪاڻ تہ ٻنهي محاورن جا لفظ هڪ ٻئي ۾ بلڪل ئي مدغم ٿي چڪا آهن ۽ سموري ٿر ۾ رائج آهن.

هر ٻولي پنهنجي ملڪ جي ماڻهن جي اڌمن ۽ امنگن جو آئينو هوندي آهي. ٻولي پنهنجي ديس جي رهواسين جي اٿڻي ويهڻي، رهڻي ڪرڻي، ويس وڳن، تهذيب ۽ تمدن سان هم آهنگ هوندي. جهڙي طرح جو ملڪ هوندو ٻولي بہ اهڙي ئي نموني هوندي. جنهن ديس ۾ آسماني برف وسندي هوندي، اتي جي ٻوليءَ ۾ برفاني ڳالهيون ٻولهيون هونديون. سنڌ جي ماڻهن جي اندر جي انهن اڌمن، احساسن کي ڀرپور اظهار ڏيڻ لاءِ سنڌي ٻوليءَ جي اوسر ۽ ارتقا بہ سنڌ جي جاگرافيائي حالتن مطابق ئي آهي. ان ۾ سنڌ جي آب هوا، وڻ ٻوٽا، نديون نالا، جهنگل ٻيلا، باغات ۽ فصل وغيره اثر

انداز ٿين ٿا. اهڙي طرح ”ٿر“ جي جاگرافيائي بيهڪ واريءَ جون پٽون ۽ ڏهر هوائون، برساتون ٿر جي جيون جو آڌار آهن. مال چارڻ ۽ کيتن ۾ برساتي فصل ڪرڻ ڍاٽين ٿرين جي زندگي آهي. ڍاٽين جي ٻولي ڍاٽڪي ٿر جي واريءَ جيان نرم گرم ۽ ڍاٽين جيان مهربان ۽ مشفق آهي. ڍاٽڪي ٻوليءَ جا لوڪ گيت ميٺاج سان ٽمٽار ۽ دکن پريل آلاپن سان پريل آهن. ڪي تمام ٿورڙا گيت مائي ڀاڳي، مراد فقير ۽ ٻين ٿري ڳائڻن جي وسيلي سنڌ واسين جي ڪنن تائين رسيا آهن. اهڙن رسيلن گيتن هر هنڌ ۾ هر ماڻهوءَ کي موهي وڌو آهي. گهڻائي گيت اهڙا به آهن جيڪي سنڌين تائين ڪين رسيا آهن. محمد عثمان ڏيپلائي صاحب ٿر جو رهاڪو هو، هن ڪجهه لوڪ گيت رڪارڊ تي آندا آهن، انهن ۾ مکيه ورسارو، ڏورو، ڪاڳڙو، وندل، ڍاٽيڙو، منديڙو ۽ جهالريو آهن جيڪي مهراڻ جي لوڪ ادب نمبر ۾ تازو ڇپيا آهن. انهن مان جيڪي ڍاٽڪي ۾ آهن تن جو مختصر پس منظر ۽ اصلوڪا ٻول سنڌيءَ معنيٰ سميت پيش ڪن ٿا.

١. ورسارو: ورسارو جي معنيٰ آهي ”وسڪارو“ يا ”سانوڻ“. ٿر جي آباديءَ جو دارومدار برسات تي آهي. ”وٺو ته ٿر نه ته بر“ ڀاڪي موجب برسات جي موسم ۾ ٿر سڄو گلزار بڻجي پوندو آهي. سندس آب هوا، سندس جهنگلي ميوا ۽ خاص ڪري سائي گاهه جو ڪير، ڏئونرو، مکڻ ۽ گيهه وڏيڪ لذيذ ٿيندا آهن. ٿر ۾ مکڻ مان گيهه ڪڍڻ وقت انهيءَ ۾ اَن ضرور وجهندا آهن ۽ انهيءَ رڌل اَن کي ”وسناڻ“ سڏيندا آهن، اهو به انهن ڏينهن ۾ وڏيڪ لذيذ ٿيندو آهي. سانوڻ جي موسم ۾ ڪير گهڻو ٿيندو آهي، ان

ڪري گھر گھر ۾ کير جون وڏيون ماٽيون ٽينديون آھن. عورتون جڏھن اسر جو اٿي اھو کير ولوڙينديون آھن، انھيءَ سان گڏ پنھنجا پيار ڀريا گيت جھونگاريندیون آھن تہ اھي سڀ آواز ڏاڍا دل کي وڻندا آھن.

اھڙي فضا ۾ سڀ چاھيندا آھن تہ پرديس ۾ ويل موٽي اچي ھنن خوشين ۾ ساڻن شامل ٿئي. ”ورسارو“ بہ انھن گيتن مان ھڪ آھي. ھن گيت ۾ ھڪ ”ماءُ“ جي تمنا ڏيکاريل آھي تہ سندس ڏور ديس جو مسافر پٽ تمام ترت پنھنجي ديس واپس اچي. ڏيپلائي صاحب لوڪ گيت جي ٻوليءَ کي اصلوڪي ٽري يا ڍاٽڪي ڪري لکيو آھي. ورسارو جا ٻول ھن ريت آھن:

ڍاٽڪي	سنڌي
واٽـڙيان تان ورسارو	واٽن تي برسات
صاحبا	پيارا
ماندٻيو	تي آھي
مانھنجا مٺا	منھنجا مٺا
تاھجو ڏيسلو وٺو	تنھنجو ديسڙو وٺو آھي
تون ڏسڙي ماٽيو	تون پرديسڙي مان ڪمائي ڪري
گھران نان نچ آويجو	نچي گھر ڏي اچ
تاھجي تان نالي تان گھوريس	تنھنجي تہ نالي تان صدقي ٿيان
تون آوو تہ	تون اچ تہ
ورسارو	سانوڻ
ڀيڙو گھارسان!	گڏجي گذاريون

ساندڙي پلاٽي صاحبا اٹ پلاٽي، پيارا!
تاهجي تہ ٻيلڙان تان تنهنجي تہ سائين کي
جهليٽيون ڏيوائجو کان کارائبو
جهيٽيون گيور لاپسي ۽ ليپسي يا پئي
(ڪٽڪ، ٻڙ ۽ گيھہ مان ٺاھبي
آهي ۽ ترم سپ کان لذيذ طعام
شمار ڪبي آهي)
مانهنجا تان منا ماڙهو منهنجا تہ منا ماڻهو
تون آوو تہ تون اچ تہ
ورسارو سانوڻ
پيڙو گهاريان گذجي گذاريون
۲۔ ڏورو: (تازو پرڻجي ويل ڪنوار جو اباڻن جي ياد ۾ ورلاپ)
پگ تان جهبڪي پولڙي پيرن ۾ پولڙي (پيرن جو چلو)
چمڪي تو
گوري سهٽي
هينئڙي جهبڪي هار ۽ سيني تي هار چمڪي تو
ڏورو ڏاگو
ساچي هيم رو سچي سون جو
ماء پورايو اگٽيون ماء اماٹيو اگڻ
گوري سهٽي
باٻل پورائي ريل بابي اماٹيو ڏهر
ڏورو ڏاگو
ساچي هيم رو سچي سون جو

ساهيڙين پورائي سيمڙي — ساهيڙين اماڻي سير (چراگاهہ)
ويريو نيڻا نيڻ — ۽ ياءُ توڙ تائين هليو

۳- جهالريو : جهالريو لفظ جي معنيٰ ڪنن جو هڪ زيور جنهن کي جهالاريو بہ چوندا آهن. هي سون جو ۽ بيحد خوبصورت ٿيندو آهي. جو ڪن جي مٿئين حصي ۾ پائبو آهي تہ سڄو ڪن ڍڪجي ويندو آهي. هن بيت جي پهرين ٽڪ ۾ ڄڻ تہ ياءُ طرفان اهو اظهار ڪيل آهي تہ منهنجي ڪيٺ ۾ پور ٿيو آهي، عنقريب آئون تنهنجي لاءِ جهالريو ٺهرائي تحفي طور ڪٺي ايندس ۽ پوءِ ور ور ڏيئي اهو لفظ هن لاءِ اچي ٿو جو ڀيڻ کي ان تحفي جي تمنا آهي.

ڪيڙيئي ري ڪيتر ۾ — ڪيڙيئي جي ڪيٺ ۾ پور ٿيو آهي
هون تان تيهڙو گهڙائيان هيل — آءٌ تہ هيل هن جي لاءِ گهڙائينس
ملڪو جهالريو — سنو جهالريو
ڪيهو ويرو آيو، ڀيهنل سيمڙئين — هي ڪهڙو ياءُ ٿيو آهي ڀيڻ سير (چراگاه)
او تان سيم ڪيو سڻگار — جو سيم ئي ڪٺي سينگار ڪيو آهي.
ملوڪ جهالريو — سنو جهالريو
ڪيهو ويرو آيو ڀيهنل آڳٽي؟ — هي ڪهڙو ياءُ آيو ڀيڻ جي اڱڻ تي
اوتـان چنديان عطر گلاب — جو ڄڻ تہ عطر گلاب ڇنديا ويا آهن
ملوڪ جهالريو — سنو جهالريو
چاراٽي رو ڏسي گهوڙا — هو سيٽن کي تحفي ۾ گهڙو ڏيندو
ۏتان ڏيسي گهٽا رنگ پاٺ — ۽ بيا بہ گهٽا سنا سامان ڏيندو
ملوڪ جهالريو — سنو جهالريو

۴ ـ للريا ڙي لو: هن لوڪ گيت لاءِ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ لکيو آهي تہ هي لوڪ گيت عمر ڪوٽ، ڇاڇري تعلقي، ڪاهڙ ۽ جوڌپور رياست جي "ڇهوڻ" وارن ڀاڱن ۾ رائج آهي. هي "گيت ٿري محاوري" (ڍاٽڪي محاوري) ۾ چيل آهي ۽ اڪثر وسڪاري جي مند ۾ ڳايو ويندو آهي. هن گيت جي وراڻي "للريا ڙي لو" ڳائڻ وقت پراڻ طور ڪم اچي. للر هڪ ننڍڙو ٻوٽو آهي. هن لوڪ گيت ۾ ڏيڪاريل آهي تہ ملڪ ۾ برساتون جام پيون آهن، ٻنيون تيار ٿي ويون آهن. اَن، گدريون ۽ ڇانهان جام ٿيا آهن، چوپايو مال جُوءِ ۾ چوڌاري ڇِيڪ پيو چري، ملڪ ۾ گاهہ جهجهي انداز ۾ ٿيو آهي. اها مالڪ جي مهرباني آهي جو سانگيئڙن سان سهنج ٿي ويا آهن (١٠). لوڪ گيت جا ٻول هت درج ڪيا وڃن ٿا:

ڪيتر پچي ڪوڙ ٿيا، او للريا ڙي لو ...
تينا ڪچرين ڪو ڪلا، او للريا ڙي لو ...
ڪاڙينگا سين قرب مان جو، او للرياڙي لو
پاساڙان ۽ پپان نسرين ا و للرياڙي لو ....
ڪٽان سين پريا ڪٽسارا، او للرياڙي لو ...
ڇيڪ چري تو مال مڙهان ۾، للرياڙي لو..
ڪير ڪتا آهن ڪاهڙ ۾، او للرياڙي لو....
ٻهي وينا ٻهل ٻـڙهي سا، او للرياڙي لو ...
آراڙي تـــي اولا لاهن، اوللرياڙي لو...
مالڪ ري تي مهرواني، او للرياڙي لو....
سانگيئڙان سين سهنج ٿيا، او للرياڙي لو..

ڳيچ : ترپارڪر مان جيڪي "ڳيچ" گڏ ڪري "ڳيچ" لوڪ ادب

سلسلي جي سورهين ڪتاب ۾ شامل ڪيا ويا آهن، سي سمورا ڏاٽڪي محاوري جا آهن. ڊاڪٽر بلوچ لکيو آهي ته : ”اڳاڻي وقت کان ترپارڪر واري ڀاڱي ۾ مسلمانن سان گڏ هندن جي پڻ وڏي آدمشماري آهي، پر شاديءَ جا ڳيچ گهڻو ڪري سيني قومن جا ساڳيا آهن. هنن مان ڪي سنڌيءَ ترجمو ڪري ڳائبا آهن، مگر رسمون رواج گهڻي قدر ساڳيا آهن (١١). شاديءَ جي سائن سوٽن دوران مختلف موقعن تي ڪجهه ڳيچ چوندي ڪتاب ۾ ڏنا ويا آهن، سي هي آهن (١) وناه جا ڳيچ (٢) مينديءَ جا ڳيچ (٣) شاديءَ جي تياري، مور ڪٽورو ڏگلو، لاڏيلو ايلي وارو، لاڏيلو گل وارو، جهونبڪو، لاڏيلو تيل چڙهيو، ڪوئل وغيره.(٤). گهوٽ جي ڪنواريتن ڏي روانگي ۽ پهچ (٥) ڏانوڻ ڏانڻ يا پرڪڻ جا ڳيچ (٦) ڄڃ ڪي سوڪڙيون ڏيڻ (٧) شاديءَ جي رات (٨) گهوٽ جي مرحبا جا ڳيچ (٩) لاڻٽن جا ڳيچ (١٠) سيج جا ڳيچ (١١) موڪلاڻيءَ جا ڳيچ (١٢) ستاوڙي جا ڳيچ. انهن شاديءَ جي ڳيچن کان علاوه ٿر ۾ عام ڳيچ به رائج آهن. مثلاً: زالن جا ڳيچ جهڙوڪ لوهر، ڏونڙ راڻي، ناگرويل، ڪيوڙو، ڪلالڻ، ليلو پونيو مروئو، نيپوجهر، جهولتو ماڏريو، چڙوڪلين، جهالريو، هوائيڙو، راهوڙو ريلان. ٻيا آهن: ڦوٽاڻا، ٻول پنجر، لونڪڙي ۽ جهبو وغيره.

لوڪ ڪهاڻين مان اهي ڪهاڻيون ڌار ڪري لوڪ ادب جي سلسلي جي ستاويهين ڪتاب ۾ شامل ڪيون ويون آهن جن ۾ ”ڳاهون“ (ڳائڻ لاءِ بيت جون سٽون) به ڏنل آهن. ٿر جون به اڪثر ڪهاڻيون اهڙيون آهن جن ۾ بيت ڏنل هوندا آهن. مثلاً راجڪمار ۽ ساهيڇي، سڏيوت ۽ سارنگا، ڪيمرو ۽ لوڏڻ، راڻو سوندرو ۽ ماڌل

راڻي وغيره. ڳاهن ۾ آيل بيت ڊاٽڪي محاوري جا آهن جن جا
ڪجھ مثال هت ڏجن ٿا:
سڏيوت ۽ سارنگا ۾ آيل بيت:

سينگي سيلي هاٿ ليو، تن پرخاڪ لڳاء
وستر ڀهرو گيڙٽا، وسو پُري جاء.
تن پريسم لڳاءِ هاٿ ۾ ليئا ڪِيرُ
سارنگا تيري ڪارڻي ڪريو ويس فقير.
شوَ پوڄا يارهن ورس، تن من ساه تر ڏيان
جيج هت بيهارجو، لئي آئون وردان.
بيٺدي ڏني پال پر، ويسر دم ڪت جات
ان جهيڻي پهر ۾ يار ملڻ جو جات.
لعل ورڻ تو چونچ آ، سفيد رنگ تو آنک
محبوب همارو جڏ جاڳي، پر جان ويرا ساک.
تکولي ليو هاسيو، پورا ڪاٽ پچاس
جهنگ اڏائو جهوپڙي، اُت پچائون آس.
ڪانچوئو ڪسيو، ساڙهي پرائي سري
ويرا امر ورجيو، ياپي ناهہ ڪسري.
بودو ڪپڙو ٻهو رنگو، سبڻ وارو اڍنگ
تڙ تڙ ٽانڪا ٽٽيا، آوس موڙي انگ
اسي نگري ۾ مورک وسي، چتر وسي نہ ڪوئي
ڪانگ موتي چگ گيا، ڪوڪٽ نا ڪوئي.
اس نگري ۾ چتر وسي، مورک وسي نہ ڪوئي
ٻالاپڻ ري پريتڙي، ميٺ ميلاپو هوئي.

حوالا

1. Grieson G.A. Linguistic Survey of India Vol: VIII Part. I P- 10

٢. پيرومل مهر چند آڏواڻي : "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" ١٩٥٦،
ص. ١٤٨ - ١٤٩

٣. رائچند هريجن، "تاريخ ريگستان" (ڀاڱو ٻيو). ١٩٧٥، ص- ١٣٤.

4. Peter J. Grainger and Nita G Grainger A Prelimnary Survey of the Languages of Sindh 1980. P. 41

5. Ibid P-38 -39

٦. رائچند هريجن : "تاريخ ريگستان". (ڀاڱو ٻيو)، ١٩٧٥، ص-١٣٦

٧. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: "مشهور سنڌي قصا" (مقدمو). ص-١

8. Grierson G.A Linguistic Survey of India Vol : VIII Part. I P-142

٩. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : "لوڪ گيت"، ١٩٦٥، ص - ٢٤٨

١٠. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : "لوڪ گيت"، ١٩٦٥، ص- ٣٦٠

١١. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : "ڳيچ" جلد ٻيو، ١٩٦٣، ص-١٩٧

باب چوٿون

پارڪري محاورو

سنڌ جي ڏکڻ اوڀر ڪنڊ وارو علائقو ”پارڪر“ ٿر جو اهم حصو آهي، جتي ڪارونجهر جبل پنهنجي مان ۽ شان سان ڳاٽ اوچو ڪيو بيٺو آهي. پارڪر جو مکيه شهر ننگر پارڪر، ڪارونجهر جي دامن ۾ واقع آهي. پارڪر جي ٿن پاسن کان وارياسو برپٽ آهي. پارڪر جي پر ۾ ڪڇ جو رڻ آهي، جو اڳي سامونڊي کاري هو ۽ اڳ اها کاري پارڪرٽي پوندي هئي تنهنڪري چوندا هئا ”پار أکر“، جنهن مان ڦري ٿيو ”پارڪر“. هڪ روايت موجب پارڪر جو اهو نالو ”پاراسر“ نالي هڪ رشي تان پيل آهي (١).

پارڪر جي علائقي ۾ هندو ۽ مسلمان رهن ٿا. مسلمانن جون هيٺيون ذاتيون پارڪر ۾ رهائش پذير آهن: سيد، کوسا، چانڊيا، ساند، خاصخيلي ۽ ٿوري تعداد ۾ سومورا، کوکر، رند، نهڙي، راهمون، شيدي، ڪنيار، مڱڻهار، مگريا، لنجا، جوٽيجا، سنگراسي، هاليپوٽا، راڄڙ، جهنجي، ٽيٻا، اوٺا وغيره. جڏهن تہ هندن جون ذاتون هن ريت آهن: شرمالي برهمڻ، راجگر برهمڻ، سارسوت برهمڻ جين، لوهاڻا، راجپوت، ربباري، سوٿهڙ، چارڻ، جاٽ مالهي، سونارا، سامي، لوهار، بجير وغيره. هندن جون ڪجهہ هيٺاهين طبقي واريون ذاتيون بہ پارڪر ۾ رهنديون آهن، جهڙوڪ مينگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي وغيره.

پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي ويندي آهي تنهن کي ”پارڪري“ چوندا آهن. پارڪر جي ٻوليءَ لاءِ ٿر جي نامور ليکڪ ۽

محقق رائچند جو چوڻ آهي تہ ”پارڪر گجرات ڪي ويجهو آهي، تنهنڪري پارڪر جي ٻوليءَ تي گجراتي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي“ (٢).

”پراڻو پارڪر“ ڪتاب جو لائق مصنف ”منگهارام اوجها“ صاحب جي راءِ ۾ پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي تنهن کي ”پارڪري ٻولي“ چئبو آهي، جا بگڙيل گجراتي آهي. ڪولهين جو لهجو سيني کان نرالو آهي (٣). اوجها صاحب غالباً چوڻ چاهيو آهي تہ پارڪري ڪا ڌار ۽ هڪ مڪمل ٻولي ڪانہ آهي پر گجراتيءَ جو ئي هڪ اهڙو محاورو آهي جيڪو گجراتي ٻوليءَ کان گهڻو مختلف آهي، جيئن تہ گهڻا ڪولهي بہ گجرات مان لڏي آيا آهن، تنهن ڪري انهن جي ڳالهائڻ جو نمونو پارڪريءَ کان بہ ڪجهہ مختلف آهي.

سنہ ١٩٨٠ع ۾ ماهر لسانيات پيمتر گرينگر ۽ نيٽا گرينگر سنڌ جي ٻولين جو ابتدائي جائزو ورتو/ سروي ڪيو. هنن پنهنجي اڀياس ۾ پارڪري جا بہ نمونا ڏنا آهن. هڪڙو پارڪري ڪولهي ننگر پارڪر جو، جنهن کي پارڪري - گجراتي بہ چون ٿا، ٻيو نمونو پارڪري ڪولهي ڪنري ميرپور خاص جو، هي ٻئي ٻوليون سنڌي سان ترتيبوار ٥٢ ۽ ٦٠ سيڪڙو هڪجهڙائي رکن ٿيون. جڏهن تہ مارواڙي ٻوليءَ سان ٦٨ ۽ ٧٣ سيڪڙو ۽ گجراتيءَ سان ترتيبوار ٧٢ ۽ ٧٥ سيڪڙو هڪجهڙائي رکن ٿيون. (٤)

پارڪري هڪ مڪمل ۽ ڌار ٻولي آهي يا ڪنهن ٻوليءَ جو ڪو محاورو؟ ڇا پارڪري سچ پچ گجراتيءَ جو بگڙيل روپ آهي جيئن منگهارام اوجها لکيو آهي؟ اهڙن سوالن تي ويچارڻ سان گڏوگڏ اسان کي هيءُ بہ اڀياس ڪرڻو آهي تہ پارڪريءَ جو سنڌي ٻوليءَ سان

ڪهڙو ناتو آهي؟ سنڌي ٻوليءَ ۽ پارڪري جا لفظ (Common origi n/cog nate) ڪيتري تعداد ۾ هڪ جهڙائي رکن ٿا. جملن جي بيهڪ ۽ آوازن جا تبادلا ڪهڙا ۽ ڪيئن ٿيا آهن، ان سلسلي ۾ اسان ڪي ننگرپارڪر ۾ وڃڻو پيو جتي اسان پارڪري ٻوليءَ جي ڪجهه نمونن کي رڪارڊ ڪيو، ان جي آڌار تي ۽ ٻيو مواد جيڪو اسان جي اڳيان آهي، سو آهي، پارڪري ٻولي رٿي پنچائت (Parkari Language Committee) ٽنڊو شهر ۾ قائم ڪيل پاران پارڪري ٻوليءَ ۾ ڇپايل ڪتاب آهن. هي ڪتاب ١٩٨٥ع کان ڇپجڻ شروع ٿيا آهن. ڪتابن ڇپائڻ جو مقصد پارڪريءَ ۾ تعليم ڏيڻ آهي. ڪتاب گهڻو ڪري سنڌي جي پرائمري اسڪولن جي نصاب جا ترجمو آهن. ننگر پارڪر جي اسڪول ۾ هيءُ ڪتاب پاڙهيا پڻ وڃن ٿا.

پارڪري ٻولي رٿي پنچائت "پارڪري لئنگويج ڪاميٽي" پاران ڇپايل ڪتابن ۾ پارڪري ٻوليءَ جي الف - بي ۾ ڇاونجاهه اکر آهن.

سنڌي ٻوليءَ جي ٥٢ اکرن ۾ چئن اکرن جو اضافو ڪيو ويو آهي: چار اکر هن ريت آهن ڏ، ڙ، زهه ۽ ھہ. هي چارئي وينجن صوتيا سنڌيءَ ۾ ڪين آهن. مذڪوره آوازن جي وضاحت پيش ڪجي ٿي.

ڏ: هي آواز ڏندائون چوسٹو آهي. سنڌيءَ ۾ چار چوسٹا آواز آهن: "ٻ، ڏ، ڄ ۽ ڳ". پارڪري ٻوليءَ ۾ پنجن ئي چوسٹن آوازن جو مڪمل سيٽ آهي. ڏ آواز پارڪري ٻوليءَ جي لفظن ۾ هن ريت ڪم آيل آهي: ڏانترو -ڏاتو ڏيونا -ڏيوتا دهه - ڏهه

ھہ : هي آواز ھاپ معنيٰ نانگ

ڏاهو معني سهڙ، ڏرو معنيٰ سنگ،

لفظن ۾ ملي ٿو. / س/ آواز بدلجي پارڪري ۾ ڳري / هہ/ جو آواز ٿيو آهي.

ڙ: هي آواز / ڙ/ جو وسرگ آواز آهي. هي آواز هنن لفظن ۾ ڪم آيو آهي: تاڙو معنيٰ تالو، ماڙو معنيٰ آڪيرو، تاڙئي معنيٰ تالهي، هڙ معنيٰ هَرُ

زهہ : هي آواز (ز) آواز جو وسرگ آواز آهي. سنڌيءَ ۾ ڪونہ آهي. سنڌيءَ جي /جهہ/ آواز سان تبديل ٿيندو آهي، مثلاً: زهونپڙو - جهوپڙي، زهاڙڪو - وڻ.

پارڪري ٻوليءَ جي پنچائت ۽ نوجوان برطانوي اسڪالر رچرڊ هائيل ۽ سندس ساٿين جي مدد سان گذريل ٻن ٽن سالن ۾ ڪجهہ ڪتاب تيار ڪري ڇپرائي پڌرا ڪيا آهن، جن جو تفصيل هن ريت آهي:

١. پارڪري ٻولي پڙهيارو ڪتاب ١٩٨٥
٢. پارڪري اکر ان ڦوٽو ١٩٩٠
٣. پارڪري پڙو ١٩٩٠
٤. پڙوان شيڪو ١٩٩٠
٥. وارتائون پڙو ١٩٩٠
٦. پارڪري ڪتاب پلڙو هارو ١٩٩٠
٧. پارڪري ٻارون رو ڪتاب ١٩٩٠
٨. پارڪري پيرهون ڪتاب ١٩٩٠
٩. پارڪري ٻيزو ڪتاب ١٩٩٠
١٠. شروعاتي سائينس ١٩٩٠
١١. آپڙو جڳت ١٩٩٠

۱۲. جهنگ ري وارتائون ۱۹۹۱
۱۳. زناورن ري وارتائون ۱۹۹۱
۱۴. مارو گهر ۱۹۹۱
۱۵. رومارئي اکائي ۱۹۹۱
۱٦. هڙمو ٻائي ۱۹۹۱
۱۷. تائو کو هاري ۱۹۹۱
۱۸. پاڪستون آپڻو ڏيهہ ۱۹۹۱
۱۹. ڏک ان تاو ۱۹۹۱
۲۰. ماکي آپڻي ڏشمن ۱۹۹۱

پارڪري ٻوليءَ ۾ ٻاراڻو بيت ”واه ڙي تارا گول تارا“ جو منظوم ترجمو هت ڏجي ٿو:

واهـ ڙي تارا، ڳول تارا
روشني واڙا تارا، چمڪيا واڙا
هونز رئہ ٽوٽئہ نيهر وهہ
آپ ٻدا موئين پڪڙو هہ
چلڪو چمڪو هاري رات
ڪرئہ تمارئي ڪيو ئي وات
روشني تمارئي جي نہ هوئہ
مسافر ڏيڪاڙ شيرڙو سارو

پارڪري ٻوليءَ جا جملا ۽ سنڌي ٻوليءَ جا جملا ڀيٽ ڪري ڏنو ويو تہ پارڪريءَ ۾ ڪهڙا لفظ سنڌيءَ جا آهن ڪهڙا گجراتي جا ۽ ڪهڙي طرح لفظن ۾ ڦيرو آيو آهي. هيٺ اهڙا جملا درج ڪجن ٿا:

سنڌي	پارڪري
سبق پڙهه، گهوڙي چڙهه	سبق پڻ، گهوڙا مانهه سڙ
ادا ڪالهه آيو	ڀائي ڪال آيو
سنها اکر لِکُ	پاتڙا اکر لک
سوير سمهه، سوير اٿ	ويلو هو، ويلو اُوٺ
گلاس ۾ پاڻي آهي	ڳلاس موئين پوڻي سئه
متي تي ٽوپي آهي	ماٿا مانهه ٽوپئي سئه
پيرو ۾ پکي ڏس	پينزو ان پکي زو
پيري ۾ پکي آهي	پينزرا موئين پکي سئه
ٻار پٽ تي آهي	ٻار پينٽ مانهه سئه
هيءَ انب منهنجو آهي	اي اونبڙئي مارئي سئه
هيءُ ڪيلو تنهنجو آهي	اي ڪيوڙو ٿارو سئه

صوف منهنجا آهن	صوق مارا سئه
ڏاڙهون تنهنجا آهن	ڏاڙام تارا سئه
انبڙيون منهنجون آهن	اونبڙي ماري سئه
ڦريون تنهنجون آهن	ڦڙي تاري سئه
تون منهنجو ڀاءُ	تون مارو ڀائي
مان تنهنجي ڀيڻ	هون ٿارئي ٻين

”پارڪري“ ٻوليءَ جو گجراتي ٻوليءَ سان گهرو ۽ قريبي رشتو معلوم ٿئي ٿو. پر پارڪريءَ تي سنڌي ٻوليءَ جا ايترا ته اثرات ٿيا آهن جو اها ٻولي مڪمل طور بدلجي هڪ نئين ٻولي طور تي اسري

آئي آهي. سنڌي ٻوليءَ جا هيٺيان صوتي (Phonetic) اثرات نظر اچن ٿا.

١. سنڌي ٻوليءَ جا چارئي چوسٽا آواز (ٻ، ڏ، ڄ ۽ ڳ) پارڪريءَ ۾ داخل ٿيل آهن؛ جن مان ڄ ۽ ڳ گجراتيءَ ۾ نہ آهن.

گجراتيءَ ۾ ٻ ۽ ڏ بہ ناهن. پارڪري ٻوليءَ سنڌي کان ورتا آهن. پنجون چوسٽو آواز يعني ڏندائون چوسٽو ڏ آواز بہ پارڪري ٻوليءَ ۾ ڪڇي محاوري مان آيو آهي. ڪڇي ۾ ڏ آواز اڃ ئي موجود آهي، هي ڪڇي اثرات جو اهڃاڻ آهي.

٢. سنڌي نڪاوان آواز (م، ن، ڻ، ڃ ۽ ڱ) آهن، جن مان ڃ ۽ ڱ آواز بہ سنڌيءَ مان ورتا ويا آهن. جيڪي گجراتيءَ ۾ ڪين آهن.

٣. هيٺ ڏنل لفظن جي مثالن مان معلوم ٿيندو تہ پارڪري ٻوليءَ سنڌي آوازن کي ڪهڙي طرح تبديل ڪيو آهي:

سنڌي	پارڪري	صوتي تبادل
ٻڌڪ	ٻڌڪ	ب کي ٻ ۾ بدلايو ويو آهي.
انب	اونٻڙئي	
ڄيب	جيب	ڄ کي ج ۾ بدلايو ويو آهي.
چنڊ	سندر	چ کي س ۾ بدلايو ويو آهي ۽ ڊ کي د ر ۾ بدلايو آهي.
چٽي	سترئي	چ کي س ۾ ۽ ٽ کي تر ۾ بدلايو ويو آهي.
حجم	هزوم	ج کي ز ۾ بدلايو ويو آهي.
دروازو	ڏروازو	د کي ڏ ۾ بدلايو ويو آهي.

ڊيل	ڍيل	ڊ کي ڍ ۾ بدلايو ويو آهي.
صوف	صوق	ف کي ق سان بدلايو ويو آهي.
تڏ	ٽينڌ	ت کي ٽ ۾ بدلايو ويو آهي ۽ گهٽو سُر (اين) جو اضافو ڪيو ويو آهي.
وِيڻو	ٻيڻو	و کي ٻ ۾ تبديل ڪيو ويو آهي.
جهاز	جاج	ز کي ج ۾ بدلايو ويو آهي.
لغڙ	لڳڙ	غ کي ڳ ۾ بدلايو ويو آهي.
گڏهه	گڌيڙو	ڏ کي ڌ ۾ بدلايو ويو آهي.
ڊاک	دراک	ڊ کي در ۾ بدلايو ويو آهي.
جهوپڙي	زهونپڙو	جهه کي زهه ۾ بدلايو ويو آهي ۽ اُون نڪائو، سُر ۾ داخل ڪيو ويو آهي.

گجراتي ٻوليءَ جو ”ڇي“ لفظ جنهن جي معنيٰ آهي: ”آهي“ سو پارڪري ۾ بدلجي ٿيو آهي ”سئہ“ اهڙي طرح ”م“، ”تي“، ”۽“ لاءِ پارڪري لفظ ترتيبوار آهن ”موئين“، ”مانهہ“ ”ان“ جيڪي سنڌي کان وڌيڪ گجراتيءَ جي ويجهو آهن. پارڪري ٻوليءَ ۾ لفظ ”مارئي“ معنيٰ ”منهنجو“، ٿارو معنيٰ تنهنجو، مارا منهنجا ۽ ٿارا معنيٰ تنهنجا، هون معنيٰ مان يا آءٌ ٻہ گجراتيءَ کي وڌيڪ ويجهو آهن بنسبتاً سنڌي ٻوليءَ جي.

زمان حال جو هڪ سنڌي جملو:

ٻار ڍڪن ٿا.پارڪري ٻوليءَ ۾ چوندا : ٻارڙ ڍوڙئهہ ريا.

جملي ۾ ڪم آيل ٽئي لفظ گجراتيءَ جي ويجهو آهن. پارڪري جي موجوده لفظي ذخيري ۾ منجهس آيل صوتي اضافا، ڪيس هڪ

علحده ٻوليءَ جي صورت ۾ تہ آندو آهي، پر ساڳئي وقت ڪيس گجراتيءَ ڪان گھڻو پري ڪري ڇڏيو آهي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي گھڻو قريب آڻي بيهاريو آهي.

جيئن جيئن وقت گذرندو رهي ٿو، تيئن تيئن پارڪري ٻوليءَ جو لاڳاپو سنڌي ٻوليءَ سان وڌندو رهي ٿو. پارڪر جا لوڪ گيت پارڪري ٻوليءَ جي اوسر ۽ تاريخ تي روشني وجھن ٿا. لوڪ گيتن ۽ لوڪ ادب وسيلي پارڪري ٻوليءَ جي چڱيءَ ريت اوک ڊوک ڪري سگھجي ٿي. منگھارام اوجھا صاحب پارڪر جي خطي مان ڪي ڪٺا پنهنجي ڪتاب ”پراڻو پارڪر“ ۾ تہ ڏنا آهن پر ڪافي سارو مواد ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ڪي بہ گڏ ڪري ڏنو اٿائين، جنهن ڪي ڊاڪٽر بلوچ صاحب لوڪ ادب جي ڪتابن ۾ مناسب جاءِ ڏني آهي. منگھارام صاحب پارڪر جي نج شعر جي نموني طور هيءُ گيت ڏنو آهي:

گمي چي گلبدن تارو، چترا چت چنجي چي
آري ويوڳ ئي وهالي، ڪري ڪر دل ڀنڪي ڇي
آتش ڪيس لانباچي، سوندا يتر پڙ سوچي
اڏيڪا انتر تي ني، ڦٽيڙر سيس پٽڪي چي
للاتي چاندلو سويي، نهاري نيتر لوپي چي
ششي ايمر ڏاري ني، ڪوڏ ني مک منڪي چي
هرڻ سم نيتر چي تارا، وري وشال ني ڪارا
نيڻ نٽ ٿي نہ تايو تو، نهين ڪو ڪال ڇنڪي چي
گلابي گال چي گورا، سو يت ناڪ ۾ نٽ ني
اها نٽ نوٽڻو موتي، اڌر ير جيڪ لٽڪي چي

منوهر مک تارون چي، تـروٽي تيج وارن ڇي
ششِي شرمائي نيڻ گگني، گهاوي گرو پٺکي ڇي.

هن گيت ۾ ڏنل ڪيترائي لفظ گجراتي جا آهن ۽ فعل ”ڇي“ بہ اصل گجراتي جو ڪم آيل آهي جيڪو بعد ۾ پارڪري ۾ سئہ تي چڪو آهي.

ٽري لوڪ گيت ”هيلوڪو وري آ“ جيڪو سموري ٿر ۽ معياري سنڌي ۾ ڪي مصراعون ڏاتڪي سميت رائج آهي، هي ساڳيو لوڪ گيت پارڪر ۾ بہ ڳايو وڃي ٿو. جنهن کي پارڪريءَ ويس پهرايو ويو آهي. اوجها صاحب پارڪر جي گيت طور پنهنجي ڪتاب جي صفحي ١٢١ تي ڏنو آهي. هن گيت منجهان پارڪري ٻوليءَ جي مهڪار اچي ٿي. گيت هيٺ پيش ڪجي ٿو:

سايون ڪورايون تان، وٿاٽي آيون ڙي
تاجي ڏوجهاري، ڏسڪا ٻري ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

ست تان سهيليون، پاٽي ڙي گيون ڙي
تاجي هانجر آنسوڙا هاري ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

سائو تان سارون ڙو، وينتٽي رهيو ڙي
تاجي وڇوڙي ۾ ويراڳڻ ڦران ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

ٻيجي ڪو سهيلين، ٽيچ ڪور ڪي ڙي
تاجي مرگها نيٽي ميلي ويس ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

کنوڻ ري ڪڙڪي، مانجي ڇاتي ڪو ڌڙڪي
چو ماسو تکڙو جائي ڙي

جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

تر جو هڪ ٻيو مشهور لوڪ گيت آهي ” ورسارو “. هن ”لوڪ گيت“ جون ٽي روايتون ڊاڪٽر بلوچ صاحب پنهنجي ڪتاب ”لوڪ گيت“ (لوڪ ادب سلسلي جو سترهون ڪتاب) ۾ ڏنيون آهن. منگهارام اوجها صاحب کان مليل روايت ننگر پارڪر جي حوالي سان ڏني وئي آهي ”ورسارو“ عنوان جي هن لوڪ گيت کي هت پيش ڪجي ٿو:

اڄ اتر ۾ ڏنڌلو، موٿوڙي ڇنبارو ورسي مينهه
اي منهنجا وهنڊڙ بادل، تنهنجي بنان وسڪارو لونبيو جائي
اڇي پک رو ٻگلو ٻيٺو مين تان جاٽيو هنس
هنسلو ويچارو ڇا ڪري، منهنجو پرديسڻ سان لڳو نينهن
اي منهنجا وهنڊڙ بادل، تنهنجي بنان چوماسو لونبيو جائي
اتر ڏِس رو ميهولو ورسي، منهنجي پيجي امرائي ري پت
ساسو تنهنجو ڏڪرو، چڙهيو منهنجي چت
مرگها نيني را بالم، تنهنجي بنان ورسارو لونبيو جائي
اتر ڏس جو واءُ لڳي، منهنجو ٽٽي نوسر هار
ساسو تنهنجو ڏڪرو ٿي ويو مون کان ڏار
اي منهنجا وهنڊڙ بادل، تنهنجي بنان چوماسو لونبيو جائي
اڄ سب سهيلي سورهن سنگار، اي پرديسڻ اوڊيو نه ڪيئن
ڪاوڄ توتي ورجيو، ڪا ماندو پڙيو تون مينه
اي منهنجا پرديسي بادل، تنهنجي بنان وسڪارو لونبيو جائي

هن لوڪ گيت جي ٻوليءَ تي معياري سنڌيءَ جو تمام گهرو اثر واضح نظر اچي ٿو، هيٺيان فقرا معياري سنڌيءَ جي بناوت وارا آهن:

اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان وسڪارو ....

هنسلو ويچارو ڇا ڪري منهنجو پرديسڻ سان لڳو نينهن

اتر ڏس ۾ واءُ لڳي، منهنجو ٿُٿي نوسر هار

تنهنجو ڏيڪرو ٿي ويو مون ڪان ڏار.

"ڏيڪرو" لفظ ڍاٽڪي ۾ عام مروج آهي ۽ "پٽ" جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي. هت هيءُ لفظ پارڪري ٻوليءَ ۾ ڍاٽڪي اثرات جو اهڃاڻ ڏئي ٿو.

پارڪر جي طرف شاديءَ جي موقعي تي لاڏا ۽ ڳيچ پنهنجي پارڪري ٻوليءَ ۾ ڳايا ويندا آهن. "ڳيچ" ڪتاب جي جلد ٻئي ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب ٽر جا ڳيچ ٻه شامل ڪيا آهن سي اڪثر ڍاٽڪي محاوري جا آهن. منگهارام اوجها صاحب هڪ ڳيچ پنهنجي ڪتاب ۾ ڏنو آهي. هي ڳيچ زالن جي نج ٻوليءَ جي نمائندگي ڪري ٿو. گيت ۾ ماءُ ۽ پٽ جي وچ ۾ گفتگو آهي. ڳيچ جا ٻول هن ريت آهن:

ماڙي، ٻارهن ورس آويو، ماڙي، نہ ڏسي پاٽلي پرمار ري

جاڙيجي مان

ٻاپيو ٻوليو، ڪاٽڙ ري ڪيجڙي

بيٽا، ايهن پاٽي بهوگئي، بيٽا، چوٽوڙو ڏيور سات

ٻاپيو ٻوليو ڪاٽڙ ري ڪيجڙي

ماڙي جل ٿل سب ديکيا، پڻ نهين ديکي پاتلي پرمار ري

جاڙيجي مان

باڀيو ڀوليو، کاٽڙ ري کيجڙي

ڏيکرا ڀيٺئي ويس ني هٿيار ڇوڙيئي، ڏلٺا ڌري آوسي

باڀيو ڀوليو کاٽڙ ري کيجڙي

ماڙي، گهنٽيون ني رٽڙا جوئي رهيو، ماڙي نہ ديکي پاٿلي پرمار ري

جاڙيجي مان

باڀيو ڀوليو کاٽڙ ري کيجڙي

ڏيکرا ڀيس هٿيار ڇوڙيئي، ڪليا ڪنور ويس ڏوڪ ني آوسي ري

باڀيو ڀوليو کاٽڙ ري کيجڙي

ماڙي نديون نالا جوئي ديکي ري، ماڙي نهين ڏيءَ پاٿلي پرمار ري

جاڙيجي مان

باڀيو ڀوليو کاٽڙ ري کيجڙي

اينا ٻچڪا مان ڪوري باندني ري، اي باندني ديک ني باور هاو ري

اي گوجارن مان

انٻلو ورک سوکي ڳيو ري

”ڳاهن سان ڳالهيون“ جي سري واري ڪتاب ۾ گهٽيئي ڳالهيون گڏ ڪري ڇپايل آهن. راجڪمار ۽ ساهيچي واري ڳالهہ، منگهارام جي روايت جي حيثيت ۾ شامل ڪيل آهن. ڳالهہ ۾ آندل ڳاهون هت ڏجن ٿيون: اهي سمورا بيت گريئرسن بہ ڍاٽڪي / ٿريچي جي نموني طور ”لنگئسٽڪ سروي آف انڊيا“ ۾ ڏنا آهن. جيڪي هن ڪتاب ۾ ضميمو ”ب“ ۾ ڏنا ويا آهن. گريئرسن جا ڏنل بيت ڍاٽڪي محاوري جا آهن. جڏهن تہ اوجها صاحب جي ڳاهن / بيتن ۾ پارڪري عنصر گهٽائيءَ سان موجود آهي. اوجها صاحب

جي رڪارڊ ڪيل بيتن جا اصل ٻول هت درج ڪجن ٿا:

نگري! تون اولي تي، مـاڙي نهاريو مَ اڄ
نڪا ڏيـون ۾ ڏيول پٽري، نه راتين ۾ رڄ
اڄ اٻلا وٽ ڇو آيا، ڪهڙو پيو مون ڪام
مهنتو تهنجو گهرنا، مون شڪل ورٺي رو شام
نگري ! تون اولي ٿـئين، ماڙي نهاريوم اڄ
اڄ مون آيو اٻلو
هون آيو اٻلـو، يلا يي ٻـولاوڻ ڪـج
ڏينهـن گيو، گهر آپري، راجا گهران جاءِ
مون اٻلا سان ڪهڙو ٻولٽو تون ڪيهر مـون گاءِ
ڪيهر بڪ ڪوئلي، آجيا بڪ بگهار
ڪيهر ڪوئلي ڪـي ڪائيندو، جي حيلو ڪرين هزار
واڙ ڏيان ڪيتر نان، واڙ ڪيتر نان ڪاءِ
راجا ڏندي رعيت نـان، ڪـوءِ ڪنهن وٽ جاءِ
ڪوڪِ مت ڪر ساهيچي ! ڪوڪ ڪري ڪڻ هوءِ
ڪيهر بڪ چڙهي ڪوئلي، ڇتي سٽي نه ڪـوءِ
آڻ ڏيان راجا تـوڪـي، مـت الوپـيا آپ
مون اٻلا سان ڪهڙو ٻولٽو، هون ٻيٺي تـون ٻاپ
پـگ پـگ پر گهسي، پايل گهس گهس جاءِ
هون پيڇان، اي سکي! تني نـنـدِ ڪـيئـن نه آءِ
ڌرتـي ڌان نـه پنجي، تارا منڊل هـست هوءِ
ڌارائين سيـن پريت ڪران تـه پرتوي پرلئه هوءِ

لعل پلنگ لچڪيو نهين پايل جي جهٽڪار
هون پيچان اي سڪي! ڪوڻ چتر، ڪوڻ گينوار؟
تو ڏني تلاوڙي پاٽي پيڻ ري ڪج
هنسي چونچ چو نہ ٻوڙي، تنهن جو اتر ڏيو اڄ
جي مارگ ڪيهر هليو رجي لڳي تٽي
اوڪڙيا ايا سڪسين، چنا نہ هرٽي
پار چڙهي جل تانگهيو، پاٽي پيڻ ري ڪج
پڻ هنسي چونچ ٻوڙي نهين، نشچئہ آٽيو اڄ (۵).

ٿر ۽ پارڪر جا علائقا سنڌ جا اڻ ٽٽ حصا رهيا آهن. اڄ بہ سنڌ انهن علائقن جي اڪيلي وارث ۽ وسيلو آهي. سنڌي ٻولي سنڌ جي هڪ ڀرپور جاندار ۽ سگهاري ٻولي آهي. پارڪري ٽوٽي ڍاٽڪي محاوري جا سنڌي ٻوليءَ سان ناتا رشتا نهايت قريبي آهن، لوڪ ادب جي وسيلي پاڻ ۾ پريت جا پيچ نهايت پختا پيل اٿن. سنڌي ٻوليءَ پارڪري تي نہ صرف صوتي ۽ صوتياتي طور اثر انداز ٿي رهي آهي پر پارڪري جي لفظي ذخيري ۾ پڻ ڪيترائي سنڌي لفظ روز بروز شامل ٿيڻ لڳا آهن. ان جو هڪ سبب هيءُ بہ نظر اچي رهيو آهي تہ ڪيترائي پارڪري ٻولي ڳالهائڻ وارا لوڪ ننگر پارڪر مان نڪري ميرپورخاص، ڪنري ۽ ٻين هنڌن تي بہ وسي ويا آهن پر پوءِ بہ پارڪري جي عمل دخل جو دائرو پارڪر جو خطو آهي.

—

حوالا

١. منگھارام اوجھا "پراڻو پارڪر" (ٽيون ڇاپو)، ١٩٨٨. ص-١.

٢. رائچند "تاريخ ريگستان" (ٻيو ڀاڱو)، ١٩٧٥. ص - ١٣۴.

٣. منگھارام اوجھا "پراڻو پارڪر" (ٽيون ڇاپو) ١٩٨٨، ص- ١١٧.

۴. Peter J. Grainger, & Nita G. Grainger, A Prelimnary Survey of the languages of Sindh, 1980. P-38.

۵. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، "لوڪ ڪھاڻيون" جلد- ٧ (ڳاھن سان ڳالھيون)، ١٩٦۴، ص -٣٢ - ٣٧.

—

باب پنجون

سوڍڪي محاورو

ٿر جا مکيہ محاورا ڍاٽڪي ۽ پارڪري آهن. جڏهن تہ سنڌي، گجراتي ۽ مارواڙي ٻولين جا بہ ڪجهہ محاورا ڳالهايا ويندا آهن. ڪيترن وڏن محاورن جا بہ ٻہ چار نمونا ٿورڙي ڦير گهير سان ان ساڳي علائقي ۾ رائج هوندا آهن. محاوري کي اپ ڀاشا ۽ ننڍي محاوري کي اپ اپ ڀاشا بہ سڏيو ويجي ٿو. مثال طور اترادي (سري واري) محاوري جا ننڍا محاورا شڪاربوري، لاڙڪاڻائي، اباوڙائي ۽ ماتيلي جا موجود آهن، اهڙي طرح ٿر جي هڪ ننڍي محاوري سوڍڪي جو ڪجهہ احوال هت ڏجي ٿو.سوڍا اصل پرمار راجپوت سوڍڪي ڳالهائيندا آهن. سوڍا نہ رڳو سنڌ جي ٿر واري علائقي ۾ رهندا آهن پر ڪيترائي سوڍا سرحد پار ڀارت جي علائقي ۾ پڻ رهندا آهن. سوڍن جي اصل نسل جي باري ۾ ڀيرومل مهر چند آڏواڻي صاحب لکيو آهي تہ :

”پرمار راجپوت جو اندر ديوتا جي ڪرپا سان اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيو هو، تنهن ستين لوڪن کي ماري برهمڻ راج جو بچاءُ ڪيو ۽ پوءِ هن نہ رڳو ابو پهاڙ ۽ ان جي آس پاس جي ملڪن تي حڪومت ڪئي پر سڄي ڀارت جو راجا ٿيو. هن جا پويان راجپوت يعني راجا جا پٽ سڏجڻ لڳا. پرمار راجپوتن جون ڪل پنجٽيهہ شاخون سڄي هندستان ۾ آهن. انهن جن راجائي ڪمائي سي ”نڪر“ سڏجن ٿا باقي ٻيا ڀائر رڳو پرمار راجپوت ڪوٺجن ٿا، جي هن وقت ٿر ۾

گهٽيئي آهن. انهن پرمار راجپوتن مان چار راءِ نالي راجا هئو، جنهن کي ٻه پٽ ٽين نياٽي هئي. چار راءِ جي وڏي پٽ جو نالو سوڍو نندي پٽ جو نالو سانکلو هو، سانکلي جو اولاد سانکلا راجپوت سڏجن ٿا جي جوڌپور ۽ بيڪانير پاسي گهڻا آهن. ٿرپارڪر ضلعي ۾ سوڍا راجپوت گهڻا آهن، اهي پنهنجي وڏي ڏاڏي "پرمار" جو نالو گڏي پاڻ کي "پرمار سوڍا راجپوت" سڏائيندا آهن. راجا چار راءِ جو مربي پٽ سوڍو وڏو ڪٽڪ ڪاهي سنڌ ۾ آيو ۽ سنڌ ۾ رتني ڪوٽ ۾ راڄڌاني ڪري پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. سوڍن پوءِ ٿر جي ٻين ڪيترن علائقن تي قبضو ڪيو ۽ ڏٽ جي سموري خطي تي حڪومت هلائي (۱). ڀيرومل جي راءِ موجب سوڍن جي صاحبي سنه ۱۳۹۰ع ڌاري تائين رهي. عمر ڪوٽ جو قلعو سوڍن کان سومرن جي سترهين حاڪم عمر سومري فتح ڪيو. ان وقت تائين سوڍن جو زور ٽُٽي چڪو هو. (۲)

سوڍڪي محاوري جي باري ۾ ڀارت جو مشهور ماهر لسانيات پرسو گدواڻي پنهنجي ڪتاب "سنڌي ٻوليءَ جي زيارت" ۾ لکي ٿو: "سوڍا سنڌي ٻوليءَ جي ٿريلي اپڀاشا جي اپ اپڀاشا (Sub dialect) ڍاٽڪي ڳالهائيندا آهن. جيڪڏهن ذات ڀائي اپڀاشا جي حساب سان ڏسجي ته سوڍا سوڍڪي اپڀاشا ٿا ڳالهائين، جو ته اپباس ڏيکاريو آهي ته سوڍن ۽ مينگهواڙن وغيره جي اپڀاشائن ۾ ٿورا فرق آهن، پر گهڻي ڀاڱي سوڍا وچولي پڻ ڄاڻن ٿا.ڄا ئي سنڌي جي معياري ڀاشا مڃي وڃي ٿي. گهڻا سوڍا ته سنڌي لپي (عربي سنڌي) چڱي طرح لکي پڙهي ڄاڻن. (۳)

سوڍڪي ۾ ٻاهريان اثرات گهڻا نه ٿيا آهن. سنڌي ٻوليءَ جي

معياري محاوري ۾ سوڍڪي محاوري ۾ جيڪي فرق آهن انهن بابت پرسو گدواڻي لکي ٿو : "سوڍڪي رڻ ۾ ڳالهائي ويندي آهي ان سبب گهٽن ئي جديد اثرن کان آجي آهي. گهٽيئي لفظ جيڪي معياريءَ مان گم ٿي ويا آهن سي سوڍڪي ۾ اڄ بہ واهپي ۾ آهن. جنهن کي اسين خراب ٿيڻ چئون يا "ٽٽل" چئون تنهن کي سوڍا "جهرپل" چون، "ٽاٽو" لفظ اڃان سوڍڪي ۾ رواج ۾ آهي. جڏهن تہ سنڌي ۾ هاڻ "وقت" ۽ "ٽائيم" چيو وڃي ٿو. "ڪڙڪي" معنيٰ "گهنٽي" سوڍڪي ۾ آهي. صندليءَ لاءِ لفظ ڪم آڻين "ڪٿولي"، بال لاءِ جيڪو لفظ ڪم آڻين سو آهي ""ڏڙو" (۴) سوڍڪي ۾ رنگن جا نالا سنڌيءَ کان ٿورا ڦريل آهن مثلاً :

سوڍڪي	سنڌي
ڌؤرو	اڇو – ڌؤنرو (رنگ ڏيڻي جو)
رَتو	ڳاڙهو
ڪارو	ڪارو
پيرو	پيلو
ليلو	سائو
ڪَناتو	نيرو

سوڍڪي ڳالهائيندڙ هلڪي ۽ گهاٽي رنگ ۾ بہ فرق ڪندا آهن. مثال جڏهن ڪنهن شي جو رنگ گهاٽو ڳاڙهو هوندو آهي تہ پوءِ ان کي چوندا "پڪو رتو"، جي ڪنهن شيءِ جو رنگ هلڪو ڳاڙهو هوندو آهي تہ چوندا "ڪچو ڳاڙهو" .

سوڍڪي جا ڪجھ ٻيا لفظ:

ٻولائي: اها ڳانءِ جنهن جي بدن جو رنگ ڪارو هجي پر منهن جو رنگ اڇو هجي.

ڪولي: جنهن ڳانءِ جا سڱ ۽ ڪر اڀيئڙا هوندا آهن ان کي ڪولي چون.

چونئري: ان ڳانءِ کي چون جنهن جي بدن جو رنگ ڪھڙو به هجي پر پيچ اڇي رنگ جو هجي.

پينٽڙي: ٻڪري جنهن جي پيٽ تي اڇو ٽڪو هجي.

نو چاندري: ان مينهن کي چون جنهن جي بدن تي نو اڇا ٽڪا يا نشان تين.

ڊاڪٽر پرسي گدواڻي سوڍڪي محاوري جو مطالعو، پارت ۾ ڪڇ جي ٻَنِي علائقي ۾ وڃي ڪيو آهي جتي سوڍا وڏي تعداد ۾ رهائش پذير آهن. سنڌ ۾ رهندڙ سوڍا به سوڍڪي ئي ڳالهائيندا آهن. سنڌ جي سوڍن جو جيسلمير ۽ ڪڇ جي وڏن گهراڻن سان تعلق رهيو آهي پيرومل لکي ٿو : ”عمر ڪوٽ توڙي ننگر پارڪر جا گادي نشين راڻا جهڙي تهڙي گهر ۾ ڌيئون ڪين ڏيندا آهن ۽ پرٽبا به وڏن گهرن مان آهن. هنن جي مٽي مائٽي ڪڇ جي راءِ، جيسلمير جي راول ۽ جوڌپور جي مهاراجا سان آهي.(٥) تر جي سوڍن / راڻن جون ريتون رسمون سنڌ جي ٻين هندو ذاتين کان ڪجھ مختلف به آهن. گادي نشين سوڍن جي گذاري وڃڻ بعد مٽائن قبا اڏايا ويندا آهن. ان باري ۾ پيرومل مهرچند آڏواڻي لکي ٿو:

”هاٿوڪن نالي ماتر گادي نشين راڻن مان ڪو مرندو آهي ته هن جي سنک ذري پوري ان جي مٿان قبو اڏائيندا آهن، انهن قبن کي

”پاڙيا“ چوندا آهن. جن پاڙين جي اندر هڪ پٽر تي انهيءَ راڻي جي شڪل اڪرائيندا آهن ۽ انهن پٽرن کي ”لوڙهيون“ چوندا آهن (٦).

”لوڙهه“ لفظ سنڌي مسلمان ٻه قبر لحد، تربت، گور جي معنيٰ ۾ ڪم آڻيندا آهن (٧). گمان غالب آهي ته هيءُ ساڳيو لفظ آهي جو سوڍڪي ۾ عام طور رائج آهي ۽ معياري سنڌيءَ مان ورتو ويو آهي.

حوالا:

١. ڀيرومل مهر چند ، ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“ ،
١٩٩٠ ص ٣٠ -٣٣

٢. ايضا. ص ٤٣

٣. پرسو گدواڻي، ”سنڌي ٻوليءَ جي زيارت،“ ١٩٨٩، ص ٣١

٤. ايضا ص -٣٥ -٢٨

٥. ڀيرومل مهر چند ، ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“ ،
١٩٩٠، ص، ٧٣

٦. ايضا ص٧٤

٧. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: ”جامع سنڌي لغات“ جلد پنجون،
ص -٢٥٢٩

باب ڇهون

ٿر جا پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح

ٿر مان گڏ ڪيل پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح معنيٰ سميت هن باب ۾ پيش ڪجن ٿا:

لنب مکڻ چنب = لنب ڪارائڻ سان ڍڳيون مکڻ جام ڏينديون آهن، تنهن ڪري چوندا آهن:لنب مکڻ چنب.

ڪدڙن جا اوتارا ڪنيارن جي گهر = ٿر ۾ ڪدڙا ڪنيارن جي گهر ۾ ٽڪندا آهن.

لانپوئو ڏيڻ = لاش کي ساڙڻ وقت باهہ ڏيڻ.

پيرا اپڙبل = مرد جو بد چال هجڻ.

نول-ڪرڻ = سولو ڪرڻ.

ڪو اُگو اچنو رهي ؟ = سج ايرڻ بعد ڪو لڪو رهي سگهندو ڇا؟

سنپت آهي برڪت (ٿر جي هڪ چوڻي) = ٻڌيءَ ۾ برڪت آهي.

ٽالهيون لاهڻ = قطع تعلقات.

نيات ڪان ڇيهہ = برادريءَ مان ٻاهر.

سجو پٽيل راڄ تي ڇتي = (ٿر جي چوڻي) سجو پٽيل راڄ کي ئي ڦريندو رهندو.

جونءَ سمهي، ليک سمهي نند ڪرڻ = بنا الڪي نند ڪرڻ.

وهانءَ جو ڏورو = اچوتن جي شاديءَ ۾ پيلو سڳو وٽيل، دعوت نامي طور موڪليو ويندو آهي.

چونري جو دونهون لڳڻ = ڪنهن عورت جي شادي ٿيل هجڻ.

ڪنوارُ گرهه = رن زال ۽ ڪنواري مرد جي شاديءَ مان ٿيل اولاد.
ماني اک ٿيڻ = گهر ۾ رنجش پيدا ٿيڻ، گهريلو ڪٿ ڦٽ.
پيڙن ۾ پرمر = هڪ تري چوٽي، گڏ رهڻ ۾ عزت آهي.
وڻو ته ٽر، نه ته ٻر = (تري چوٽي)، برسات پئي ته ٽر ۾ سڪار نه ته رڻ پٽ بيابان.
اُٺيءَ لڳڻ = جار، گهٽا ٿيڻ.
ٽِڙ آهي ٽڻ تي نه ڪڻ تي = هڪ تري چوٽي.
تاڙيءَ جي تنوار = تاڙو پکي ٻولي ته مينهن وسڻ جو سعيو ٿئي.
آکو پايو، گهرُ گهر ناهيو= تري ٻاراٽا ٻول معنيٰ برسات پئي اچي تياري ڪيو.
مينهن جو موهري = تاڙو پکي.
مينهن جو مانجهي = سانجهيءَ تارو.
ٽڏو مٽو واءُ، جنهن ۾ لاءُ نه ساءُ = هڪ چوٽي.
ڏهائيءَ جا ٻول = سج ايرڻ بعد ٿيندڙ گجگوڙ.
پيمر سر اڪان ري گوڏي = هڪ تري چوٽي.
اسوءَ جا داروڙا = اسو مهيني ۾ وسندڙ ڇڊو مينهن.
ڪَتيءَ جا ڪاڙها = ڪَتي مهيني ۾ ٿيندڙ گرمي.
ميهه جا ماما = مينهن وساڙا.
هرٽيا پيارڻ = مينهن جو پاڻي واٽن تان هرڻ به پيئن.
مارئيءَ جو پٽر = ٽر جو هڪ خوشبودار ٻوٽو.

ضميمو ”الف“

ٿر جا چونڊ لفظ

آٽاٽو- (ڍاٽڪي) آچار

آپ - (ڍاٽڪي) پاڻ

آجڪو - (ڍاٽڪي) گذران

آڏي گيڏي - فصل ڪري پوڻ

آڏورَيو - توٽيون

آڙنگ - اتر ڪان ڪڪرن جو اچڻ

آنبوهيل - ٻيرڙين جا اڌ پڪل پيلي رنگ جا ڪٽا ٻير

آنڌهر - ٻيرڙين جا سائي رنگ جا ڪچا ٻير

آهار - (ڍاٽڪي) ڪاڏو

ائنڻ - پيرن ۾ ڪڪرا پئجي وڃڻ

اب گهڙي - (ڍاٽڪي) يڪدم

اُپراٽو - پيرين اگهاڙو گهمڻ

اتيار - (ڍاٽڪي) گهٽو

اٽ- (ڍاٽڪي) هتي

اَٽائُو - پرڻ

اپلاٽو - اٺ تي سواري ڪرڻ جو نمونو

اپٽيو - (ڍاٽڪي) وائريو

اجهور- ڳوٺ جي چوڌاري ويجهڙائي واري زمين

اڇوتر - عمر ڪوٽ، ڪپري، خيرپور ۽ جيسلمير وارو ڀاڱو، اڇي

رنگ جي مناسبت سان نالو رکيو ويو آهي.

ارهو - (ڊاڪٽري) اورتي

ارهيکو - (ڊاڪٽري) وڏيڪ اورتي

اڙلي- ڪاتي تکر

اڪ پاڏيو - اڪ جو ٿل

اڪاربو - اڪن واري ٻني

اڪرڙي - گند جو ڍير

اڪوارو - اڪ جو ريشو جنهن مان رسا ٺاهبا آهن

اُگربل - ٻيرڙين جا پڪل ڳاڙها مٺا ٻير

اگهاڙو چنڊ - ٻنا ڪڪرن چنڊ

اُگهاڙو سال - جنهن سال مينهن نہ وسي

اَليڪ ري - ڇسي يا گدلي عورت

انچليشور - ترم هندن جي تيرٿ جو آستان

انچر - (ڊاڪٽري) گهٽو

آٽوهار - آنهر

اَواڙو- ڪونر

اوپالو- (ڊاڪٽري) ڏوراپو

اوتارو- مهمانن لاءِ ڌار چونرو يا ڪڙهہ

اوپاڙا - ڪَندن جو ڍڳ

اورکيو - (ڊاڪٽري) سڄاتو

اولاٽو - اٺ تي سواري ڪرڻ جو نمونو

اُونڌيو لڪ - ايڪپري، جتان ماٺو يا وهٽ لهي چڙهي نہ سگهي.

باسيندي - ٻهاري

بَجير (مونث بجيرياڻي) - نوڪر ، گولو (وزير)

براڙ - اڇوتن پارن گڏ ڪيل ان

بنهه - بنياد

ٻيارو - شام جي ماني

ٻاٻِيهو - پکي ، پپيهو

ٻاٽو - ڪِرڙ جو تورو نسريل ابتدائي قل

ٻاهر پڳي - (ڏاتڪي) بدچال عورت

ٻٽون - ڇاريون جن جو تڙ ظاهر نه هجي ۽ ٽاريون زمين سان لاڳو دائري ۾ سوڙهيون پکڙيل هجن.

ٻربتو - ٻارڻ

ٻُڙا ڪرڻ - ان جا ڏيرا ناهڻ

ٻڙڪٽو ڪنڊو - جڏهن ڪنڊي وڻ جا ڪنڊا ڪچڙا هجن

ٻڪڙ - پٽ جي مهڙ ۾ ٻي پٽ يا ڏڙو اڃي گڏجي ته ڪنڊ واري لاهي.

ٻوهنگرو - ڪپ يا سڻ جي ٻهاري

پپپارو - منجهند جي ماني

پيلاسو - اٺ تي پيلهه سواري

پَتو - ماني

پِٽَ - واريءَ جو ڏڙو

پل سرا - پلو سال، جنهن ۾ گهٽي برسات پوي

پوڏ ڪارينگ - خود رو هنداڻا، جهنگلي هنداڻا

پيننارا - انن تي لڏيل ڪنڊن جا ڍگ

تِڙڪول - ڪن پٽن جا پاسا اتر اوير ڪان ڏکڻ اولهه ڏي آهن تنهنڪري سج ايرڻ سان جنهن پاسي سج جي اس (تڙڪو)

پوي اُن پاسي کي تڙکول چون.

تلسر - ڏهرن جي سخت زمين

تَلي - پٽن جي وچ ۾ وارياسي ٿورڙي زمين جو ٽڪر

ٽالهيون لاهڻ - قطع تعلقات ڪرڻ

ٽر - خشڪ زمين

ٽري - ٽر جو رهاڪو

ٽوٽي - ڪوڪلو، پورو

ٽارو - وڏي ڀٽ تي چڙهڻ لاءِ اڌ گول رستو

ٽُٻڪا - ڪارا

ٽپري - آباديءَ لائق پٽن جي وچ ۾ گولائي سان سخت زمين

ٽوپا - ننڍا ڪڏا

ٽيلاسو - اٺ تي ٽن ڄڻن جي سواري

ٻاج - ڀٽ تي چڙهڻ لاءِ آڏي سلاميءَ واري وات

پارڪر - پاراُڪر، ٽر جو حصو

پارهائي - ڪچين سرن جو چونري جو بنياد

پاساڙو - ڀٽ جو پاسو (مونث پاساڙي)

پاهيو - دروازي جو پاسو

پائر - ٽر جي ڏکڻ وارو ڀاڱو

پٽڪولو - ڏهرن جي سخت زمين

پَٽيل - راڄ جو چڱو مڙس

پَڇو - (ڊاٽڪي) پوئٽي

پُرويٽ - لوڙهي اندر مال جو واڙو

پُرهه - پنج فوٽ ماپ هڪ ماڻهو جون ٿهلايل ٻانهن جي ماپ

پڙهو (ڍاٽڪي)- پرتي

پَرهيڪو (ڍاٽڪي)- اجان وڏيڪ پوئتي

پَڙو - اڪ جو وڏو پن

پُسي - ڪرڙ جو تورو نسريل ابتدائي ڦل

پَگ - (ڍاٽڪي) پير

پڪڙبون - ڏاڪا

پَلر - ننڍڙو تلاءُ

پٺارو - پاڻي رکڻ لاءِ ڇاپرو

پوٺو - اچي مٽيءَ جو ليپو

پوٺو - ڏهرن جي سخت زمين

پوچاندو - ٻڪ جو پاسو جو آهستي آهستي هيٺاهون ٿيندو ويندو آهي.

پُوري - وڏيل ڪپ جا مُڇا

پيدليون - ڏاڪا

پير اپڙيل (ڍاٽڪي)- بدچال مرد

جاڪيو (ڍاٽڪي)- روڪيو

ڇانڪر - صبح جي ماني

جرهيڙي - چنڊ جي پڙ ۾ تجلو

جڪي لگ - ٿر جو عام تڪيو ڪلام

جهارو - صبح جي ماني

جهانپو جهورڻ - گهوٽ کي اٺ، گهوڙو يا زيور تحفي ۾ ڏيڻ جي رسم

جهول - ڏهرن جي سنئين زمين جتي گهاٽا وڻ ۽ ٻوٽا هجن

ڇاڙهاڻ - ٻڪ جي چاڙهي

ڇَڙسي - کوهه مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ پکال

چڙهٽي - ڏاڪڻ

چوپٽيو - چوديواري

چولاسو - اٺ تي چئن چئن جي سواري

چؤنرو - (جمع چئونرا) ترجي جهوپڙي

چيڙهو ڪندو - جنهن ڪنڊي وڻ جا ڪنڊا ۽ ٽاريون پڪيون هجن.

ڇاجارو - چونري جا ڪک ڏيڻ وارو ماهر

ڇاجو - چونري جا ڪک ڏيڻ

ڇاڏهول - ڇسي يا گولي عورت

ڇنيڻ - در مٿان رکيل ڪاٺي

ڇنٽ ڦڙي - مينهن جو وسڻ

ڇندون پوڻ - مينهن وسڻ

ڇيڪو (ڍاٽڪي)- ٽڪڙو

ڇيڪيرو (ڍاٽڪي)- اجاڻ وڏيڪ ٽڪڙو

ڏُبو - پٽن جي وچ ۾ مٿاهين زمين جو ٽڪر جتي پاڻي بہ بيهي

دَڙبو - واريءَ جو ننڍڙو دڙو

دُڪاڻ - مهمانن لاءِ ڌار چونرو يا ڪڙهہ

ڏوپ-ڪاٺ جو بند جنهن تي ويهي غسل ڪجي

ڏوري مل - چونري ۾ ڪم ايندڙ وڏي ڪاٺي

ڏانگڙو - اندلٺ

ڏڪرو - پٽ

ڏنيل - بيواهہ، وڌوا

ڏوٽيڙا - تر جا ماٺهو ڏٽ ڪائڻ وارا

ڏوجهہ ڏيڻ - ڪير گڏ ڪري ورهائڻ تہ جيئن مولا مينهن وسائي

ڏوريا - چونري جون نوڙيون

ڏونگهري - (ڊاٽڪي) بصر

ڏهر - ڊٽن جي وچ ۾ سنئين زمين

ڏهري - ڊٽن جي وچ ۾ ٿورو زمين جو ٽڪر جو ڪجهه سخت هجي.

ڏيڪرو - پٽ

ڏيڪري - ڏيءَ

ڊاٻي - ڊٻن واري ٻني

ڊاٻگو - ٻن ڊٽن جي وچ ۾ سوڙهي زمين جو تمام گهٽو وارياسو ٽڪر جتي هلڻ ۾ مشڪلات ٿئي.

ڊاٽ - وارياسو ملڪ

ڊاٽڪي - ڊٽ جي ٻولي

ڊاٽي - ڊٽ جو رهاڪو

ڊار - ڊٽ جي لاهي

ڊاٽي - (جمع ڊاٽيون) نئون وسايل ڳوٺ

ڊَٽ - وارياسو ملڪ

ڊرتاڻ - ڊٽ جي لاهي

ڊرڪاڻ - پٽ جي لاهي

ڊُومڻ - مٽيءَ جو اڌ گول پيالو، ماني، ٻاجي، يا لسي رکڻ جو طباخ

راٻڙيو - لسي، ٻاجهر ۽ ڦوگيسي مان ٺهيل ٻاجي

راسو مينهن - آهستي وسندڙ مينهن

رائو - ٻٽرن جي سنهي ٻور

روهيراڙو - روهيڙي جي وڻن واري ٻني

ريڪر - نرم زمين

رڳل - ڳوٺن لڳ زمين جو سنئون ٽڪر جتي راند رهي سگهجي.

ساڪر - (ڍاٽڪي) مصري

سامروٽي - ٿر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

سانتڻو - بيواهه، وڌوا

سپراتي - سگهڙ زال

سَر - تلاءُ

سُرٽي - چونري تي رکيل ۽ کنڊريل گاهه

سرهاتو وهاڻُ- بنا بدي بنا پئسي سگ ملڻ وارو وهاڻُ

سڪالڙو- (ڍاٽڪي) بيمار

سَن - لوڻ جي پيدا ٿيڻ واري زمين

سورانگهي - اٺ تي ٻئي ڄنگهون هڪ پاسي ڪري ويهڻ

سُوڪر- پري کان ايندڙ برسات جو سوساٽ

سوڪيم - شاهوڪار

سومٽ - گند

سوئيڪو ڪندو - ڪندي جو وڻ جيڪو سو سالن کان مٿي جي عمر جو هجي.

سيت - پپ جي پاڙ

صبوحڙي - صبح جي ماني

ڦدولي - (ڍاٽڪي) اجائي ڳالهه

ڦرهيڙي - ڪوهه مٿان ڪاٺ يا سيمينٽ جو چورس چوڪ

ڦڳايو - (ڍاٽڪي) اجلايو

ڦُلانتي - بيواهه، وڌوا

ڦُلي - ڦوڳ جو ٻور

ڦُليا - اڪ جا گل

ڦوگيسي - ڦوڳ جو ٻور

ڦوگارو - ڦوڳ جي وٽن واري ٻني

ڪاٺو - سنئين ۽ سخت زمين

ڪاٺِي - سنئين ۽ سخت زمين

ڪارينگ - هنداٺو

ڪاريون - چتيون

ڪُت - ترِ ۾ هڪ قسم جو ميڙ

ڪتا - ڦوڳ جي ڦل ۾ اندر سنها تاندورا

ڪَپرو - واريءَ جو ننڍڙو دڙو

ڪَپُوريو - ڪونر

ڪرسي - ڪنڍي جي ڪاري ڪاٺي

ڪَرِهو - لانديءَ جي ويڪر وارو پاسو

ڪريون - هنداٺي جا ٻج

ڪڙڇ - چونري جو گول دائرو

ڪڙسيو - پٽل جي لوٺي

ڪِڙو - ٻن ڪاٺين ۽ ڇڊن ڏاڪن وارو دروازو

ڪَڪڙيون - ٻيرين جا سائي رنگ جا ڪچا ٻير

ڪنٽيرا - ڪنڊن وارو ڪنڊي جو وڻ

ڪَننو - ترجي هڪ طبعي بناوٽ جو نالو

ڪُني - خيرات

ڪُوڪڙ - سڪل پيرون

ڪوڪلا - سڪل ڇيڙ

ڪونڊي - مٽي جو طباخ جنهن ۾ اٽو ڳوهجي

ڪَهنڻو - ڪندو

ڪيڻ - (ڏاڪي) ڪيڏانهن

ڪاڏيو - لسي، ٻاجهر ۽ ڦوگيسي مان ٺهيل ڀاڃي

ڪاٺڙ - تر جو اتر وارو حصو

ڪَٿِي - لوئي

ڪَٽينگڻ - سنياڻ

ڪوڪا - ڪنڊي وڻ جون پڪل ڳاڙهيون سگريون

ڪيجڙ - ڪنڊي جو وڻ

ڪيجڙارو- ڪنڊي جي وڻن واري ٻني

گانوڙ - ٻٽ جي مٿاڇري تي هيٺاهون هنڌ جتان مانهو ۽ مال لنگهي

گياڏوٽي - ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ ترائي

گٽڪا - نم جون پڪل نموريون

گڏهه چڪو - ڊٻ ۽ ڪپ جون نوڙيون

گُرس - واريءَ ۾ پيرن جي اندر وڃڻ سان زمين ۾ کڏو ٿهي پوڻ

گگهريون - ٻاجهر جو ڳڙ پيل منو يٽ

گوتر - آکهه، برادري

گوچر - مال جي چرڻ لاءِ زمين جو ٽڪر

گوچار - ٽڙڪول جي سامهون وارو پاسو، ٻٽن جو اهو پاسو جنهن تي ٽڙڪو نه پوي.

گوڏيا - اٺ جي گوڏن تي ٻرت ٻريل ڪپڙي جو ٽڪر

گوربند - اٺ جي سيني تي ٻرت ٻريل ڪپڙي جو ٽڪر

گوڙڏرو - ڪارونجهر جبل مان نڪرندڙ نئن

گوئر - ٻنين پاسي ٻه چار گهر

گيو - (ڏاڪي) ويو

ٻارو - يٽ جو هنڌ جتان پاڻي وهي رستو ناهيو هجي
گهاڙُو - وڏو رستو
گُهرڙڪو - (ڍاٽڪي) سڪرات
لاسوڙ - بنا ڪنڊن ڪنڊي جو وڻ
لانجهہ - يٽ جو هيناهون هنڌ جتان لنگهہ هجي
لَڪ - يٽ جو اهو هنڌ جتان لنگهہ هجي
لوڏي - تيڙو
لوءِ - چونري جو اندريون پاسو
لهاڻ - پري کان ايندڙ ڪڪرن جي ڪاراڻ
لينجهہ - يٽ جي هيناهين هنڌ وارو مال ۽ ماڻهن جو لنگهہ
ماهيلي - زال، گهر واري
مَتاري - يٽ متان سڌي زمين جتان ماڻهو ۽ وهٽ هلي سگهن
مَجر - ڪنڊي جو ٻور
مُچ - يٽ جي چيڙي وارو هنڌ جتي اوچائي يڪدم ختم ٿئي
مَڙهو - ٻن يٽن جي وچ ۾ وارياسو ننڍو زمين جو ٽڪر
مَڪَا - ڪٻڙن جو ميوو
مگرو - ويڪري متاهين متاچري سان زمين جو ٽڪر
مَندر - ٻہ يٽون ڪنڊ تي پاڻ ۾ گڏيل وارو هيناهون هنڌ
منڌهيڙو - چنو
موٽو - (ڍاٽڪي) وڏو
موٽيرو (ڍاٽڪي)- وڏيڪ وڏو
مورو - ويڪري متاهين متاچري سان زمين جو ٽڪر
مونگهڙو - دروازو
مهرات - شاديءَ کان اڳ واري هڪ رات

مھراٹو - تر جي ھڪ طبعي بناوت جو نالو

مھنتر - مينگھواڙن جو پٽيل

ميڙھي - ماڙي

ميھ جا ماما- مينھن وساڙا

ناڪو - پٽ جي وچ ۾ ھيٺاھون ھنڌ جتان ماٺھو ۽ مال لنگھي

نرھ - ڪتن جي چيڙن جا تاندورا

نُک - خاندان جي شاخ

نوڻ - ٻن پٽن جي وچ ۾ ٻسڙ وارو مال جو لنگھ

نيپوجھر - نمر جو ٻور

نيڙڪو - (ڏاٽڪي) اجهان ويجھو

نيڙو - (ڏاٽڪي) ويجھو

وانڍي - ھڪ معمولي پونگو

وانئر - برسات کان اڳ لڳندڙ طوفان

وٽ - تر جي ھڪ طبعي بناوت جو نالو

وچاٽا - وچاڻ لاءِ ڪپڙو

وسناڻ - گاھ جا ٻج پاڻيءَ ۾ پسائي اکري ۾ ڇڙڻ

ونگو - تر جي ھڪ طبعي بناوت جو نالو

وبريون - تانگھا کوھ

ويڙھو - لوڙھي اندر مال جو واڙو

ويئر - ٻن پٽن جي وچ ۾ سوڙھي زمين جو ٽڪر

ھاڏو - ڪانءُ

ھَتو - (ڏاٽڪي) ھيو، ھو

ھُون - (ڏاٽڪي) آءٌ ، مان

ھيڪل گوڏيون - وڻ وانگر ٽڙ سان ڇاريون

—

ضميمو ”ب“

(۱) ڍاٽڪي يا ٿاريلي محاورو - ٿرپارڪر ضلعي مان:

آج اويلا ڪيون آويا ڪهڙو هجهه مين ڪام،
ٿانرو مهنتو گهر ناهين آئي سڳٽيرو سام.
شهر اُجين هون قريو محلي آويو آج،
تاس اويلو آويو توج ڀالاوڻ ڪج،
چندو گيو گهر اپٽي راجا تو ڀي گهر جا،
مين اپلاسي سي ڪينو ٻلاٿو تون ڪيهر هون گا.
ڪيهر ڪوالي ٻڪي چالي ٻڪي ناهر،
جوڪو لاگي جند نين لاڪون ڪرين بچار.
ايو شينهه پچاٽا هيڪل گر ايهه،
گهر اُندران را ڍونديي تو تان شرم نه آوي شينهه.
سج سهيچي سينگار، راجا ڪري پڪار،
جوڪم لاڳي جيانين لاڪون ڪري بچار.
ٻاٻري ڏجي ڪيتر نان ٻاري ڪيٽ نان ڪائي،
راجا ڏڏي رعايت نان جڻ ري ڪوڪ ڪٽي لاڳ جائي.
ڪوڪ مت ڪر ري سهيچي، ڪوڪ ڪائينڪي هوءِ،
ڪيهر ڪي مڪ ٻڪري چوٽي سٽي نه ڪوءِ.
آئي ڏيان آپ ري آٽي مت لوپو آپ،
هون ڪوالي تون برهمڻ هون ٻيٽي تون باپ.

(۲) ٿاريلي يا ڍاٽڪي نمونو، جيسلمير رياست مان ورتل:

هيڪ ماڙهوءَ کي ٻہ پٽر ها. هنن منجها ننڍي پٽر ابا کي چيو ”اي ابا مال منجها مهجو ڀاڱو هو سو مي کي ڏي. تڏهن هن هنن کي پهجي موراگ پراهي ڏنهي. گهڻ ڏينهہ نہ ٿيا تہ ننڍو پٽر سڀ گڏ ڪري اگهئين ڏيهہ هليو گيو، ائون اوتي لُچائيءَ منجهہ پنهنجو ڌن وڃائي ڏنو. جڏهن سڀ وڃائي چڪو تڏهن انهي ڏيهہ مين ڏاڍو ڏڪر پيو، آئون هن کي تنگچائي ٿيڻ لڳي تڏهن هو هُني ملڪ جي هڪ ماڙهوءَ وٽ ٽڪيو جهن هن کي پهجن کيترن منجهہ ميرو (مرون) چرڻ کي مڪو، آئون اهو جي ڇل ميرو کائيندا ها تهہ سان پاڻ جو پيٽ ڀرڻ چاوندو هو سي پاڻ هن کي ڪوئي ڪيئن ڏيندو هو. تڏهن هن کي عقل آيو، آئون چوڻ لڳو تہ منهجي پيءُ جي پورهتن کي کاوڻ کان وڌندي ماني ٿيندي، آئون آءُ بک تو مران، آءُ اتي بهجي بي وٽ ويندس آئون هن کي چوندس ”ابا مهي لله جو آئون تهجو گناهہ ڪيو آهي هاڻي تهجو پٽر چوڻ لائق ڪين آهيان، موکي تهجن پورهيتن منجهہ هڪ جيڙو ڪر“ پوءِ اهو اتي پيءُ ڏي گيو پر اهو ارگوج هو تہ هن کي پيءُ ڏٺو آئون رحم ڪري درڪي ياڪر وجهي گڏيو، آئون مني ڏنائين ....“

ضميمو ”ج“

شاهه جي رسالي ۾ سر ڍول مارو جا بيت ۽ وائي

(بيت)

(١)

اُتر واءُ گِـونـدي، پَهلي موسم ميه
ٻـالاپڻ رونـيه، واليا جِسمَ وسارين.

(٢)

اُتر ڏيـسان اوٺـيـان، ڏکڻ ساوٽيان
ڍولـو نرورَ سپرين، ڊُن پکر کڙيان
پـچـو ڪُنجڙيان، ڪوڻ هياري سڄٽين.

(٣)

ڍاڍي جي ڍول ملي، تهه ڍولا نون کَهيج
ڪَرسَڻ پکو، ڪڻ ڇٽيو لائو آپ ڪريج.

(٤)

ڍاڍي جي ڍول مِلي، تہ ڪهڙي سٽين لَج
اکيان ڪاجل موهيان، تـلـڪ کي ٻَر پـکج
پـه پـه پند پـهـوري، اوسـٺ لنگ.

(٥)

ڍولا، مارئي آيسي پاتلي، سيـپ پَري انکـاءِ
ناء نجيري سَکتو، مت لکَ ڪَر کي جاءِ.

(٦)

اک ٻٽـائي ٻاتلي، ڌوبو ڌاڄ نہ ڪاءِ

ڪنور جيسي ڪاٽي رک، هٿ لڳي مرجاءِ.

(۷)

ڏينيو تڪ مُنار گهر، تسڪَر جِئيي تَڪَ
سِرڳي سَو نيرو، ماري پاسي لَڪَ.

(۸)

مٿون ڏوئي ميٺ، ايي سورج سامهون
تاس نہ پيئي پيٺ، هيم ورني مارئي.

(۹)

رَم هُو نسنگ، رم ارور پاسي ڪَٽ
گوشي تري ڪماڻ جي، ڪبئو نہ ٿونٽي لنڪ.

(۱۰)

رم هونسنگ رم، ارسين ار لگاء
قلان يري ٽارڙي، يورا يڳي نہ جاءِ.

(۱۱)

اُر سنگا، نه سپيا، ڏند تہ بَٽيه ٻاڻ
ڍول تماري مارئي، جيسا هنجهہ نياڻ.

(۱۲)

اُر سنگا، نه سپيا، نين تہ منجهو منجهہ
ڍول تمازي مارئي، هٽي ڪرندا هنجهہ.

(۱۳)

ارسنگا، نہ سپيا، نين تهہ ونگٽ ونگ
ڍول تماري مارئي، هٽي ٻاڻ نهينگ
ماري مند نيسنگ، چاڙهي سيگ مُلڪ جِئن.

وائي

(۱۴)

مئن تو نکري، ساکه سنگ جائي ري
بي مون ۾ گڻ ايڪ نهين
ايڪ جئن ڪوجهي، ڏوجهي صورت نهيــن
توسين لڳا مورا جي
شاه نجف ڪي نوبت لاگي، ڀلي ٺڪورسين جائي ري
بي مون ۾ گڻ ايڪ نهين

(۱۵)

ساجي تيان سيگڙي ورمل هات ڪري
وڙهندي سير ويرين، ڪوڏ ڪنيان ڏي.

(۱٦)

آما پڪا جه آميـاَن وڻ پڪا وٽيا
ڪوري پڪي ڪول، جـي رس وهي نينا.

(۱۷)

ڪونجان رات، ڪـر برئو ارلي ٹوليا بيس
سُتي ڍول سنيرئو، ارلي يگي ايس.

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو